entelektüel

sürgün, marjinal, yabancı

EDWARD SAID

İngilizceden çeviren
Tuncay Birkan

AYRINTI

ENTELEKTÜEL: SÜRGÜN, MARJİNAL, YABANCI

Edward W Said

Ayrıntı: 119 İnceleme dizisi: 41

Çeviren Tuncay Birkan

© Akçalı Tuna Ajans

Bu kitabın tüm yayım hakları Ayrıntı Yayınları'na aittir.

EDWARD W. SAİD

Filistinli Hıristiyan bir ailenin çocuğu olarak 1935'te Kudüs'te doğan Said, Kudüs ve Kahire'de eğitim gördü. On beş yaşında ailesiyle birlikte ABD'ye göç etti. Halen New York'ta yaşıyor ve buradaki Columbia Üniversitesi'nde İngiliz Edebiyatı ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü'nde profesörlük yapıyor.

Uzun yıllar sürgündeki Filistin Ulusal Konseyi'nin üyesi olarak kaldı. Batı'da Filistin'in kendi kaderini tayin hakkını savunan hareketin sözcülüğünü yaptı ve FKÖ'yü terörizmle özdeşleştiren Batı basınını yazdığı birçok makale ve kitapla eleştirdi. Filistin sorunuyla ilgili kitapları şunlardır: The Question of Palestine (1979; Filistin Sorunu, çev. A. Alath, Pınar Y., 1985), After The Last Sky: Palestinian Lives (1986; Jean Mohr'un fotoğraflarıyla birlikte; Son Gökyüzünden Sonra: Filistinli Hayatlar), Blaming the Victims: Spurious Scholarship and the Palestinian Question (1988; Kurbanları Suçlamak: Düzmece Bilim ve Filistin Sorunu) ve The Politics of Dispossession: The Struggle for Palestinian Self-Determination 1969-1994 (1994; Mülksüzleştirme Siyaseti: Filistin'in Kendi Kaderini Tayin Hakkı İçin Verilen Mücadele).

Said edebiyat eleştirisi ve kuramı konusunda da önemli kitaplar yazmasına rağmen, daha çok Orientalism (1978; Oryantalizm, çev. S. Ayaz, Pınar Y., 1991) kitabının yazan olarak ünlendi. Said bu kitapta özcü bir anlayış olarak gördüğü Doğu-Batı karşıtlığına karşı çıkıyor, Foucault ve Gramsci'den yola çıkarak Doğu hakkında "bilgi" edinme sürecinin Doğu üzerinde "iktidar" kurma sürecine nasıl eklemlendiğini gösteriyor ve Oryantalizmin ipliğini pazara çıkarıyordu. İslam toplumlarının karmaşık tarihlerinin salt bazı metinlerin (Kuran gibi)

yorumlanmasıyla kavranmaya çalışılmasının masum bir metodolojik hata olmadığını gösteriyordu. Daha sonra yazdığı Covering İslam (1981; Haberlerin Ağında İslam, çev. A. Alath, Pınar Y., 1984) kitabında ise Batı medyasının İslam konusunda takındığı önyargılı ve ikiyüzlü bakışı örnekleriyle eleştirir. Culture and İmperialism (1994; Kültür ve Emperyalizm)'de bu kanal genişletilerek ağır bir emperyalizm eleştirisi yapılır. Joseph Conrad and the Fiction of Autobiography (Joseph Conrad ve Otobiyografik Kurmaca), Beginnings: Intention and Method (1975; Başlangıçlar: Niyet ve Yöntem), Literature and Society (Edebiyat ve Toplum) ve The World, The Text and The Critic (1984; Dünya, Metin ve Eleştirmen) Said'in edebiyat eleştirisinin seçkin örneklerini verdiği yapıtlarıdır. Ayrıca çeşitli derlemelere de yazılarıyla katkıda bulunan Said'in çok önemli iki yazısı da Türkçeye çevrilmiştir: "Yeats ve Sömürgesizleşme", Milliyetçilik, Sömürgecilik ve Yazın içinde, der. S. Deane, çev. Ş. Kaya, Kabalcı Y., 1993 ve "Muhalifler, Okurlar, Taraftarlar ve Toplum", çev. E. Akın, Edebiyat Eleştiri 2/3.

Auerbach, Spitzer ve Curtius'un temsil ettiği hümanist filoloji geleneği, İtalyan tarihçi Vico'nun, Gramsci'nin ve Lukac'ın tarihselciliği, Foucault'nun "arkeolojisi", Fanon'un antiemperyalizmi, Marx'ın radikalizmi, Jonathan Swift'in hırçın polemikçiliği ve Yeni Eleştiri okulunun aykırı ismi R.P. Blackmur'un eleştirel keskinliği birleşerek Said'in tüm yapıtlarına damgasını vuran özgün ve gerilimli bir doku oluştururlar. Said, sadece metin üzerinde odaklanan eleştiri anlayışlarını ve Derrida kökenli yapıçözümcülüğü, uzmanlaşmış profesyonel kültünün bu alandaki yansımaları, dinsel çağrışımları olan bir hermetizm olarak görüp reddeder. Laik ve dünyevi eleştiri adını verdiği bir anlayışı savunur. Ona göre metinler kendi içlerine kapalı birer mikrokozmos değil; toplumsal ve kültürel dünya, yani bu dünya içinde gerçekleşen ve ona müdahale eden olaylardır. Bu dünyanın somut güç ilişkilerini kaale almadan bir metni anlamak mümkün değildir. Said bu güç ilişkilerine karşı sol radikal bir tavır alır. Etkili bir sosyalist partinin veya hareketin olmadığı ABD'de kendine Marksist adını takanların politik değil; akademik bir bağlılık beyan ettiklerini, bunun net sonucunun da hiçbir etkisi olmayan bir marjinalliğe sürüklenmek olduğunu düşünür.

Amatör bir müzisyen olan ve 1986'dan beri The Nation dergisinde müzik hakkında düzenli olarak yazan Said'in bu konudaki yazıları, Musical Elaborations (1990) adlı kitabında toplanmıştır.

Ben Sonnenberg için

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 9

1993 Reith Konferansları

I. ENTELEKTÜELİN TEMSİL ETTİKLERİ : 21

II. MİLLETLERE VE GELENEKLERE PES ETMEMEK : 37

III. ENTELEKTÜEL SÜRGÜN: GÖÇMENLER VE MARJİNALLER : 53

IV. PROFESYONELLER VE AMATÖRLER : 67

V. İKTİDARA HAKİKATİ SÖYLEMEK : 82

VI. TANRILAR HEP İFLAS EDER : 96

SUNUŞ

1948'de Bertrand Russell'ın başlattığı Reith Konferanslarına Robert Oppenheimer, John Kenneth Galbraith, John Searle gibi birçok Amerikalı da katılmasına rağmen Amerika'da bu konferansların bir benzeri yok. Arap dünyasında yetişen bir çocukken bunlardan bazılarını radyodan dinlemiştim.

Toynbeön'de 1950'de verdiği konferansları hatırlıyorum mesela; o zamanlar BBC hayatımızın çok önemli bir parçasını oluşturuyordu; bugün bile "bu sabah Londra radyosunda..." nakaratını Ortadoğu'da çok sık duyarsınız. Bu sözler her zaman "Londra radyosu"nun doğruyu söylediği varsayımıyla sarf edilir. BBC'ye yönelik bu bakışın sömürgeciliğin bıraktığı bir izden ibaret olup olmadığından emin değilim, ama BBC'nin ister İngiltere'de ister İngiltere dışında olsun kamusal hayatta Amerika'nın Sesi gibi devlet kuruluşlarının veya CNN gibi Amerikan televizyonlarının sahip olamadığı itibarlı bir konumu olduğu doğru.

Bu itibarın nedenlerinden biri de BBC'nin Reith Konferansları'nı ve yer verdiği diğer tartışma programlarıyla belgeselleri, resmi makamların onayladığı programlar olarak değil, izleyici ve dinleyicilerine ciddi, çoğu zaman da seçkin düşüncelerle tanışma imkanı veren vesileler

olarak sunması.

Bu yüzden BBC'den Anne Winder 1993 Reith Konferansları'nı benim vermemi teklif edince büyük bir onur duydum. Zamanlama konusunda çıkan bazı sorunlar yüzünden konferansları âdet olduğu üzre Ocak ayında değil de Haziran ayında vermeme karar verildi. BBC 1992'nin sonlarında konferansların duyurusunu yapmaya başlar başlamaz, kurum çalışanları öncelikle beni davet ettikleri için tek tük de olsa ısrarlı eleştirilere maruz kaldılar. Daha çok Filistin'in bağımsızlık savaşında aktif olarak yer almakla suçlanıyordum, bu nedenle de ciddi ve saygın bir platformda söz almamın uygun düşmeyeceği söyleniyordu. İleri sürülen düpedüz antientelektüel ve antirasyonel bir dizi argümanın ilkiydi bu; işin ilginç tarafı bütün bu argümanların, entelektüelin bir yabancı, bir "amatör", statükoyu rahatsız eden biri olarak oynadığı kamusal rolü konu edinen konferanslarımda dile getirdiğim tezi desteklemeleriydi.

Aslında bu eleştiriler İngilizlerin entelektüele karşı takındıkları tutumlar hakkında birçok şeyi gözler önüne seriyor. Şüphesiz İngiliz halkına gazetecilerin atfettiği tutumlar bunlar, ama sık sık tekrar edilmeleri bu anlayışların toplumda halihazırda belli bir karşılığı olduğunu gösteriyor. Vereceğim Reith Konferansları'nın temas - Entelektüelin Temsil Ettikleri-duyurulduğunda, bana sempatiyle bakan bir gazeteci bunun son derece "gayri İngiliz" bir konu olduğunu belirtti. "Entelektüel" sözcüğü akla hemen "fildişi kule", "burnubüyüklük"gibi çağrışımlar getiriyordu. Raymond Williams da son kitaplarından Keywords'te bu içkapatıcı düşünceyi vurgular. "Yirminci yüzyılın ortalarına kadar entelektüel, entelektüalizm ve enteiijansiya gibi sözcükler" der, "İngilizcede büyük ölçüde olumsuz tınlamalarla kullanılmıştır; bu olumsuz tutumun hâlâ sürmekte olduğu da açıktır. '(1)

1. Raymond Williams, Keywords: A Vocabulary of Culture and Society (Londra: Fontana, 1988)

Entelektüelin bir görevi de insan düşüncesini ve insanlar arası iletişimi kıskacı altına alan klişeleri ve indirgeyici kategorileri kırmaktır. Konferansları vermeden önce karşıma çıkabilecek sınırlar konusunda hiçbir fikrim yoktu. İtirazcı gazeteci ve yorumcular sık sık benim Filistinli olduğumu, bunun da herkesin bildiği gibi şiddet, fanatizm ve Yahudilerin öldürülmesi demek olduğunu söylüyorlardı. Yazmış, söylemiş olduğum hiçbir şeyden bahsedilmiyor, her nasılsa bunun cümleâlemin malumu olduğu varsayılıyordu. The Sunday Telegraph gazetesi de o tumturaklı üslubuyla beni Batı karşıtı diye tanımlayıp yazdıklarımda dünyanın, özellikle de Üçüncü Dünya'nın bütün

kötülüklerinden Batı'yı sorumlu tuttuğumu yazdı.

Görünen oydu ki Oryantalizm ve Kültür ve Emperyalizm dahil bir dizi kitapta gerçekte yazmış olduğum hiçbir şeye dikkat edilmemişti. (Kültür ve Emperyalizmde affedilmez bir günah işleyip Jane Austen'ın Mansfieid Park adlı romanının -aslında tüm yapıtları gibi bunu da beğenirim- bir yönüyle de kölelikle ve İngilizlerin Antigua'daki şekerkamışı tarlalarıyla ilgili olduğunu ileri sürmüştüm; halbuki Jane Austen'ın kendisi de bunlardan özellikle bahsetmişti. Şunu demek istiyordum: nasıl Austen Britanya'da ve Britanya'nın denizaşırı topraklarında olup bitenlerden söz ediyorsa, uzun süredir birincisi üzerinde odaklanıp ikincisini tamamen göz ardı etmiş olan yirminci yüzyıldaki okurları ve eleştirmenleri de bunlardan bahsetmelidir.) Ben kitaplarımda "Doğu" ve "Batı" gibi hayali yapılar, hele hele ikincil ırklar, Doğulular, Zenciler vs. türü ırkçı özler kurulmasıyla mücadele etmeye çalıştım.

Sömürgeciliğin tekrar tekrar yağmaladığı ülkelerin aslında masum olup mağdur edildiklerini filan iddia etmek şöyle dursun, bu tür mitik soyutlamaların da bunlardan kaynaklanan suçlama edebiyatının da yalan olduğunu altını çizerek belirttim; kültürler cerrahi müdahalelerle Doğu ve Batı gibi geniş ve çoğunlukla ideolojik karşıtlıklar halinde ayrılamayacak kadar iç içe geçmişlerdir, içerikleri ve tarihleri birbirine bağımlı ve melez bir nitelik sergiler.

Verdiğim Reith Konferansları'nı iyi niyetle eleştirenler -ne dediğimden gerçekten haberdar gibi görünen yorumcular- bile, toplumda entelektüelin rolü hakkındaki iddialarımın örtük olarak otobiyografik bir mesaj içerdiğini düşündüler. Wyndham Lewis ya da William Buckley gibi sağcı entelektüelleri nereye koyuyordum? Neden bütün entelektüellerin solcu olması gerektiğini düşünüyordum? Konferanslarda (belki de paradoksal denebilecek ölçüde) sık sık zikrettiğim Ju/ian Bendânın basbayağı sağcı olduğu fark edilmemişti. Aslında bu konferanslarda entelektüellerden tam da, kamusal alanda belli bir reçeteye, slogana, Ortodoks parti çizgisine ya da katı bir dogmaya uygun bir biçimde davranmaya zorlanamayan, davranışları hakkında öngörüde bulunulamayan kişiler olarak bahsedilmeye çalışılıyor.

Entelektüel bireyin hangi partiye yakınlık duyarsa duysun, hangi ülkeden gelirse gelsin ve kendini aslen neye bağlı hissederse hissetsin, insanların çektiği acılar ve yaşadığı baskılar konusunda belli doğruluk standartlarından şaşmaması gerektiğini söylemeye çalıştım. Nabza göre şerbet vermek, konuşulması gereken yerde susmak, şovenist kabadayılıklara, tantanalı döneklik ve günah çıkarma törenlerine

rağbet etmek bir entelektüelin kamusal rolüne en çok gölge düşüren tavırlardır.

Evrensel, tek bir standarda bağlı kalmak bir tema olarak entelektüellerle ilgili tesbitlerimde çok önemli bir rol oynuyor. Daha doğrusu evrensellik ile bölgesel, öznel olan, burada ve şimdi olan arasındaki etkileşim. John Careyniin ilginç kitabı Entelektüeller ve Kitleler: 18801939 Arasında Edebiyat Entelijansiyasında Gurur ve Önyargı (2) Amerika'da, ben konferansları yazdıktan sonra yayımlandı, ama kitaptaki genelde içkapatıcı bulguların benimkileri tamamladığını düşünüyorum. Careye göre Gissing, Wells ve Wyndham Lewis gibi İngiliz entelektüelleri modern kitle toplumunun doğuşuna tiksintiyle bakıyor, "ortalama insan", varoşlar, orta-sınıf beğenisi gibi şeyleri horgörüyorlardı; bunların yerine doğal bir aristokrasiyi, "daha iyi" olduğunu düşündükleri eski günleri, üst sınıf kültürünü övüyorlardı. Oysa bence entelektüel mümkün olduğunca geniş bir halk kesimine seslenir (onları küçümsemez), bu kesim onun doğal muhatabıdır. Careyniin dediği gibi, bir bütün olarak kitle toplumu değildir entelektüelin meselesi; kamuoyunu (bu yüzyılın başlarında allame Waiter Lippman'ın tarif ettiği şekillerde) biçimlendiren, onu konformistleştiren, iktidardaki bir avuç çok bilmişe güvenmeye teşvik eden uzmanlar, eşdost grupları, profesyoneller, düzen adamlarıdır.

> 2. John Carey, The Intellectuals and the Masses: Pride and Prejudice Among the Literary Intelligensia 1880-1939 (Londra: Faberand Faber, 1992)

Düzenin adamları belli çıkarları gözetirler, oysa entelektüeller şovenist milliyetçiliği, şirketleşmiş düşünce müsvettelerini ve sınıfsal, ırksal ve cinsel imtiyazları sorgulayan kişiler olmalıdırlar.

Çoğunlukla başkalarının gerçekliğini görmemizi engelleyen birer perde işlevi gören, yetiştiğimiz ortamın, sahip olduğumuz dilin ve milliyetin sağladığı ucuz kesinliklerin ötesine geçebilme riskini göze alabilmek demektir evrensellik. Aynı zamanda dış politika, toplumsal politika gibi meseleler söz konusu olduğunda insan davranışları için tek bir standart arama ve buna uyma çabası demektir. Sözgelimi bir düşmanın durup dururken bir şiddet eylemine girişmesini kınıyorsak, hükümetimiz kendisinden daha zayıf bir ülkeyi işgal ettiğinde de aynı şeyi yapabilmeliyiz. Entelektüellerin ne söylemeleri ya da ne yapmaları gerektiğini belirleyen hiçbir kural yoktur; gerçekten laik bir entelektüel için tapılacak ve yanılmaz kılavuzluğuna güvenilecek herhangi bir tanrı da yoktur.

Böylesi bir ortamda toplumsal alan büyük bir çeşitlilik sergilediği gibi,

hakkında hüküm vermek de iyice güçleşir. Mesela Ernest Gellner, Bendânın eleştirellikten uzak platonizmini yerdiği "La trahison de la trahison des clercs" adlı yazısında bizi tam bir boşlukta, Benda'nınkinden daha belirsiz, eleştirdiği Sa/reinkinden daha az cüretkâr, katı bir dogmayı izleyenlerinki kadar bile yararı olmayan bir yerde bırakıyor: "Benim söylediğim şu: entelektüelin işi konusundaki ürkütücü ölçüde basit modellerin bizi inandırmaya çalıştığından çok, çok daha güç bir görevdir bağlanmamak (la trahison des clercs). '[3] Tıpkı Paul Johnsorlın bütün entelektüellere yönelttiği ümitsiz denecek ölçüde kinik, kabasaba saldırısı gibi ("Sokakta rasgele bir düzine insanı çevirip ahlâki ve siyasi meseleler hakkındaki görüşlerini soracak olsanız en az ortalama bir entelektüel kadar dikkate değer şeyler söyleyeceklerdir.\4]) Gelinerin içi boş uyarısı da "entelektüelin görevi diye bir şey yoktur ve bu da hayırh bir şeydir"sonucuna çıkartır bizi.

3. The Political Responsibility of Intellectuals içinde, der. lan Maclean, Alan Montefiore ve Peter Winch (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), s. 27.

4. Paul Johnson, Intellectuals (Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1988), s. 342.

Katılmıyorum, hem de sadece bu görev tutarlı bir biçimde tanımlanabileceği için değil, aynı zamanda dünya daha önce hiçbir zaman olmadığı kadar profesyonellerle, uzmanlarla, danışmanlarla - asıl rolleri otoriteye emekleriyle hizmet etmek olan, bunun karşılığı olarak da ceplerini dolduran entelektüellerle dolu olduğu için. Entelektüelin önünde bir dizi somut seçenek var, konferanslarda bunları belirtiyorum.

İster bir akademisyen olun, ister bohem bir denemeci ya da Savunma Bakanlığı danışmanı; ne yaparsanız kafanızda, o işi yapan kendinize ilişkin bir fikir ya da tasarım geliştirerek, o fikre ya da tasarıma göre yaparsınız: Ücret karşılığı "nesnel" tavsiyeler verdiğinizi mi düşünüyorsunuz, yoksa öğrencilere öğrettiklerinizin doğruluk değeri olduğuna mı inanıyorsunuz, ya da kendinizi egzantrik ama tutarlı bir perspektifi savunan biri olarak mı görüyorsunuz?

Hepimiz bir toplumda yaşıyoruz; kendi dili, geleneği ve tarihi olan bir milliyetin mensuplarıyız.

Entelektüeller bu fiili durumların ne ölçüde kölesi, ne ölçüde düşmanıdırlar? Aynı şey entelektüellerin kurumlarla (akademi, kilise, mesleki örgüt) ve zamanımızda entelijansiyayı olağanüstü ölçüde

kendi saflarına katan dünyevi iktidarlarla olan ilişkisi için de geçerlidir. Sonuç, Wilfred Owertın belirttiği gibi "mürekkep yalamışların tüm halkı bir kenara itip/devlete bağlılıklarını Han etmeleri" olmuştur. Nitekim entelektüelin asli görevi bence bu tür baskılar karşısında görece bağımsızlığını koruma arayışına girmektir. Entelektüeli sürgün ve marjinal olarak, amatör olarak, iktidara karşı hakikati söylemeye çalışan biri olarak nitelememin nedeni de budur.

Reith Konferansları'nı verirken otuz dakikalık (altı hafta boyunca haftada bir konferans) yayın formatının katılığıyla sınırlanıyor olmak insana belli güçlükler çıkarıyorsa da aslında iyi bir şey. Muazzam bir dinleyici kitlesine, entelektüellerle akademisyenlerin normalde karşılarında görmeye alıştıklarından çok daha fazla insana doğrudan sesleniyorsunuz. Ele aldığım konunun karmaşıklığı ve neredeyse bilimsizliği de düşünüldüğünde, bütün bunlar net ve anlaşılır bir dil kullanmak ve mümkün olduğunca lâfı uzatmaktan kaçınmak için özel bir dikkat sarfetmeme yol açtı.

Konferansları yayıma hazırlarken ufak tefek bir iki dipnot ya da örnek eklemek dışında büyük ölçüde oldukları gibi bıraktım; böylece orijinal metinlerin dolaysızlığını ve az ama öz anlatma gayretini korumaya, temelde söylemek istediklerimi karıştırıp sulandırmaktan ya da uzun uzun açıklamaktan kaçınmaya çabaladım.

Özetle burada ileri sürülen düşünceleri değiştirecek bir şey eklemesem de bu sunuşun konuya biraz daha geniş bir bağlam kazandırmasını istiyorum.

Entelektüelin yabancılığını vurgularken, bir şeyleri değiştirme imkânlarına set çeken olağanüstü güçlü toplumsal otoritelerin -medya, hükümetler, büyük şirketler vs.- oluşturduğu ağ karşısında kişinin kendisini genellikle ne denli güçsüz hissettiğini belirtmek istiyordum. Bu

otoritelere bilerek, kasten ait olmamak çoğu kez, dolaysız bir değişim yaratamama ve ne acıdır ki bazen kimsenin farkında olmadığı bir dehşete şahadet eden bir tanık rolüne mahkûm olmak anlamına geliyor. Peter Dailey'nin yetenekli Afro-Amerikalı denemeci ve romancı James Baidwin hakkındaki, geçenlerde yayımlanan çok etkileyici bir yazısı, bütün dokunaklılığına ve biraz muğlak belagatine rağmen bu "tanık" olma durumunu son derece güzel anlatıyor.(5)

Fakat Baidwin ve Malcolm X gibi kişilerin entelektüelin bilinci konusundaki tasarımlarımı en çok etkileyen çalışma tarzını örneklediklerine şüphe yok. Birilerinin suyuna gitmeye değil

muhalefete adanan bu ruh beni etkiliyor; seslerini duyuramayan, hiçbir imtiyazları olmayan gruplar adına yürütülen mücadele giderek çetinleşirken entelektüel hayatın romansı da, ilgi çekiciliği de, meydan okuyuşu da ancak muhalefet etmekte bulunabiliyor çünkü. Filistin siyasetiyle uzun yıllar aktif olarak ilgilenmiş olmam bu duyguyu daha da yoğunlaştırıyor. Batı'da da Arap dünyasında da sahip olanlarla olmayanlar arasındaki uçurum gün geçtikçe derinleşiyor; bu da iktidar konumundaki entelektüeller arasında gerçekten ürkütücü boyutlara varan tuzukuru bir umursamazlık yaratıyor. Son birkaç yıldır pek rağbet gören Fukuyama'nın "tarihin sonu" tezi ya da Lyotard'ın "büyük anlatıların ortadan kalktığı" iddiası kadar doğruluktan ve çekicilikten uzak ne olabilir?

5. Peter Dailey, "Jimmy" The American Scholar(Kış 1994), 102-110.

Aynı şey Yeni Dünya Düzeni ya da "uygarlıkların çatışması" gibi akıl almaz kurgular uyduran kalın kafalı pragmatistler ve sözüm ona gerçekçiler için de söylenebilir.

Yanlış anlaşılmasın. Entelektüellerin gülme özürlü, sürekli şikayet halinde insanlar olması falan gerekmiyor. Noam Chomsky ya da Gore Vidal gibi ünlü ve enerjik muhalifleri düşünmek bunun ne kadar yanlış olduğunu göstermeye yeter. Kişinin değiştirme gücüne sahip olmadığı üzücü bir duruma tanıklık etmesi hiç de monoton, renksiz bir faaliyet değildir. Foucault'nun deyimiyle "amansız bir vukufu" alternatif kaynakların taranmasını, gömülmüş belgelerin gün ışığına çıkarılmasını, unutulmuş (ya da terk edilmiş) tarihlerin diriltilmesini gerektirir tanıklık etmek. Dramatiklikten ve isyankârlıktan nasibini almış olmayı, çok nadir ele geçen konuşma fırsatlarını çok iyi kullanıp dinleyicinin dikkatini çekebilmeyi, hasımlarından daha iyi espriler yapıp daha iyi tartışmayı içerir. Ne koruyacak makamları ne de başında nöbet tutup gücüne güç katacakları toprakları olan entelektüellerde bazılarını çok rahatsız eden bir şeyler vardır; kendini beğenenleri de yok değildir ama daha çok kendileriyle dalga geçerler mesela, lafı eveleyip gevelemektense dobra dobra konuşurlar. Ama şu gerçekten kaçış yoktur: kendilerini böyle gören entelektüellerin ne yüksek mevkilerde eş dostları, ne de resmi makamlarda itibarları olur. İnsan yalnız kalır, doğru; ama her zaman sürüye uyup mevcut duruma hoşgörü göstermekten iyidir yalnızlık.

BBC'den Anne Winderla asistanı Sarah Fergusona çok şey borçluyum. Bu konferanslardan sorumlu yapımcı olan Bayan Winder zekice önerileriyle bana kılavuzluk etti. Ama geride hata kalmışsa eğer sorumluluk tamamen bana aittir. Frances Coady manüskriyi büyük bir

incelikle yayıma hazırladı.

Kendisine şükran borçluyum. New York'taki Pantheon yayınevinden Shelley Wangera da editörlük işini başarıyla yürüttüğü için çok teşekkür ediyorum. Bu konferanslarla ilgilenip kimi parçalarını yayımlama inceliğini gösterdikleri için de sevgili dostlarım, Raritan RevieW un editörü Richard Poirierla Grand Street'in editörü Jean Steina minnettarım. Birçok gerçek entelektüel ve dost da varlıklarıyla bu sayfalarda anlatılan şeyleri sahici kıldılar; burda adlarını tek tek saymam onları mahcup edebilir, ayrıca kimilerinin adlarını anmayı unutup hatırlarını kırmak istemem. Zaten konferanslarda bazılarının adları geçiyor. Onları selamlıyor, gösterdikleri dayanışma ve bana öğrettikleri şeyler için hepsine teşekkür ediyorum. Dr. Zaineb Istrabadi bu konferansları hazırlama işinin bütün aşamalarında bana yardımcı oldu. Bu yetenekli asistanıma çok teşekkür ediyorum.

Edward W Said New York, Şubat 1994

1993 REITH KONFERANSLARI

I. ENTELEKTÜELİN TEMSİL ETTİKLERİ

Entelektüeller çok geniş bir grup mudurlar, yoksa had safhada küçük ve oldukça seçkin bir grup mu oluştururlar? Entelektüellerle ilgili olarak yirminci yüzyılda yapılan en ünlü iki tanım bu noktada tam anlamıyla zıt konumlardadır. Mussolini'nin 1926 ile 1937 yılları arasında hapiste tuttuğu İtalyan Marksist, eylemci, gazeteci ve olağanüstü siyaset felsefecisi Antonio Gramsci Hapishane Defterleri adlı kitabında, "bütün insanlar entelektüeldir, ama toplumda herkes entelektüel işlevini görmez" 1 diye yazıyor. Gramsci'nin kendi hayatı entelektüele biçtiği rolü örnekler: Mektepli bir filolog olan Gramsci hem İtalyan işçi sınıfı hareketinin örgütleyicilerinden biriydi hem de çeşitli gazete ve dergilere yazdığı yazılarla, amacı sadece bir toplumsal hareket değil, aynı zamanda bu hareketle bağlantılı bir kültürel formasyon oluşturmak olan toplum çözümleyicilerinin en bilinçlilerinden biri olduğunu göstermişti.

1. Antonio Gramsci, The Prison Notebooks: Selections, Ing. çev. Ouintin Hoare ve Geoffrey Novvell-Smith (Londra: Lavvrence and Wishart, 1973) [Hapishane Defterleri, çev. Kenan Somer, Sol Y.,

1986].

Gramsci toplumda entelektüel işlevi görenlerin ikiye ayrılabileceğini göstermeye çalışır: bunlardan birincisi, nesilden nesile aynı şeyi yapmayı sürdüren öğretmenler, papazlar ve idareciler gibi geleneksel entelektüeller, ikincisi ise entelektüelleri çıkarlarını örgütlemek, daha fazla iktidar, daha fazla denetim gücü elde etmek için kullanan sınıflarla ya da kuruluşlarla doğrudan bağlantılı olduklarını düşündüğü organik entelektüellerdir. Nitekim, Gramsci organik entelektüele ilişkin olarak şöyle der: "Kapitalist girişimci kendisiyle birlikte sanayi teknisyenini, ekonomi politik uzmanını, yeni bir kültürün, yeni bir hukuk sisteminin oluşturucularını vb. yaratır."Bir deterjan ya da havayolu şirketinin pazardan daha fazla pay kapmasını sağlamak için teknikler geliştiren günümüz reklamcısı ya da halkla ilişkiler uzmanı, demokratik bir toplumda müşterilerin rızasını kazanmaya, tüketicinin ya da seçmenin düşüncelerini yönlendirmeye çalışan biri Gramsci'ye göre bir organik entelektüeldir. Gramsci organik entelektüellerin topluma aktif olarak katıldıklarına inanır; yani bu entelektüeller sürekli insanların zihinlerini değiştirip piyasaları genişletme mücadelesi içindedirler; çoğunlukla aynı yerde kalan, yıllar yılı aynı tür işler yapan öğretmenlerle papazların tersine organik entelektüeller her zaman hareket halinde, oluşum halindedirler.

Diğer uçta Julien Benda'nın, entelektüelleri, insanlığın vicdanı olan süper yetenekli, ahlâki donanımları gelişkin filozof-krallardan oluşan bir avuç insan olarak gösteren ünlü tanımı vardır. Benda'nın kitabı La trahison des ciercâin ileriki kuşakların belleğinde entelektüel hayatın sistematik bir analizi olarak değil, görevlerini bir yana bırakıp ilkelerinden ödün veren entelektüellere yönelik zehir zemberek bir saldın olarak kaldığı doğruysa da, Benda gerçek entelektüeller olduklarını düşündüğü birkaç kişinin adını zikredip önemli özelliklerini sıralar. Sokrates ve İsa'nın adı sık sık geçer; daha yakın zamanlardan da Spinoza, Voltaire ve Ernest Renan örnekleri verilir.

Gerçek entelektüeller bir tür ruhban sınıfı oluştururlar, pek nadir bulunan yaratıklardır; çünkü bu dünyaya ait olmayan ebedi hakikat ve adalet standartlarının bayraktarlığını yaparlar.

Benda'nın bu insanlar için ruhban gibi dini bir terim kullanmasının, onlara her zaman bu sınıfa ait olmayan, yani maddi avantajlar edinme, kendini geliştirme ve mümkünse dünyevi güçlerle yakın ilişkiler kurma gibi dertleri olan sıradan insanlarınkine karşıt bir statü ve davranış tarzı atfetmesinin nedeni budur. Gerçek entelektüeller, der Benda, "özünde pratik amaçlar gütmeyen faaliyetler yürüten," bir

sanat ya da bir bilimle ya da metafizik spekülasyonla ilgilenmekten keyif alan, özetle manevi avantajlara sahip olan, yani bir bakıma şöyle diyen kişilerdir: "Benim krallığım bu dünyanın krallığı değil" (2)

Bununla birlikte Benda'nın verdiği örnekler, entelektüellerin dünyadan tamamen elini eteğini çekip fildişi kulesine kapanmış, kendini son derece özel, çapraşık, hatta belki de karanlık denecek ölçüde esrarlı meselelere adamış düşünürler olduğu anlayışını savunmadığını gayet net bir biçimde gösterir. Gerçek entelektüeller en çok, metafizik tutkunun, çıkar gözetmeyen adalet ve hakikat ilkelerinin etkisiyle yozlaşmayı mahkûm ettikleri, zayıfları savundukları, hatalı ya da baskıcı otoriteye meydan okudukları zaman kendileri olurlar. "Fenelon ve Massilion'un XIV. Louis'nin bazı savaşlarına nasıl karşı çıktıklarım hatırlatmam gerekii mi?' der, " Voltaire'in Paiatiniik'in yıkılmasını nasıl mahkûm ettiğini? Renan'ın Napoleon'un vahşetini nasıl kınadığını? Buckle'ın, Fransız Devri m i'ne karşı İngiltere'nin takındığı hoşgörüsüz tutumu; zamanımızda Nietzsche'nin Almanya'nın Fransa'ya yaptığı gaddarlıkları nasıl şiddetle eleştirdiklerini?'(3) Benda'ya göre bugünkü entelektüellerin sorunu, sahip oldukları ahlâki otoriteyi, sekterlik, kitle dalkavukluğu, milliyetçi çığırtkanlık, sınıf çıkarları gibi "kolektif duygular"ın örgütlenmesi adını verdiği şeye (bu deyim Benda'nın ileri görüşlülüğünün işaretidir devretmiş olmalarıdır.

2. Julien Benda, The Treason of the Intellectuals, İng. çev. Richard Aldington (Londra: Norton, 1980), s. 43.

3. a.g.y., s. 52.

Benda bütün bunları kitle iletişim çağından çok önce, 1927'de yazıyordu; ama hükümetler için, gerektiğinde kendi politikalarını pekiştirmeleri; resmi düşmanlara karşı propaganda yapmaları; kurumsal "menfaatler" ya da "ulusal onur" adına gerçekte neler olup bittiğini gizleyecek hüsnütabirler, hatta daha geniş bir ölçekte Orwellvari Yenikonuş sistemleri üretmeleri için başvurabilecekleri, kendilerine uşak yapabilecekleri entelektüellerin ne kadar önemli olduğunu sezmişti.

Benda'nın entelektüellerin ihaneti karşısındaki yanıp yakınmalarının gücü akıl yürütmesindeki incelikten ya da entelektüelin görevinin ne olduğu konusundaki son derece katı, ödün vermez mutlakçılığından kaynaklanmaz. Benda'nın tanımına göre gerçek entelektüeller kazığa bağlanıp yakılma, sürgüne gönderilme, çarmıha gerilme riskine girmek durumundadırlar. Başat özellikleri dünyevi kaygılarla aralarındaki gevşemez mesafe olan simgesel şahsiyetlerdir onlar. Bu yüzden de sayıları çok olamaz, gelişimleri belli rutinlere bağlı olamaz.

Güçlü kişiliklere sahip, su katılmadık bireyler olmak zorundadırlar; her şeyden önce de statüko karşısında daimi bir muhalefet durumunda olmaları gerekir: Bütün bu nedenlerden ötürü Benda'nın entelektüelleri kaçınılmaz olarak, yücelerden gökgürültüsü gibi bir sesle insanlığa kaba beddualar yağdıran, görünürlük derecesi yüksek küçük bir grup adamdan oluşur (Benda kadınları entelektüelden saymaz hiç). Benda bu adamların nasıl olup da hakikati bildikleri, ya da ebedi ilkeler konusundaki göz kamaştırıcı görüşlerinin Don Kişot'unkiler gibi ham hayallerden başka bir şey olup olmadığı konusunda hiçbir şey söylemez.

Yine de Benda'nın kavradığı biçimiyle gerçek entelektüel imgesinin çekici ve güçlü bir imge olduğuna benim şüphem yok. Verdiği pozitif örneklerin de negatif örneklerin de çoğu ikna edici: Mesela Voltaire'in Calas ailesini kamu huzurunda savunması; ya da -zıt uçta- Benda'ya göre Fransız ulusal onuru adına "acımasız ve aşağılayıcı bir romantizm" kapılan, Maurice Barres gibi Fransız yazarların ürkütücü milliyetçilikleri?

> 4. 1762'de Protestan bir tüccar, Toulouse'lu Jean Calas, Katolikliğe dönmek üzere olan oğlunu öldürdüğü iddiasıyla yargılandı ve idam edildi. Doğru dürüst bir kanıt yoktu, ama böyle hızlı bir karar alınmasına yol açan şey, Protestanların din değiştirmek isteyen herhangi bir başka Protestanı hemen öldüren fanatikler olduğu yolundaki yaygın inançtı. Voltaire, Calas ailesinin itibarının geri iade edilmesi için başarılı bir kampanya yürüttü (ama şimdi onun da bazı kanıtları kendisinin uydurduğunu biliyoruz). Maurice Barres ise Alfred Dreyfus'un önde gelen hasımlarından biriydi. On dokuzuncu yüzyıl sonları ve yirminci yüzyıl başlarında yaşayan proto-faşist ve anti-entelektüel bir Fransız romancısı olan Barres, bir bütün olarak ırkların ve milletlerin düşünce ve eğilimleri kolektif bir biçimde taşıdığı bir siyasal bilinçdışı anlayışını savunuyordu.

Benda'nın ruhu, her ikisi de entelektüeller için ciddi birer sınav işlevi görmüş olan Dreyfus Olayı ve Birinci Dünya Savaşı'yla biçimlenmiştir. Burada entelektüeller ya ordudaki antisemitik önyargılardan kaynaklanan bir adaletsizliğe ve milliyetçi taşkınlığa cesaretle karşı çıkmayı seçeceklerdi ya da koyun gibi sürüye uyup, haksız yere mahkûm edilen Yahudi subay Alfred Dreyfus'u savunmayı reddedecek, Alman olan her 'şeye karşı olan savaş ateşini hararetlendirmek için şovenist sloganlar haykıracaklardı. Benda İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kitabını tekrar yayımladı;(5) kitaba bu kez Nazilerle işbirliği yapmış olan entelektüellerle Komünistleri gözü kapalı desteklemiş olanlara saldıran birkaç yazı eklemişti. Benda'nın özünde son derece

muhafazakâr bir içerik taşıyan yapıtında kullandığı mücadeleci retoriğin altında, derinde bir yerlerde, ayrı bir varlık; iktidarın yüzüne karşı doğruları söyleyen biri; hiçbir dünyevi gücü eleştirilemeyecek ve sorgusuz sualsiz itaat edilecek denli büyük ve nüfuzlu görmeyen haşin, uz-dilli, olağanüstü cesur ve öfkeli bir birey olan bu entelektüel figürü vardır.

Gramsci'nin entelektüeli toplumda belli işlevleri yerine getiren bir kişi olarak değerlendiren toplumsal çözümlemesi, Benda'nın bize sunduğu her şeyden çok daha fazla yakındır gerçeğe. Özellikle yirminci yüzyılın sonlarında ortaya çıkan birçok yeni meslek -radyo televizyoncular, profesyonel akademisyenler, bilgisayar analistleri, spor ve medya alanında uzmanlaşmış hukukçular, işletme danışmanları, siyasa uzmanları, hükümet danışmanları, özel pazarlar hakkında raporlar hazırlayanlar, hatta bütün bir modern kitle gazeteciliğinin kendisi- Gramsci'nin bakış açısını haklı çıkartmıştır.

Günümüzde bilginin üretilmesiyle ya da dağıtılmasıyla bağlantılı herhangi bir alanda çalışan herkes, sözcüğe Gramsci'nin verdiği anlamda, bir entelektüeldir.

5. La Trahison 1946'da Bernard Grasset yayınları tarafından tekrar yayımlandı.

Endüstriyel Batı toplumlarının çoğunda bilgi endüstrileri denen endüstrilerle fiili olarak fiziksel üretim yapanlar arasındaki orantı, bilgi endüstrileri lehine hızla değişmektedir. Amerikalı sosyolog Alvin Gouldner epey bir zaman önce entelektüellerin yeni bir sınıf halini aldıklarından ve eski para babası, mülk sahibi sınıfların yerini artık büyük ölçüde entelektüel yöneticilerin aldığından bahsetmişti. Ama Gouldner ayrıca entelektüellerin artık geniş bir halk kesimine seslenen insanlar olmadıklarını (yükselişleri bunu içeren bir süreçtir), eleştirel söylem kültürü adını verdiği bir kültürün üyeleri haline geldiklerini de belirtmişti.(6) İster yayıncı, yazar, askeri strateji uzmanı ister uluslararası hukukçu olsun, bütün entelektüeller uzmanlaşmış ve ancak aynı alanın diğer üyeleri tarafından kullanılabilen bir dili konuşur, işlerini bu dille görürler; uzmanlaşmamış halkın çoğunlukla anlayamadığı bir iingua franca ile diğer uzmanlara hitap eden uzmanlar haline gelirler.

Fransız filozof Michel Foucault da aynı şekilde evrensel entelektüelin (bununla muhtemelen Jean-Paui Sartre'ı kastede/) yerini, "özgül" entelektüelin,(7) belli bir disiplinin içinde çalışan ama uzmanlığını her biçimde kullanabilen entelektüelin aldığını söylemiştir. Burada Foucault özellikle, uzmanlık alanı dışına çıkıp 1942-45 yılları arasında

Los Alamos'ta atom bombası projesi üzerinde çalışan ve sonraları ABD'de bir tür bilim komiseri haline gelen Amerikalı fizikçi Robert Oppenheimer'ı düşünmektedir.

Entelektüellerin sayısındaki çoğalma, entelektüellerin inceleme konusu oldukları çok sayıdaki alana da yansımıştır; neredeyse ilk kez modern toplumun işleyişinde toplumsal sınıfların değil entelektüellerin merkezi bir işlev gördüğünü ileri sürmüş olan Gramsci'nin Hapishane Defterlerindeki iddiaları öncü niteliğindedir. "Entelektüellerin ...sı"veya "Entelektüeller ve..." başlıkları altında toplanabilecek, kapsamı göz korkutucu boyutlara ulaşan ve son derece ayrıntılı neredeyse bir kütüphane dolusu çalışma vardır.

6. Alvin W. Gouldner, The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class (New York: Seabury Press,1979), s. 28-43.

7. Michel Foucault, Power/Knowledge: Selected lnterviews and Other Writings 1972-1977, der. Colin Gordon (Hemel Hempstead: Harvester Press, 1981).

Entelektüellerin tarihi ve sosyolojisi konusunda binlerce kitap; entelektüeller ve milliyetçilik (ve iktidar, ve gelenek, ve devrim, vs. vs.) hakkında sonsuz sayıda inceleme var elimizin altında. Dünyanın her bölgesi kendi entelektüellerini yaratmış, bu oluşumların her biri ateşli, tutkulu tartışmalara konu olmuştur. Modern tarihte entelektüellerin işin içine karışmadığı ne önemli bir devrim ne de önemli bir karşıdevrim olmuştur. Entelektüeller hareketlerin ana-babaları ve tabii ki evlatları, hatta yeğenleri olmuşlardır.

Entelektüel figürünün ya da imgesinin bir ayrıntı yığını arasında ortadan kaybolması, entelektüelin sadece bir başka profesyonel, toplumsal trendin içinde yer alan bir şahsiyet haline gelmesi gibi bir tehlike söz konusudur. Bu konferanslarda, ilk olarak Gramsci'nin dikkat çektiği, yirminci yüzyılın sonlarına ilişkin bu gerçeklikleri peşinen doğru kabul edecek olsam da; entelektüelin toplumda, sadece kimliksiz bir profesyonel, salt kendi işine bakan bir sınıfın yetenekli bir üyesi olmaya indirgenemeyecek özgül bir kamusal role sahip bir birey olduğunda ısrar etmek istiyorum. Bence merkezi önem taşıyan olgu şudur: entelektüel belli bir kamu için ve o kamu adına bir mesajı, görüşü, tavrı, felsefeyi ya da kanıyı temsil etme, cisimleştirme, ifade etme yetisine sahip olan bireydir. Bu rolün özel, ayrıcalıklı bir boyutu vardır ve kamunun gündemine sıkıntı verici sorular getiren, ortodoksi ve dogma üretmektense bunlara karşı çıkan, kolay kolay hükümetlerin veya büyük şirketlerin adamı yapılamayan, devamlı unutulan ya da sumen altı edilen insanları ve meseleleri temsil etmek için var olan

biri olma duygusu hissedilmeden oynanamaz. Entelektüel bunu evrensel ilkeler temelinde yapar: Tüm insanların dünyevi güçlerden ve ülkelerden özgürlük ve adalet konusunda doğru dürüst davranış standartları beklemeye hakkı vardır; bu standartların kasti veya gayri ihtiyari ihlallerine tanıklık edilmeli ve cesaretle karşı konulmalıdır.

Bunu daha kişisel bir düzeyde açıklayayım: Bir entelektüel olarak kaygılarımı bir dinleyici ya da izleyici kitlesi önünde sunarım; ama mesele sadece bu kaygıları nasıl ifade ettiğimde değil, aynı zamanda özgürlük ve adalet davasını savunmaya çalışan biri olarak benim neyi temsil ettiğimdedir. Bütün bunları söyler ya da yazarım, çünkü uzun uzun düşündükten sonra bunlara inanmışımdır, başkalarını da bu görüş doğrultusunda ikna etmek isterim.

Bu yüzden de özel olanla kamusal olanın oluşturduğu hayli karmaşık bir karışım çıkar ortaya; bir yanda kendi tarihim, deneyimlerimin sonucu olan değerlerim, yazılarım ve tavır alışlarım vardır, bir yanda da tüm bunların insanların savaş, özgürlük ve adalet hakkında tartışıp kararlar verdikleri toplumsal dünyaya girme biçimleri. İnsan salt özel alanda kalarak entelektüel olamaz, zira sözcükleri kâğıda döküp yayımladığınız anda kamusal dünyaya girmişsiniz demektir. Salt kamusal alana ait, sadece bir hareket, dava ya da konumun sözcüsü veya simgesi olan bir entelektüel de olamaz. Şahsi tını, kişiye özgü duyarlılık diye bir şey vardır; söylenen ya da yazılan şeylere de bu anlam verir. Hele bir entelektüelin dinleyicilerini mutlu etmesi diye bir şey söz konusu olamaz; işin özü sıkıntı verici, aykırı, hatta keyif kaçırıcı olmaktır.

Yani sonuçta temsil edici bir kişi olarak entelektüeldir önemli olan; şu ya da bu bakış açısını görünür olarak temsil eden, her türlü engele rağmen bu temsili muhatap aldığı kamu adına yapan kişidir. Savım şu ki entelektüeller temsil etme sanatını (ki bu konuşma, yazma, öğretmenlik, televizyona çıkma gibi biçimler alabilir görev edinmiş bireylerdir. Ve bu görev kamunun gözleri önünde cereyan ettiği ve hem bağlanımı hem riski, hem cüreti hem de kırılganlığı içerdiği ölçüde önemlidir; Jean-Paul Sartre'ı ya da Bertrand Russell'ı okuduğum zaman beni etkileyen söyledikleri şeylerden çok özgül, bireysel sesleri ve mevcudiyetleridir; çünkü inandıkları şeyleri dile getirmektedirler. İsimsiz bir memurla ya da ihtiyatlı bir bürokratla karıştırılmaları mümkün değildir.

Entelektüellerle ilgili çalışmalar sağanak halinde, birbiri ardına çıkmaya devam ettiği halde, bunlarda entelektüelin tanımı üzerinde gereğinden çok durulurken, imgesi, imzası, fiili müdahalesi ve performansı yeterince değerlendirilmemiştir; oysa tüm bunlar her

gerçek entelektüelin yaşam suyunu oluşturur. Isaiah Berlin, ondokuzuncu yüzyıl Rus yazarlarının okurlarının, kısmen Alman romantizminin etkisiyle "yazarın kamusal bir sahnede, tanıklık yapmakta olduğunun bilincinde oldukların!' söylemişti.(8) Benim anladığım biçimiyle modern entelektüelin kamusal rolü hâlâ bu nitelikte bir şeyler içerir.

8. Isaiah Berlin, Russian Thinkers, der. Henry Hardy ve Aileen Kelly (Londra: Penguin, 1980).

Bu yüzdendir ki mesela Sartre gibi bir entelektüeli anımsadığımızda, onun kendine özgü davranışları, tüm benliğiyle kendini savunduğu davaya adaması, gösterdiği saf çaba, göze aldığı riskler, iradesi, sömürgecilikle, bağlanmayla ya da toplumsal çatışmalarla ilgili sözleri, hasımlarını küplere bindiren, dostlarını heyecanlandıran ve hatta belki de sonradan düşündüğünde mahcubiyet duymasına bile yol açmış olabilecek tüm bu özellikleri gelir aklımıza. Sartre'ın Simone de Beauvoir'la olan ilişkisi, Camus'yle yaptığı tartışma, Jean Genet'yle arasındaki sıkı bağlantıyla ilgili bir şeyler okuduğumuzda onu ortamı içinde konumlarız (Sartre'ın kendi terimidir bu); Sartre işte bu ortamda, ve bir ölçüde bu ortam sayesinde Sartre olmuştur, Fransa'nın Cezayir politikasına da, Vietnam'a da karşı çıkan kişi olmuştur. Tüm bu ayrıntılar onun bir entelektüel olarak değerini azaltmak şöyle dursun, aksine söylediklerine yoğunluk ve gerilim kazandırır, onun içsıkıcı ve ahlâkçı bir vaiz değil herkes gibi yanılabilen bir insan olduğunu gösterir.

Modern kamusal hayat, bir işletme ya da sosyolojik bir çalışmanın hammaddesi olarak değil de ancak bir roman ya da dram olarak görüldüğü takdirde, entelektüellerin nasıl olup da sadece gizli ya da büyük bir toplumsal hareketi değil, aynı zamanda salt kendilerine özgü, biraz tuhaf, hatta yıpratıcı bir hayat tarzını ve toplumsal performansı da temsil edebildiklerini

anlayabilmemiz mümkün olur. Bu rol de en iyi ve ilk kez olarak on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyıl başlarında yazılmış bazı sıradışı romanlarda -Turgenyev'in Babalar ve Oğullar'ında, Fiaubert'in Duygusal Eğitiminde, Joyce'un Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi'nde - betimlenmiştir; bu romanlarda toplumsal gerçekliğin temsil edilme biçimi yeni bir aktörün, modern genç entelektüelin aniden sahneye çıkışından derinlemesine etkilenir, hatta tayin edici bir tarzda değişir.

Turgenyev'in 1860'lardaki Rusya taşrası portresi kır hayatını anlatan metinlerde olduğu gibidir, burada olay olmaz: Varlıklı gençler hayat

tarzlarını ana babalarından miras alır, evlenir, çocuk sahibi olurlar, hayat da kör topal gider. Bazarov diye bozguncu, ama oldukça güçlü biri bu insanların hayatına birdenbire girene dek durum böyledir.

Bazarov'da ilk fark ettiğimiz şey ailesiyle bağlarını koparmış olduğudur; hiç ana babası olmamış gibi, kendi kendini yaratmış biri gibi görünür; âdetlere kafa tutar, vasatlığa ve klişelere saldırır, akılcı ve ilerici nitelikte olduğunu düşündüğü yeni, bilimsel, duygusallıktan uzak değerleri savunur. Turgenyev Bazarov'u sevimli göstermeyi reddettiğini söylemiştir; o "kaba, kalpsiz, acımasız denecek ölçüde kuru ve haşin" biri olacaktır. Bazarov Kirsanov ailesiyle alay eder; orta yaşlı baba Schubert çaldığında ona güler. Alman materyalist biliminin düşüncelerini savunur: Ona göre doğa bir tapınak değil, bir atölyedir. Anna Sergeyevna'ya âşık olduğunda o da Bazarov'a yakınlaşır, ama ürker de: Bazarov'un engel tanımayan, çoğunlukla anarşik entelektüel enerjisi ona kaosu çağrıştırır. Onunla olmak, der bir yerde, bir uçurumun kenarında yaşanan baş dönmesini verir insana.

Romana güzelliğini ve pathosunu veren şey, Turgenyev'in ailelerin, aşk ve akraba sevgisindeki sürekliliklerin, eski, doğal sayılan davranış tarzlarının hüküm sürdüğü bir Rusya ile romandaki tüm diğer karakterlerin aksine hikâye edilmesi imkânsız bir tarihi olan Bazarov'un nihilist denebilecek ölçüde bozguncu gücü arasındaki uyuşmazlığı betimlemesidir. Bazarov birdenbire ortaya çıkar, her şeye kafa tutar ve tedavi ettiği hasta bir köylüden hastalık kaparak aynı birdenbirelikle ölür. Bazarov'u amansız sorgulama gücü ve son derece muhalif zekâsıyla hatırlarız, Turgenyev Bazarov'un en sempatik karakteri olduğuna inandığını iddia etmesine rağmen, onun bile Bazarov'un pervasız entelektüel gücü karşısında kafası karışmış, okurlarının gösterdiği hayret edilecek ölçüde şiddetli tepkilerden nutku tutulmuştur. Bazı okurlar Bazarov tipiyle gençlere saldırıldığını düşünür, bazıları da onu gerçek bir kahraman olarak görüp överken bazıları da tehlikeli olduğunu düşünüyordu. Kişiliği hakkında ne düşünürsek düşünelim, Babalar ve Oğullar'da. Bazarov'u bir anlatı karakteri olarak hiçbir yere yerleştirenleyiz; dostları Kirsanov ailesi, hatta açması babaları bile hayatlarını sürdürürken Bazarov'un bir entelektüel olarak sergilediği mutlakçılık ve meydan okuma onu hikâyenin dışına taşırır, evcilleştirilmeye müsait olmadığı için hikâyeye de uydurulamaz.

Joyce'un genç adamı, Stephen Dedalus'un durumu da budur, hatta daha aşırısı; Dedalus hayata atıldığı ilk yılları kilise, öğretmenlik mesleği, İrlanda milliyetçiliği gibi kurumların ayartıları ile şeytani non serviam [hizmet etmeyeceksin -ç.n.]sözünü kendine düstur edinen bir entelektüel olarak yavaş yavaş gelişen inatçı benliği arasında sürekli

gidip gelerek geçirir. Seamus Deane, Joyce'un Sanatçının...Portresi romanı hakkında mükemmel bir gözlemde bulunur: Bu roman, der, "İngiliz dilinde bir düşünce tutkusunun tam anlamıyla sergilendiği ilk romandır'.(9) Ne Dickens'ın, ne Thackeray'ın, ne Austen'ın, ne Hardy'nin, hatta ne de George Eliot'ın kahramanları, temel meseleleri toplumda bir düşünce hayatı sürdürmek olan genç insanlardır; oysa genç Dedalus için "düşünme bir tür dünya deneyimidir. Deane, Dedalus'tan önce İngiliz edebiyatında entelektüelin yalnızca "grotesk biçimlerde temsil edildiğini' söylemekte haklı. Ama kısmen de olsa, genç bir taşralı, bir sömürge ortamının ürünü olduğu için Stephen'ın sanatçı olabilmek için önce entelektüel bir direniş bilinci geliştirmesi gerekir.

Romanın sonuna gelindiğinde Stephen, sonuçta kendi bireyselliğinden ve genelde pek hoş sayılamayacak kişiliğinden ödün vermesini gerektirecek bütün ideolojik tasarımlara olduğu kadar aileye ve Fenianlara da eleştirel ve uzak bakar. Turgenyev gibi Joyce da genç entelektüel ile insan hayatının normal akışı arasındaki uyuşmazlığı iğneli bir dille sergiler. Bir ailede büyüyen, sonra da okula ve üniversiteye giden bir genç adamı anlatan klasik bir hikâye olarak başlayan romanın kompozisyonu sonlarda Stephen'ın defterinden aktarılan bir dizi eksiltili [elliptical] notla çözülür. Entelektüel evcilleşmeyecek, tekdüzeliğe teslim olmayacaktır. Romanın en ünlü bölümlerinden birinde Stephen entelektüelin özgürlük amentüsünü şöyle dile getirir: "Ne yapacağımı ve ne yapmayacağımı anlatayım sana. İster evim, ister yurdum, ister kilisem olsun, inanmadığım şeye hizmet etmeyeceğim: ve kendimi olabildiği kadar özgürce ve olabildiği kadar bütünlükle dile getireceğim bir hayat ya da sanat tarzı bulmaya çalışacağım, kendimi savunmak için de kullanmasını bildiğim silahları kullanacağım: sessizlik,, sürgün ve kurnazlık." [MuratBelge çevirisi-çn.] Joyce bu sözlerdeki melodramatik edayı Stephen'ın tumturaklılığının altını çizmek için kullanır.

9. Seamus Deane, Celtic Revivals: Essays in Modem Irish Literature 1880-1980 (Londra: Faber and Faber,1985), s. 75-6.

Ama Uiysseˆde bile Stephen inatçı ve aykırı bir genç adamdan başka bir biçimde gösterilmez bize. Amentüsünün en çarpıcı yanı entelektüel özgürlüğü olumlamasıdır. Entelektüelin yapıp ettiklerinde canalıcı önem taşıyan mesele budur, abus suratlılık ve oyunbozanlığı amaç edinmek değil. Entelektüelin faaliyetinin amacı insanın özgürlüğünü ve bilgisini arttırmaktır. Ben bu amacın hâlâ doğru olduğuna inanıyorum; hem de çağdaş Fransız filozof Lyotard'ın geçmişte kalmış "modern" çağla bağlantılı olduğu düşünülen bu tür kahramanca çabalar için kullandığı deyişle "büyük özgürleşme ve aydınlanma

anlatılarının, postmodernizm çağında artık esamisinin okunmadığı yolundaki sık sık tekrar edilen suçlamaya rağmen. Söz konusu tesbiti yapanlara göre büyük anlatıların yerini yerel durumlar ve dil oyunları almıştır; günümüzün postmodern entelektüelleri doğruluk ya da özgürlük gibi evrensel değerleri değil yeterliliği önemserler. Oysa ben, Lyotard ve takipçilerinin, postmodernizme rağmen hâlâ entelektüelin elinin altında olan uçsuz bucaksız imkânları doğru bir biçimde değerlendirmekten çok kendi tembelliklerinden kaynaklanan yetersizliklerini, hatta kayıtsızlıklarını itiraf ettiklerini düşünmüşümdür hep. Zira hükümetler hâlâ halklarını açık açık ezmekte, adalet hâlâ ciddi bir biçimde zedelenmekte ve iktidar entelektüelleri hâlâ kendi saflarına katıp seslerini gayet güzel kısabilmektedir; entelektüeller hâlâ sık sık görevlerinden yan çizmektedirler.

Duygusal Eğitimde Flaubert entelektüellerin kendisinde yarattığı hayal kırıklığını anlatmış, entelektüellere yöneltilebilecek belki de en acımasız eleştiriyi yapmıştır. Ünlü İngiliz tarihçi Lewis Namier'nin entelektüellerin devrimi adını verdiği bir dönemde, 1848-1851 yılları arasındaki Paris ayaklanmasında geçen roman, "on dokuzuncu yüzyılın başkenti"ndeki bohem hayatının ve siyasal ortamın geniş kapsamlı bir panoramasıdır. Kitabın merkezini iki genç taşralı, Frederic Moreau ve Charles Deslauriers oluşturur; Flaubert bu iki gencin kentte yapıp ettiklerini anlatırken onların entelektüel olarak istikrarlı bir yol tutturamamalarına duyduğu öfkeyi de gizlemez.

Flaubert'in bu gençlere gösterdiği horgörü büyük ölçüde onların olmaları gerektiğini düşündüğü şeye yönelik, belki de biraz abartılı beklentisinin ürünüdür. Fakat romanda, akıntıya kapılmış sürüklenen entelektüelin en parlak anlatımıyla karşılaşırız. Romanın başında iki genç toplumun refahını amaç edinmiş hukukçular, eleştirmenler, tarihçiler, denemeciler, filozoflar ve toplum kuramcıları olma sevdasındadırlar. Oysa sonuçta Moreau'nun "entelektüel hırsları tükendi. Yıllar geçtikçe zihninin aylaklığına ve yüreğinin ataletine teslim oldu" Deslauriers ise sırasıyla "Cezayir'deki koloninin yöneticisi, bir paşanın sekreteri, bir gazetenin ve bir reklam ajansının müdürü oldu; ...şu anda da bir sanayi şirketinde müşavir avukat olarak çalışıyor"

Flaubert'e göre 1848'in başarısızlıkları kendi kuşağının başarısızlıklarıdır. Moreau ve Delauriers'in kaderleri, hem iradelerini belli bir noktaya yönlendirememelerinin sonucu olarak, hem de insanın zihnini çelen sonsuz sayıda şey, başdöndürücü hazlar içeren modern topluma ödenen bir bedel olarak betimlenir (Flaubert sanki bir kehanette bulunuyor gibidir burada). Bu toplum gazeteciliğin,

reklamcılığın doğuşuna sahne olan, insanların bir günde ünlü olabildikleri, tüm düşüncelerin pazarlanabilir, tüm değerlerin değiştirilebilir hale geldiği, tüm mesleklerin kolay para kazanma ve çabucak başarılı olma arayışına indirgendiği sürekli bir dolaşım alanına dönüşmüş bir toplumdur. Bu yüzden romanın en önemli sahneleri simgesel bir biçimde at yarışları, kafe ve genelevlerde düzenlenen danslar, ayaklanmalar, geçit törenleri ve gösterilerde geçer; Moreau buralarda durmaksızın sevgiyi ve entelektüel doyumu bulmaya çalışır, ama araya hep başka şeyler girer.

Bazarov, Dedalus ve Moreau uç örnekler şüphesiz; ama biz entelektüelleri eylem halinde, etrafı çeşit çeşit güçlükler ve ayartılarla kuşatılmış bir biçimde; basit bir elkitabından bir seferde öğrenilebilecek sabit bir görev değil, bizzat modern hayat tarafından sürekli tehdit edilen somut bir deneyim olan işlerimizi sürdürürken ya da buna ihanet ederken gösterme amacına hizmet ediyorlar ki bu, on dokuzuncu yüzyılın panoramik gerçekçi romanlarının son derece iyi yaptığı bir şey.

Entelektüelin gerçekleştirdiği temsil edimlerinin, topluma bir dava ya da fikri ifade etmesinin asıl amacı egosunu güçlendirmek ya da statüsünün keyfini çıkartmak değildir. İktidarın bürokrasilerinde hizmet vermek, cömert hizmetkârlar olarak çalışmak da değildir bu temsil edimlerinin amacı. Entelektüel temsil edimleri, kuşkucu, kendini dur durak bilmeksizin akılcı sorgulamaya ve ahlâki yargıya adayan bir tür bilince yaslanan faaliyetlerdir; bu da insanı sürekli tetikte olmaya zorlar. Dili iyi kullanmayı bilmek ve dile ne zaman müdahale edileceğini bilmek entelektüel eylemin iki temel özelliğidir.

Entelektüel bugün neyi temsil ediyor peki? Bence bu soruya verilen en iyi ve en dürüst cevaplardan biri, tutkulu bir toplum anlayışına ve düşüncelerini lafı dolandırmadan, son derece etkileyici bir biçimde ifade etme yeteneğine sahip, bağımsızlığına çılgınca düşkün bir entelektüel olan Amerikalı sosyolog C. Wright Mills'e aittir. Mills 1944'te, bağımsız entelektüellerin önünde ya marjinalliklerinin sonucu olarak umutsuz bir güçsüzlük duygusuna kapılma ya da kendi başlarına sorumsuzca kararlar veren düzen adamlarından oluşan görece küçük bir gruba mensup olup kurumların, şirketlerin ya da hükümetlerin saflarına katılma seçenekleri olduğunu yazmıştı. Bir enformasyon sanayiinin "kiralık" çalışanı olmak da çözüm değildir, çünkü o zaman sana kulak verenlerle, Tom Paine'in kendisini dinleyenlerle kurduğu türden bir ilişki kurabilmen imkansızlaşacaktır. Özetle entelektüelin tedavüle dahil olabilmesini sağlayan "etkili iletişim araçları" gasp edilmiştir; bu durumda entelektüelin önünde çok önemli bir görev vardır. Mills bunu şöyle ifade ediyor:

Bağımsız sanatçı ve entelektüel sahiden yaşayan şeylerin basmakalıplaştırılmasına ve sonuç olarak cansızlaştın/masına kaışı direnebilecek ve mücadele edebilecek donanıma sahip, sayılan gittikçe azalan birkaç kişiden biridir. Artık gerçekten yeni düşünceler geliştirmek için modern iletişim araçlarının (yani, modern temsil sistemlerinin) bizi gömdükleri klişe görüş ve düşünce batağının maskesini indirme, sürekli olarak bunlann etkisini kırma kapasitesi gerekir. Bu kitie-sanatı ve kitle-düşüncesi dünyaları giderek daha fazla siyasetin taleplerine maruz kalmaktadır. İşte bu yüzden entelektüel dayanışma ve çabaların odak noktası siyaset olmalıdır. Düşünür siyasal mücadele içinde hakikatin değeri He bizzat ilişki kurmazsa, yaşanan deneyimlerin bütününü sorumlu bir biçimde ele alamaz." (10)

10. C. Wright Mills, Power, Politics, and People: The Collected Essays of C. Wright Mills , der. Irving Louis Horowitz (New York: Ballantine, 1963), s. 299.

Bu paragraf öyle önemli tespitler ve vurgular içermektedir ki tekrar tekrar okunmayı hak eder. Siyaset her yerdedir; saf sanat ve düşünce alanlarına ya da tarafsız nesnellik veya aşkın teori alanına kaçmak mümkün değildir. Entelektüeller zamanlarına ait insanlardır; enformasyon ya da medya sanayiinin cisimleştirdiği kitlesel temsil siyasetine herkes gibi onlar da tabidirler; buna direnmelerinin tek yolu giderek güçlenen medyanın -tabii ki sadece medyanın değil, statükoyu koruyan, her şeyi kabul edilebilir ve onaylanmış bir aktüellik perspektifi içinde tutan bütün düşünce yönelimlerinin- yaydığı imgeleri, resmi anlatıları, iktidarı haklı çıkarma çabalarını tartışmaya açmaları, Mill'in "maske indirme" dediği şeyi yaparak mümkün olduğunca hakikati anlatmaya çalıştıkları alternatif versiyonlar geliştirmeleridir.

Bu hiç de kolay bir iş değildir: Entelektüel her zaman yalnızlık ile saf tutma arasında bir yerde durur. Geçtiğimiz yıllarda Irak'a karşı girişilen Körfez Savaşı'nda yurttaşlara, ABD'nin masum ya da tarafsız bir güç olmadığını (Vietnam ve Panama işgallerini unutmak siyasetçilerin işine geliyordu tabii), kimsenin de ona dünya jandarmalığı gibi bir görev vermediğini hatırlatmak ne kadar zor olmuştu. Fakat o zaman entelektüellerin görevi unutulanları su yüzüne çıkartmak, görmezden gelinen bağlantıları göstermek, savaştan ve insanların öldürülmesinden kaçınacak alternatif eylem tarzları önermekti.

C. Wright Mills esas olarak kitle ile birey arasındaki karşıtlığı vurgular. Hükümetlerden şirketlere büyük örgütlenmelerin güçleri ile hem bireylerin hem de aşağı bir statüye sahip olduğu düşünülen

insanların, azınlıkların, küçük devletler ve halkların, küçümsenen kültür ve ırkların göreli zayıflığı arasında içsel bir uyuşmazlık vardır. Ben entelektüelin zayıf olanların ve temsil edilmeyenlerin safına ait olduğundan eminim. Robin Hood, diyenler olacaktır. Ama o kadar basit bir rol değildir bu, dolayısıyla da romantik idealizm denip bir kenara atılamaz.

Sözcüğe benim verdiğim anlamda entelektüel, ne insanları teskin etme ne de konsensüs oluşturma derdindedir; çok ciddi bir anlamda, ucuz formülleri, hazır klişeleri ya da iktidar sahiplerinin ve uzlaşımcıların söylediklerinde, yapıp ettiklerinde gözlenen sorunsuz, uzlaştırıcı olumlamaları kabullenmeyi istememe anlamında tüm varlığını ortaya koyan biridir. Hatta sadece bir şeyleri pasif olarak istememekle yetinmez, bunu aktif olarak kamuoyuna söyler de.

Salt hükümet politikalarını eleştirme meselesi değildir bu, daha çok entelektüelin yarım-doğrulara ya da basmakalıp fikirlere pabuç bırakmamak için sürekli tetikte olmayı görev edinmesi meselesidir. İstikrarlı bir gerçekçilik, neredeyse atletik bir akıl enerjisi ve kamusal alanda yazılar yayımlatıp konuşmanın gerekleriyle kişinin kendi sorunlarını dengelemek için karmaşık bir mücadele gerektiren bu görev, gerektirdikleri yüzünden hep süregiden, yapısı itibarıyla bitmemiş ve zorunlu olarak eksikli bir çaba haline gelir. Ama insanı pek sevilen biri yapmasa da ben bu görevin karmaşıklığını, insanı diri tutuşunu, zenginleştirmesini seviyorum.

II. MİLLETLERE VE GELENEKLERE PES ETMEMEK

Julien Benda'nın ünlü kitabı Entelektüellerin İhaneti entelektüellerin ulusal sınırlardan da etnik kimliklerden de etkilenmeyen bir tür evrensel alanda yaşadıkları izlenimini verir. Benda 1927'de entelektüellerle ilgilenmenin sadece Avrupalıları kaale almak demek olduğundan emindi (AvrupalI olmadığı halde olumlu bir biçimde söz ettiği tek kişi İsa'dıı).

O zamandan beri durum bir hayli değişti. Bir kere Avrupa ve Batı dünyanın geri kalanı için sorgusuz sualsiz kabul edilen standartlar koyma durumunda değildir artık. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük sömürgeci imparatorlukların çözülmesi Avrupa'nın eskiden dünyanın karanlık bölgeleri denen yerleri entelektüel ve siyasi açıdan aydınlatma kapasitesini zayıflattı. Soğuk Savaş ortamının gelişmesiyle, Üçüncü Dünya'nın ortaya çıkmasıyla ve Birleşmiş Milletler teşkilatının varlığının, hayata geçiremese bile en azından vaadettiği evrensel özgürleşmeyle birlikte Avrupalı olmayan millet ve gelenekler de artık

ciddi bir biçimde ilgilenilmeye değer bulunuyor.

İkinci olarak, seyahat ve iletişim imkânlarındaki inanılmaz hızlanma "farklılık" ve "ötekilik" adı verilmiş olan şeylerin daha bir farkına varılmasına yol açtı; daha basit ifade edersek, entelektüellerden söz etmeye başladığınızda eskiden olduğu kadar genel konuşamayacağınız anlamına geliyor bu; zira mesela Fransız entelektüellerin üslup ve tarihleri açısından Çinli muadillerinden tamamen farklı olduğu düşünülüyor. Bir başka deyişle, günümüzde entelektüellerden söz etmek aynı zamanda özellikle konunun milli, dini ve hatta kıtasal çeşitlemelerinden söz etmek demek; ki bu çeşitlemelerden her biri de ayrı ayrı ele alınmayı gerektiriyor. Sözgelimi Afrikalı entelektüeller ya da Arap entelektüeller, kendine özgü sorunları, patolojileri, basanları ve tuhaflıkları olan son derece özel bir tarihsel bağlamda yer alırlar.

Entelektüellere bakış tarzımızdaki bu açı daralması ve yerelleşme bir ölçüde, uzmanlaşmış çalışma alanlarının olağanüstü çoğalmasından da kaynaklanır; entelektüellerin modern hayatta oynadıkları rolün genişlemesine yol açan faktörlerden birinin bu çoğalma olduğu söylenebilir. Batı'daki doğru dürüst çoğu üniversite ya da araştırma kütüphanesinde çeşitli ülkelerde entelektüeller hakkında yazılmış binlerce kitap bulunabilir, bu kitapların belli bir grubunu bile hakkıyla incelemek yıllar alır. Tabii ayrıca entelektüeller bir çok farklı dil kullanırlar ki bunlardan bazıları, örneğin Arapça ve Çince, modern entelektüel söylemle eski ve genellikle son derece zengin gelenekler arasında çok özel bir ilişki kurulmasını gerektirir. Bu farklı geleneklerdeki entelektüelleri cidden anlamaya çalışan Batılı bir tarihçinin onların dillerini öğrenmek için de yıllarını vermesi gerekir. Ama bütün bu başkalık ve farklılıklara rağmen, evrensel entelektüel kavramındaki kaçınılmaz aşınmaya rağmen, entelektüel birey hakkında bazı fikirler geliştirilebilir -ki burada benim yapmaya çalıştığım da budur- ve bu fikirler bölgesel uygulamalarından öte bir geçerliliğe sahip olabilir.

Bu fikirler arasında önce milliyet fikrini ve onun serada büyütülmüş hali olan milliyetçiliği tartışmak istiyorum. Modern entelektüellerin hiçbiri -bu tesbit Noam Chomsky ve Bertrand Russell gibi tanınmış şahsiyetler için olduğu kadar onlar kadar ünlü olmayan bireyler için de doğrudur- Esperanto dilinde, yani bütün dünyaya ait olması için ya da hiçbir ülke ve geleneğe ait ol-maması amacıyla tasarlanmış bir dilde yazmaz. Her entelektüel bir dilin içine doğar ve hayatının geri kalanını da çoğunlukla o dilin içinde geçirir ki bu dil onun entelektüel faaliyetlerinin ana aracıdır. Diller elbette millidir -Yunanca, Fransızca, Arapça, İngilizce, Almanca vb.- , ama benim burada vurgulamak istediğim temel noktalardan biri, entelektüelin salt anlaşılırlık ve

tanışıklık gibi bariz nedenlerden değil aynı zamanda dile özel bir ses, kendine özgü bir vurgu ve nihayet kendisine ait bir perspektif getirmeyi umduğu için de milli bir dil kullanmak durumunda olduğudur.

Bununla birlikte entelektüelin problemi, her toplumda belli ifade alışkanlıklarının egemenliği altında olan bir dil topluluğunun zaten var olması, bunun temel işlevlerinden birinin de statükoyu korumak, işlerin herhangi bir değişim ve meydan okumaya uğramadan yolunda gitmesini sağlamak olmasıdır. George Orwell, "Siyaset ve İngiliz Dili' adlı denemesinde bunu gayet ikna edici bir biçimde anlatır. Klişeler, aşınmış metaforlar, bayat kullanımlar, der Orwell, "dilin çürümesi'nin örnekleridir. Sonuçta zihin uyuşup pasifleşirken bir süpermarketteki fon müziği etkisi yaratan dil, bilincin üzerini kaplayıp onu basmakalıp düşünce ve duyguları, incelemeden, edilgin bir biçimde kabul etmeye ayartır.

Orwell'in 1946'da yazdığı söz konusu denemedeki kaygısı İngilizlerin zihinlerinin siyasi demagoglar tarafından adım adım taciz edilmesiydi. "Siyasal di""diyordu, " yalanları doğru, cinayetleri saygın göstermek ve içi tamamen boş sözlere doluymuş görüntüsü vermek amacıyla tasarlanmıştır -belli farklılıklarla muhafazakârlardan anarşistlere tüm siyasal taraflar için doğrudur bu.-"(1) Ancak sorunun bundan hem daha geniş hem de daha sıradan bir nitelik taşıdığı, dilin günümüzde daha genel, daha kolektif biçimler alma eğiliminde olmasına şöyle bir bakıldığında bile anlaşılacaktır.

1. George Omell, Collected Essays (Londra: Secker and Warburg, 1970).

Örneğin gazeteciliğe bakalım. Amerika Birleşik Devletleri'nde bir gazetenin satışı ve gücü ne kadar fazlaysa, o kadar otorite havasına girer, profesyonel yazarlardan ve okurlardan oluşan bir gruptan çok daha büyük bir toplulukla özdeşleştiği duygusunu o kadar fazla verir. Bir bulvar gazetesiyle New York Times arasındaki fark şudur: Times, sadece bir avuç insanın görüşlerini değil, aynı zamanda bütün bir ulusun hakikatini o ulus adına yansıttığı varsayılan köşe yazılarıyla, ulusal gazete olma özlemindedir (ve genellikle öyle olduğu düşünülür); oysa bir bulvar gazetesinin amacı sansasyonel yazılar ve çarpıcı manşetlerle hemen dikkat çekmektir. New York Times'da yayımlanan bütün yazılar uzun araştırmalara, ciddi değerlendirmelere ve dikkatli yargılara dayandığı izlenimini veren ağırbaşlı bir otorite havası taşırlar. Yayın kurulunun yazdığı yazılarda kullanılan "biz" sözcüğü doğrudan yayın kuruluna gönderme yapar elbette, ama aynı zamanda da , 'biz Amerikan halkı' türü ifadelerden anlaşılacağı gibi

tek bir ulusal kimliği çağrıştırır. Körfez savaşı sırasında, krizle ilgili olarak özellikle televizyonda, ama aynı zamanda basında da yapılan kamusal tartışmalar bu ulusal "biz"i,var sayıyor, "kara savaşına ne zaman başlayacağız?', ya da "bizde zayiat var m/?'gibi cümlelerde olduğu gibi, muhabirler, askeri personel ve sıradan yurttaşlar bir "biz"dir tutturmuş gidiyorlardı.

Gazetecilik, İngilizce gibi ulusal bir dilin salt var olmasıyla bile ima ettiği şeyi, yani ulusal bir topluluğu, ulusal bir kimlik ya da benliği netleştirip sabitler sadece. Matthew Arnold, Kültür ve Anarşi (1869) adlı kitabında iyice ileri giderek Devlet'in ulusun esas benliği, ulusal bir kültürün de söylenmiş ya da düşünülmüş olan şeylerin en iyi ifadesi olduğunu söylemişti. Arnold, bu esas benlik ve en iyi düşüncelerin cümle âlemin malûmu olmak şöyle dursun, tam da "kültür adamları'ın ifade ve temsil etmeleri gereken şeyler olduklarını belirtiyordu. Arnold "kültür adamları" derken, benim entelektüel dediğim kişileri, düşünme ve yargı verme yetileri sayesinde en iyi düşünceleri -kültürün kendisini-temsil etmeye ve yaygınlaştırmaya yetkili kılınan bireyleri kastediyor gibi. Arnold bütün bunların sadece belli sınıfların ya. da küçük insan gruplarının değil bütün toplumun yararına yapılması gerektiği konusunda şüpheye yer bırakmaz.

Modern gazetecilikte olduğu gibi burada da entelektüellerin rolünün ulusal topluluğun ortak (ve son derece yüceltilmiş) bir kimliğe sahip olma duygusunu yaşamasına yardımcı olmak olduğu varsayılır.

Arnold'ın bu tezlerinin altında, daha çok insanın seçme ve istediği şeyleri yapma hakkını talep etmesi sonucu toplumun daha demokratik bir hale gelmesi ve böylece yönetilmesi daha güç, daha bölünmüş bir nitelik alacağı korkusu vardır. Bu da üstü kapalı olarak şu anlama geliyordu: Halkı sakinleştirmek; onlara ulusal kültüre ait olma yolunun düşüncelerin ve edebiyat yapıtlarının en iyilerine sahip olmaktan geçtiğini, bunun da Arnold'ın deyimiyle "insanın aklına estiği gibi davranmasın!' engellediğini göstermek için entelektüellere ihtiyaç duyulur. Arnold tüm bunları 1860'larda söylüyordu.

1920'lerdeki Benda'ya göreyse, entelektüeller Arnold'ın reçetelerini çok iyi takip etme tehlikesiyle karşı karşıyaydılar. Entelektüeller Fransızlara Fransız bilimi ve edebiyatının ne denli büyük olduğunu gösterirken aynı zamanda yurttaşlara ulusal bir topluluğa (hele bir de bu topluluk Fransa gibi büyük bir ulusa aitse) ait olmanın kendi içinde bir amaç olduğunu öğretiyorlardı. Oysa Benda entelektüellerin kolektif tutkular düzeyinde düşünmeyi bırakıp dikkatlerini tüm uluslar ve halklara, evrensel olarak uygulanabilecek aşkın değerler üzerinde yoğunlaştırmaları gerektiğini iddia ediyordu. Ama biraz önce

belirttiğim gibi, Benda bu değerlerin Hindistan ya da Çin'e değil, Avrupa'ya özgü olduğu gibi bir peşin kabulden yola çıkıyordu. Onaylayarak bahsettiği entelektüeller de Avrupalıydı.

Ulusların ya da ortak bir dile, bir dizi müşterek özelliğe, önyargıya, belli düşünce alışkanlıklarına sahip başka türlü toplulukların (Avrupa, Afrika, Batı ya da Asya gibi etrafımızda inşa ettikleri sınırlardan ve duvarlardan kaçmanın yolu yokmuş gibi görünüyor. Halk dilinde "İngilizler", "Araplar", "Amerikalılar" ya da "Afrikalılar" gibi sözcükler çok sık kullanılır ve bu sözcüklerle sadece bütün bir kültür değil özgül bir zihin yapısı anlatılmak istenir.

Bir milyar insanı içeren, dünyanın üçte birine yayılmış olan düzinelerce farklı toplumdan oluşan, içinde Arapça, Farsça, Türkçe gibi yarım düzine önemli dil konuşulan Müslüman dünyayla ilgilenen Amerikalı ya da İngiliz akademik entelektüeller bugün indirgemeci ve, bence, sorumsuz bir biçimde "İslam" diye bir şeyden bahsetmektedirler. Bu tek sözcüğü kullanarak, hakkında bin yıllık bir dönemi ve Müslümanlık tarihinin yarısını kapsayan büyük genellemeler yapılabilecek, İslamla demokrasinin, insan haklarının, ilerlemenin uyuşabilirliği konularında utanıp sıkılmaksızın yargılar verilebilecek basit bir nesne gözüyle bakmaktadırlar İslam'a.(2)

Bu tartışmalar, George Eliot'ın Bay Casaubon'u gibi tüm Mitolojilerin Anahtarı'nı arayan tek tek bazı akademisyenlerin alimâne çekiştirmelerinden ibaret olsaydı, müneccim enayiliği der geçerdik. Ama bütün bunlar ABD'nin hâkim olduğu Batı ittifakının dirilen fundamentalist İslam'ın komünizmin yerine geçen yeni tehdit unsuru olduğu konusunda bir konsensüse vardığı Soğuk Savaş sonrası ortamda cereyan etmektedir. Burada entelektüeller deminden beri anlattığım sorgulayıcı ve şüpheci kafalara sahip bireyler, konsensüsü temsil etmek yerine akılcı, ahlâki, siyasal gerekçelerle (metodolojikgerekçelerden hiç söz etmiyorum) bu konsensüse ilişkin şüphelerini dile getiren bireyler olmaktan çıkmış, hâkim politika görüşünü yankılayan koroya, genelgeçer düşünceleri ve giderek daha akıldışı bir hal alan "onlar" tarafından tehdit edildiğimiz duygusunu iyice pekiştirerek katılmışlardır. Sonuç bilgi ve dayanışma değil hoşgörüsüzlük ve korku olmuştur.

Ama salt (başka bir alternatifi olmadığı için) ulusal bir dili kullanmak bile, el altında bulunuveren hazır kalıp sözlere, gazetecilik, akademik profesyonelizm ve herkes tarafından kolayca anlaşılma tasası gibi birçok fail ve unsurun tedavülde tuttuğu popüler "biz" ve "onlar" metaforlarına başvurmaya meyilli kılar insanı. Tüm bunlar ulusal bir kimliği korumanın parçasıdır. Mesela Rusların ülkemizi istila

edeceklerini, Japonların ekonomimizi işgal etmeye hazırlandıklarını ya da militan İslam'ın güçleniyor olduğunu düşününce kolektif bir panik duygusu yaşamakla kalmayız, aynı zamanda sahip olduğumuz kimliğin muhasara altında ve riskle karşı karşıya olduğu duygusunu da pekiştiririz.

2. Bu pratiği Orientalism (Londra: Penguin, 1991) [Oryantalizm, çev. Selahaddin Ayaz, Pınar Y., 1991] ve Covering islam (New York: Pantheon, 1981) [Haberlerin Ağında İslam, çev. Alev Alatlı, Pınar Y., 1984] adlı kitaplarımda ve daha yakınlarda da Atevv York Times Sunday Magazine'de 21 Kasım 1993'te yayımlanan "The Phoney Islamic Threat" adlı makalemde tartıştım.

Bununla nasıl başa çıkılacağı bugün entelektüelin karşısındaki en önemli sorulardan biridir. Milliyet olgusu, burada ilgi merkezimizi işgal eden entelektüel bireyi dayanışma, asli bağlılık ya da vatanseverlik gerekçeleriyle halk korosuna katılmaya zorlar mı? Yoksa entelektüele genele muhalif olmak gibi daha iyi bir paye verilebilir mi?

Kestirme cevap eleştirmeden dayanışma olmayacağıdır. Entelektüel her zaman ya daha zayıf olanların, daha az temsil edilen, unutulan veya umursanmayanların ya da daha güçlü olanların yanında yer alma seçenekleriyle karşı karşıyadır. Burada ulusal dillerin kendilerinin de bir köşede oturup kullanılmayı beklemediklerini, kullanılmaları için temellük edilmeleri gerektiğini hatırlatmak yerinde olur. Örneğin Vietnam savaşı sırasında Amerika'da köşe yazıları yazanlar "biz" ve "bizim" sözcüklerini kullanırken aslında değer içermeyen bu zamirleri temellük edip bilinçli olarak ya uzaklardaki bir Güneydoğu Asya ülkesinin zorbalıkla işgal edilmesiyle ya da (çok daha güç olan alternatifi seçip) bu savaşın hem akılsızca hem de adaletsiz olduğunu düşünen muhaliflerin o yalnız sesleriyle bağlantılı olarak kullanmışlardı. Bu, muhalefet olsun diye muhalefet etmek demek değildir. Sorular sormak, ayrımlar yapmak, alelacele toplu yargılar verip harekete geçilirken ihmal edilen ya da çiğnenip geçilen bütün her şeyi hafızalara yeniden yerleştirmek demektir. Grup ya da millet kimliği üzerindeki konsensüs konusundaysa entelektüelin görevi grubun doğal ya da tanrı vergisi bir şey değil, ardında mücadelelerle dolu bir tarih yatan, inşa, imal, hatta kimi zaman da icat edilmiş, temsil edilmesi bazen önemli de olabilen bir nesne olduğunu göstermektir. ABD'de Noam Chomsky ile Gore Vidal bu görevi sık sık yerine getirmişlerdir.

Anlatmak istediğim şeyin en güzel örneklerinden biri, modern feminist entelektüel için canalıcı önem taşıyan bir metin olan, Virginia

Woolfun Kendine Ait Bir Oda adlı denemesinde bulunabilir.

Kendisinden kadınlar ve edebiyat konusunda bir konferans vermesi istenen Woolf daha en başta şu kararı verir: Bu işi, çıkardığı sonucu - bir kadının edebi bir eser yazabilmesi için parası ve kendine ait bir odası olmalıdır- ifade etmenin ötesinde yapabilmek için söz konusu önermeyi rasyonel bir tez haline getirmesi gerekmektedir. Bu süreci şu sözcüklerle anlatır: "Kişi benimsediği görüş her neyse, onu nasıl benimsemeye başladığını gösterebilir sadece." Tezini açımlamak, der Woolf, gerçeği doğrudan söylemenin alternatifidir, çünkü cinsiyetin söz konusu olduğu yerde tartışmadan çok ihtilaf çıkması olasıdır: "Dinleyicilere konuşmacının sınırlarını, önyargılarını, kendine özgü özelliklerini gözleyerek kendi sonuçlarını çıkarma şansı verilebilir." Şüphesiz taktik olarak insanı silahsız bırakan bir şeydir bu, ama kişisel olarak riske girmeyi de içerir. Zırhlarından soyunmayla rasyonel tartışmayı bu şekilde birleştirmesi Woolf'un konuya ipsissima verba üreten dogmatik bir ses olarak değil, unutulmuş "zayıf cinsi" bu işe tam anlamıyla uyan bir dille temsil eden bir entelektüel olarak girmesini sağlar. Yani Kendine Ait Bir Oda , Woolf un babaerki dediği şeyin dilinden ve iktidarından, kadınların (hem ikincil hem de üzerinde genellikle pek düşünülmeyen, gizii kalmış) konumuna yönelik yeni bir duyarlık çıkartır sonuç olarak. Yazdıklarını saklayan Jane Austen'ı, Charlotte Bronte'nin pek yüzeye çıkmayan öfkesini ya da kitabın en etkileyici bölümü olan, egemen erkek değerleriyle kadının ikincil, dışlanmış değerleri arasındaki ilişkiyi konu alan muhteşem sayfalar bu duyarlığın ürünüdür.

Woolf bir kadının yazmak için eline kalemi aldığında nasıl bu erkek değerleriyle her zaman karşı karşıya kaldığını anlatırken, aynı zamanda entelektüel birey yazmaya ya da konuşmaya başladığında gündeme gelen ilişkiyi de anlatır aslında. Ortada her zaman bir iktidar ve nüfuz yapısı, önceden ifade edilmiş değer ve düşüncelerle dolu bir tarih ve (entelektüel için en önemii olanı da budu./) söz konusu tarihle yapı tarafından üstü örtülen, Woolfun bahsettiği kadın yazarlar gibi kendilerine ait bir odaları olmasına izin verilmemiş düşünceler, değerler, insanlar vardır. Walter Benjamin'in dediği gibi,"bugüne değin zafer kazanmış kim varsa, bugün iktidarda olanları bugün yere serilmiş olanların üstünden geçiren zafer alayıyla birlikte yürümektedirler."

Bu biraz dramatik tarih görüşü, toplumsal gerçekliğin kendisinin, yönetenlerle yönettikleri arasında bölünmüş olduğunu düşünen Gramsci'ninkiyle çakışır. Bence entelektüelin önündeki temel seçenekler ya galipler ve yönetenlerin istikrarıyla ittifak kurmak; ya da -daha zoru- bu istikrarı, öbürleri kadar talihli olmayanları tamamen

yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakan bir olağanüstü hal olarak görüp hem maruz kalma deneyiminin kendisini hem de unutulmuş seslerle kişilerin anısını hesaba katmaktır. Benjamin'in dediği gibi, "geçmişi tarihsel olarak kurmak 'onu gerçekten olmuş olduğu gibi' tanımak değil, tehlike anında birden pariayveren anıyı ele geçirmektir."(3)

Sosyolog Edward Shils modern entelektüelin klasikleşmiş bir tanımını şöyle yapmıştır:

Her toplumda...kutsal olana yönelik sıradışı bir duyarlığa sahip, içinde bulundukları evrenin doğası ve toplumlarını yönlendiren kurallar hakkında birçok insandan daha fazla düşünen bazı kişiler vardır. Her toplumda, aynı toplumu paylaştığı, çoğunluğu oluşturan sıradan insanlardan daha sorgulayıcı; gündelik hayatın dolayımsız, somut durumlarından daha genel bir nitelik taşıyan ve zamanla mekândaki göndermeleri daha uzak olan simgelerle ilişki içinde olmayı daha sık arzulayan bir azınlık vardır. Bu azınlıkta, arayışlarını sözlü ve yazi söylem, şiirsel ya da plastik ifade, tarih yazımı, törenler ve tapınma edimleri yoluyla dışsallaştırma ihtiyacı hissedilir. Bütün toplumlarda entelektüellerin varoluşuna, dolayımsız somut deneyim perdesinin ötesine geçme yolundaki bu içse/ ihtiyaç damgasını vurur(4)

Kısmen Benda'nın yeniden ifade edilmesi -entelektüeller bir tür ruhani azınlıktırlar- kısmen de genel bir sosyolojik betimlemedir bu.

3. Walter Benjamin, Nluminations, der. Hannah Arendt, ing. çev. Harry Zohn (Londra: Fontana, 1973) [Benjamin'in metinde yapılan alıntıların bulunduğu yazısı "Tarih Kavramı Üzerine" Türkçede şu iki derlemede yer alır: Son Bakışta Aşk, der. Nurdan Gürbilek, çev. N. Gürbilek ve diğerleri, Metis Y., 1993 ve Pasajlar, çev. Ahmet Cemal, Yapı Kredi Y., 1993. ilk alıntıda Ahmet Cemal çevirisi, ikinci alıntıda Nurdan Gürbilek- Sabır Yücesoy çevirisi kullanıldı.].

4. Edward Shils, "The Intellectuals and the Powers: Some Perspectives for Comparative Analysis", Comparative Studies in Society and History, C. 1 (1958-59), 5-22.

Shils buna sonradan entelektüellerin iki uçta durduklarını ekler: ya hâkim normlara karşıdırlar ya da "kamusalhayatta düzen ve süreklilik' sağlamak için vardırlar. Bence bu iki seçenekten sadece birincisi (yani hâkim normların karşısında olmak) modern entelektüelin esas rolüdür, çünkü günümüzde egemen olan normlar millete sıkı sıkıya bağlıdır (çünkü onun tarafından yönlendirilirler); millet de her zaman zafer

kazanma peşinde, her zaman otorite konumundadır, her zaman Woolfla Walter Benjamin'in bahsettikleri türden entelektüel sorgulama ve yeniden incelemeyi değil sadakat ve itaati ister.

Dahası, bugün birçok kültürde entelektüeller Shils'in söz ettiği genel simgelerle dolaysız bir iletişim kurmak yerine öncelikle o simgeleri sorgulamaktadırlar. Dolayısıyla vatanperver uzlaşım ve rızadan, şüphecilik ve çatışma yönünde bir kayma olmuştur. Sözgelimi Amerikalı entelektüel Kirkpatrick Sale'e.göre, 1992'de törenlerle anılan ve Amerika'nın yeni bir cumhuriyeti eşi benzeri olmayan bir biçimde kurmasını sağladığına inanılan o müthiş keşif ve sınırsız fırsatlar anlatısının tamamı kabul edilemez ölçüde sakattır, çünkü kıtadaki eski durumu ortadan kaldıran yağma ve soykırım çok yüksek bir bedeldir.(5) Bir zamanlar kutsal gözüyle bakılan gelenekler ve değerlerin hem ikiyüzlü hem de ırkçı oldukları açığa çıkmıştır. Amerika'nın birçok üniversitesinin kam-püslerinde müfredat [canoii]* hakkında sürdürülen tartışma -zaman zaman taraflar aptalca bir inatçılığa veya beyhude bir kendini beğenmişliğe kapılsalar da- milli simgeler, kutsanmış gelenekler ve tartışma kabul etmez sanılan soylu düşünceler karşısında çok daha kuşkucu bir entelektüel tavır takınılmaya başlandığını göstermiştir.

5. Kirkpatrick Sale, The Conquest of Paradise: Christopher Columbus and the Columbian Legacy (New York: Knopf, 1992) adlı kitabında bunu ikna edici bir biçimde gösterir.

* "Canon" aslında Hıristiyanlıkta Kutsal Kitap'ın bir bölümü olarak kabul edilen kitapların bütününe verilen addır. Burada üniversitede okutulmaya değer, "klasikleşmiş" ya da "klasikleşmeye aday" yapıtların tümü anlamında kullan ılıyor. 80'li yıllarda bu yapıtların seçiminin ideolojik boyutu çok tartışıldı, (ç.n.)

Efsanevi süreklilikleri ve çok sağlam temel simgeleri olduğu düşünülen İslam ve Çin kültürlerinde de benzer gelişmeler olmuş; ilkinde Ali Şeriati, Adonis, Kemal Ebu Dib gibi entelektüeller, ikincisinde 4 Mayıs Hareketi'ne katılan entelektüeller geleneğin anıtsal sükûnetini ve dokunulmaz uzaklığını kışkırtıcı bir biçimde bozmuşlardır.(6)

Bence bu, milli kimlik düşüncesinin kendisinin içerdiği yetersizlikler yüzünden sadece entelektüeller tarafından değil, aynı zamanda giderek âcil bir durum alan demografik gerçekler yüzünden yakın tarihlerde birçok kişi tarafından da tartışılır bulunmaya başlandığı ABD, İngiltere, Fransa, Almanya gibi ülkeler için de kesinlikle

doğrudur. Artık Avrupa'da eski sömürge topraklarından gelen insanların oluşturduğu göçmen toplulukları vardır; 1800 ile 1950 arasındaki dönemde oluşturulmuş biçimleriyle "Fransa", "İngiltere" ve "Almanya" düşünceleri bu toplulukları açıkça dışlamaktadır. Ayrıca bütün bu ülkelerde yenilerde canlanan feminist ve gay hareketler de şu ana kadar toplumu düzenlemiş olan babaerkil ve esasen eril normları tartışmaya açmaktadırlar. Birleşik Devletler'de sesleri giderek daha çok çıkmaya başlayan ve görünürlükleri artan yerli nüfusun - palazlanmakta olan cumhuriyet tarafından topraklarının gasp edildiği, doğal ortamlarının ya tamamen yok edildiği ya da bütünüyle değiştirildiği unutulmuş kızılderililerin- yanı sıra sayıları giderek artan yeni göçmenler de tanıklıklarını kadınların, Afrika kökenli Amerikalıların ve cinsel azınlıklarınkine katarak, iki yüzyıldır New Englandlı püritenlere ve güneyli köle ve toprak sahiplerine dayanmış olan geleneğe meydan okumaktadırlar. Bütün bunlara tepki olarak geleneğe, yurtseverliğe ve temel değerlere (Başkan Yardımcısı Dan üuayie'nin deyişiyle aile değerlerine gösterilen rağbet artmıştır; oysa tüm bu değerler, Aime Cesaire'nin müthiş sözünü anacak olursak,(7) "zafer randevusunda yer almak isteyenlerin halihazırdaki yaşam deneyimlerini yadsımaksızın ya da bir biçimde aşağılamaksızın tekrar canlandırılması artık mümkün olmayan bir geçmişle bağlantılıdır.

6. Çin'deki 4 Mayıs 1919 öğrenci hareketi, aynı yıl toplanan ve Şantung'daki Japon mevcudiyetini onaylayan Versailles Konferansı'na verilen dolaysız bir tepki olarak, 3000 öğrencinin Tiananmen Meydanı'nda toplanmasıyla ortaya çıktı. Çin'deki bu ilk öğrenci protestosu yirminci yüzyılda diğer ülke çapındaki örgütlü öğrenci hareketlerinin başlangıcına işaret eder. Otuz iki öğrenci tutuklanınca bu kez hem hükümetin Şantung meselesi hakkında doğru dürüst bir eyleme geçmesi hem de bu öğrencilerin salıverilmesi için tekrar seferber olundu. Hareket Çin'in, Japon rekabetinin tehdidi altındaki ve yeni yeni serpilmekte olan girişimci sınıfı tarafından desteklendiği için hükümetin öğrenci hareketini bastırma çabası başarısız oldu. Bkz. John Israel, Student Nationalism in China, 7927-7937(Stanford: Stanford University Press).

7. Aime Cesaire, The Collected Poetry, ing. çev. Clayton Eshelman ve Annette Smith (Berkeley: University of California Press).

Üçüncü Dünya'daki çok sayıda ülkede bile, milli devletin statüko yanlısı güçleri ile bu devletin içinde hapsettiği, ama temsil etmediği hatta bastırdığı imtiyazsız halk kitleleri arasındaki gürültülü antagonizma, galiplerin ilerlemesine direnmek için gerçek bir fırsat

sağlar entelektüele. Arap-İslam dünyasında daha da karmaşık bir durum vardır. Mısır ve Tunus gibi, bağımsızlıklarını kazanmalarından beri, hizipler ve mahfeller yüzünden artık iyice yozlaşmış laik milliyetçi partiler tarafından yönetilen ülkeler birdenbire İslami gruplar tarafından sarsılmaya başlamışlardır; bu gruplar ezilenlerin, kentli yoksulların, taşradaki topraksız köylülerin, İslami geçmişin restorasyonundan ya da yeniden inşasından başka umutlan kalmamış bütün herkesin vekili olduklarım söylemektedirler ki bunda oldukça haklıdırlar.

Ama ne de olsa çoğunluğun dinidir İslam; içerdiği çok sayıdaki farklılığı ve görüş ayrılığını yok sayarak "Tek yol İslam" demek, İslam'ın büyük farklılıklar gösteren yorumlarından hiç söz etmemek entelektüelin rolü değildir bence. Tekbiçimli olmaktan çok uzak, karma nitelik taşıyan bir din ve bir kültürdür ne de olsa İslam. Ama İslam büyük çoğunluğun inancı ve kimliği olduğu ölçüde entelektüele düşen görev İslam'a övgüler düzen koroya katılmak olamaz. Bütün bu gürültü patırtı arasında entelektüele düşen görev, ilkin İslam'ın karmaşık, heterodoks yapısını vurgulayan bir yorum getirmek - yönetenlerin İslami mı, yoksa bâtîni şairlerle mezheplerin İslami mı, diye soruyor Suriyeli şair ve entelektüel Adonis-; ikinci olarak da İslami otoritelerin Müslüman-olmayan azınlıkların, kadın haklarının ve modernliğin kendisinin meydan okumalarıyla dogmatik ya da sözde popülist nameler okuyarak değil, insani bir duyarlılıkla, dürüst değerlendirmeler yaparak yüzleşmesini istemektir. İslam'da entelektüel için bunun yolu, meydanı kuzu kuzu siyasal hırsları olan ulemâya ya da karizmatik demogoglara bırakmaktan değil, şahsi tefsirin, yani içtihattın canlandırılmasından geçer.

Ancak entelektüel her zaman bağlılık sorununun amansız meydan okuması ile kuşatılmış durumdadır.

İstisnasız hepimiz bir tür milli, dinsel ya da etnik topluluğa aitizdir: Ne kadar yüksek sesle karşı çıkılırsa çıkılsın hiç kimse, bireyi aileye, topluluğa ve tabii ki milliyete bağlayan organik bağların üstünde değildir. Palazlanmakta olan ve dört bir yandan kuşatılmış bir grup - mesela günümüzün Bosnalıları ya da Filistinlileri- için halkının siyasal anlamda, bazen de fiili olarak fiziksel anlamda yok olma tehdidi altında bulunduğunu hissetmek söz konusu grubun kendisini onu savunmaya, onu korumak için gücünün yettiği her şeyi yapmaya, milli düşmanlara karşı savaşmaya adamasına yol açar. Şüphesiz savunma konumundaki bir milliyetçilik söz konusudur burada; fakat Frantz Fanon'un Cezayir'in Fransızlara karşı verdiği kurtuluş savaşının (1954-1962) en şiddetli günlerinde durum analizi yaparken söylediği gibi, partide ve lider kadrolarda cisimleşen sömürgecilik karşıtı

milliyetçiliği onaylayan koroya dahil olmak yetmez. Savaşın en civcivli zamanında bile seçenekleri analiz etmeyi gerektiren, hangi amaca hizmet edildiği sorusu vardır ortada her zaman. Sadece, gerçekleştirilmesi zorunlu bir amaç olan, sömürgecilikten kurtulmak için mi savaşıyoruz, yoksa son beyaz polis de çekip gittiğinde ne yapacağımızı mı düşünüyoruz?

Fanon'a göre, Cezayirli entelektüelin amacı sadece, beyaz polisin yerine yerli polisi koymak olamaz; Aime Cesaire'den ödünç aldığı bir deyişle, "yeni ruhlar icat etmek' der bu amaca Fanon. Bir başka deyişle, ülke çapında aşın olağanüstü bir durumun ortaya çıktığı dönemlerde topluluğun hayatta kalmasını sağlamak için entelektüelin yaptıklarının paha biçilmez değeri olsa bile, grubun hayatta kalmak için verdiği kavgaya duyduğu bağlılık onu, eleştiri duyusunu uyuşturacak, bu duyunun gereklerinden ödün verecek kadar ileriye götüremez. Ne midir bu gerekler? Her zaman, hayatta kalma meselesinin ötesine geçip siyasal özgürleşme sorunlarını gündeme getirmek, lider kadroyu eleştirmek, esas savaşla ilgisiz görülüp genellikle marjinalize edilen ya da bir kenara atılan alternatifleri sunmak. Ezilenler arasında bile kazananlar ve kaybedenler vardır; entelektüelin bağlılığı kolektif yürüyüşe katılmakla sınırlı olamaz: Hintli Tagore ya da Kübalı Jose Marti gibi büyük entelektüeller bu açıdan örnek tavırlar sergilemişler, milliyetçi olmayı sürdürseler bile milliyetçilik yüzünden eleştirilerinden vazgeçmemişlerdir.

Kolektif buyruklar ile entelektüelin saf tutma sorunu arasındaki etkileşim hiçbir ülkede Japonya'da olduğu kadar trajik denecek ölçüde sorunlu ve gergin olmamıştır. İmparatoru geri getiren 1868'deki Meiji Restorasyonu'nu feodalizmin yıkılması izledi ve yeni bir karma ideoloji oluşturmayı amaçlayan bir mecraya girildi. Bu da 1945'te Japon imparatorluğunun bozguna uğramasıyla sonuçlanan faşist militarizm felaketine ve milli mahvoluşa yol açtı. Tarihçi Carol Gluck'ün iddiasına göre, tennosei ideorogii (imparatorluk ideolojisi), Meiji dönemi sırasında entelektüellerin yarattığı bir şeydi; başlangıçta ulusal bir savunmacılık, hatta aşağılanmışlık duygusundan besleniyorduysa da 1915'te aynı zamanda hem aşırı bir militarizmi ve imparatorun yüceltilmesini hem de bireyi devlete tabi kılan bir tür yerlilik anlayışını içerebilen palazlanmış bir milliyetçilik halini almıştı.(8) Bu ideoloji diğer ırkları öylesine aşağılıyordu ki shido minzeku, yani Japonların lider ırk oldukları düşüncesi adına 1930'larda Çinlilerin kasten katledilmelerini mazur gösterebiliyordu mesela.

Entelektüellerin modern tarihindeki en utanç verici olaylardan biri, John Dower'ın betimlediği gibi, Japon ve Amerikalı entelektüellerin

birbirlerinin ülkelerine ve ırklarına küfretme savaşına çirkin, hatta rezilâne denebilecek bir ölçüde katıldıkları İkinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleşmiştir.(9) Masao Miyoshi'ye göre savaştan sonra birçok Japon entelektüel, yeni görevlerinin özünü tennosei ideolojisini çözmenin yanı sıra Batı'yla rekabet edecek liberal bireyci bir öznellik -shutaisei- inşa etmenin oluşturduğuna inanıyordu. Fakat bu inşa çabası maalesef, "bireylerin olumlanması ve garantiye alınmasını sadece satın alma ediminin sağladığı, nihai olarak tüketime dayanan bir boşluğa düşmeye mahkûmdu, diyor Miyoshi.

8. Bkz. Carol Gluck, Japan's Modern Myths: Ideology in the Late Meiji Period (Princeton: Princeton University Press, 1985).

9. John Dower, War VVithout Mercy: Race and Power in the Pacific War (Londra: Faberand Faber, 1986).

Ancak Miyoshi savaştan sonra entelektüellerin öznellik sorunu üzerinde dururken, aynı zamanda (etkileyici bir biçimde entelektüel bir "pişmanlık cemaatinden bahseden yazar Maruyama Masao'nun yapıtlarında olduğu gibi) savaşın sorumlusunun ne ve kim olduğuyla ilgili sorulan da yüksek sesle sormuş olduklarını hatırlatır.(10)

Karanlık zamanlarda entelektüelin mensup olduğu milletin diğer üyeleri ondan, o milletin yaşadığı acılara tanıklık etmesini, onun adına konuşup onu temsil etmesini isterler genellikle. Oscar Wilde'ın kendisi için kullandığı tanımı ödünç alırsak, tanınmış entelektüeller yaşadıkları dönemle simgesel bir ilişki içindedirler her zaman: halkın kafasında sürmekte olan bir mücadele ya da savaşmakta olan topluluk yararına seferber edilebilecek bir başarıyı, ünü ve şöhreti temsil ederler. Öte yandan, toplum içindeki bazı hizipler entelektüeli yanlış olan tarafta gördükleri zaman (buna mesela İrlanda'da sık rastlanmıştır; ama komünistlerle antikomünistlerin birbirine girdiği Soğuk Savaş yıllarında Baıı'nın büyük kentlerinde de bu tür bir şey olmuştur ya da diğer gruplar :-saldırıya geçmek için seferber oldukları zaman, içinde bulundukları toplumun rezaletlerinin ceremesi genellikle yine bu tanınmış entelektüellere çıkartılmıştır. Tabii ki Wilde'ın kendisi de orta sınıf toplumunun kurallarına meydan okumaya cüret etmiş bütün avangard düşünürlerin yaşadığı suçluluk duygusundan mustarip olduğunu düşünmüştü. Günümüzde ise Elie Wiesel Nazi soykırımında öldürülen altı milyon Yahudinin acılarının simgesi haline gelmiştir.

Kendi halkının kolektif acılarını temsil etme, çektiklerine tanıklık etme, hâlâ ayakta olduğunu gösterme, belleğini pekiştirme yolundaki bu olağanüstü önemli göreve bir şey daha eklenmelidir ki bunu

gerçekleştirme yükümlülüğü yalnızca entelektüele aittir bence. Manzoni, Picasso, Neruda gibi birçok romancı, ressam ve şair kendi halklarının yaşadığı tarihsel deneyimi estetik yapıtlarda cisimleştirmişler, bunlar büyük başyapıtlar olarak tanınır olmuştur. Demek istediğim şu: Bence entelektüelin görevi krizi evrenselleştirmek, belli bir ırkın ya da ulusun çektiği acıları daha geniş bir insani bağlama oturtup bu deneyimi başkalarının açılarıyla ilişkilendirmektir.

> 10. Masao Miyoshi, Off Center: Power and Culture Relations Between Japan and the United States (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1991), s. 125, 108. Maruyama Masao savaş sonrası dönemde ürün vermiş bir yazar ve Japon imparatorluk tarihinin ve imparatorluk sisteminin önde gelen eleştiricilerinden biridir; Miyoshi onun da Batı'nın estetik ve entelektüel üstünlüğünü kabul ettiğini belirtir.

Fanon'un Cezayir savaşında yaptığını yapmaksızın, yani kendi yaşadığı dehşeti başka halkların yaşadığı dehşetle ilişkilendirmeksizin, bir halkın mülksüz bırakıldığını, ezildiğini ya da katledildiğini, haklarının ve politik varlığının elinden alındığını söylemek beyhudedir. Hiç de tarihsel özgüllüğün kaybedilmesi anlamına gelmez bu, daha çok bir yerde baskı konusunda alınan dersin başka bir yer veya zamanda unutulması ya da dikkate alınmaması olasılığına karşı tetikte olmak anlamına gelir. Hem sadece halkının (hatta belki bizzat kendinin de) yaşadığı acıları temsil ettin diye şimdi de kendi halkının kendi kurbanları üzerinde işleyebileceği benzer suçları ortaya serme görevinden kurtulmuş olmazsın.

Örneğin Güney Afrikalı Boerler kendilerini İngiliz emperyalizminin kurbanları olarak görüyorlardı; ama Boer Savaşı sırasında karşılaştıkları İngiliz "saldırganlığı"nı atlattıktan sonra Daniel François Malan tarafından temsil edilen Boerler Ulusal Parti doktrinleri aracılığıyla apartheid diye bilinen ırk ayrımcılığı politikasını oluştururken kendi tarihsel deneyimlerini öne çıkarabildiler. Entelektüellerin kendi etnik ya da ulusal toplulukları adına yapılan kötülüklere kör kalmalarına yol açan kendini üstün görme ve haklı çıkarma tarzı tuzaklara düşüp daha fazla popüler olmaları da kolaydır. Olağanüstü hal ya da kriz dönemlerinde bu daha da geçerlidir; mesela Falkland ya da Vietnam savaşları sırasında bir bayrak altında toplanma çağrısı, savaşın ne ölçüde adil olduğunu tartışmanın vatana ihanetle bir tutulması anlamına gelmişti. Fakat hiçbir şey onu bu denli gözden düşüremeyecek olsa da bir entelektüel bunun kendisine kişisel olarak nelere mal olacağını umursamadan bu tür sürü davranışlarına açıkça karşı çıkmalıdır.

III. ENTELEKTÜEL SÜRGÜN: GÖÇMENLER VE MARJİNALLER

En hüzünlü yazgılardan biridir sürgün. Modernlik öncesi dönemlerde sürgün iyice korkunç bir cezaydı; çünkü sadece aileden ve aşina mekânlardan uzakta amaçsızca dolaşmaktan öte bir şeydi, aynı zamanda kendini hiçbir zaman evinde hissetmeyen, etrafına hiç uyum sağlayamayan, geçmişe yatıştırılamaz bir acıyla, bugüne ve geleceğe ise buruklukla bakan biri, sürekli toplumdışı olan biri olmak anlamına da geliyordu. Sürgün fikri bir cüzzamlı, toplumsal ve ahlâki anlamda bir parya olmaktan duyulan korku ile bağlantılı olmuştur her zaman. Yirminci yüzyılda sürgün bazı bireylere -Roma'dan Karadeniz kıyısındaki ücra bir kasabaya sürülen büyük Latin şair Ovidius gibi- yönelik şiddetli, münhasır bir cezadan, çoğunlukla savaş, kıtlık ve hastalık gibi gayri şahsi güçlerin istenmeyen bir sonucu olarak bütün bir topluluğu ya da halkı etkileyen acımasız bir cezaya dönüşmüştür.

Doğu Akdeniz'in dört bir yanında (özellikle de Anadolu'da) büyük gruplar halinde yaşarken Türklerin kendilerine yönelik soykırım boyutlarına varan saldırılarından sonra Beyrut, Halep, Kudüs ve Kahire gibi civar şehirlere doluşan, ama İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin devrimlerle dolu hercümerci içinde buralardan da uzaklaştırılan becerikli, ama hayatları yersiz yurtsuz bırakılma tecrübeleriyle geçen bir halk olan Ermeniler bu kategoriye girer. Filistin ve Mısır'da geçen gençliğimin insan manzarasını oluşturan büyük sürgün topluluklarına derin bir yakınlık duyardım. Bu topluluklarda tabii ki birçok Ermeni vardı, ama birçok Yahudi, İtalyan ve Yunanlı da vardı; bunlar Yakın Doğu'ya yerleştikten sonra burada bereketli kökler salmışlardı -Edmond Jabes, Giuseppe Ungaretti, Konstantin Kavafis gibi önde gelen yazarlar bu topluluklarda yetişmişlerdi mesela- ama 1948'de İsrail'in kurulmasından ve 1956'daki Süveyş savaşından sonra bu kökler acımasızca sökülüp atıldı. Mısır ve Irak'ta olduğu gibi Arap dünyasının çeşitli yerlerinde başa geçen yeni milliyetçi hükümetlerin gözünde Avrupa'nın savaş-sonrası emperyalizminin saldırganlığını simgeleyen yabancılar bulundukları yerleri terk etmeye zorlandılar; birçok eski topluluk için son derece ağır bir yazgıydı bu. Bazıları yeni yerleşim bölgelerine alıştı, ama çoğu sürgün olma hissinden kurtulamadı.

Sürgün olmanın bütünüyle kopuk, yalıtılmış, doğduğunuz yerden umutsuzca ayrılmış olmak demek olduğu yolunda yaygın ama tamamen yanlış bir varsayım vardır. Bu yalınkat ayrım keşke doğru

olsaydı, çünkü o zaman arkada bıraktığınız şeyin, bir bakıma, düşünülemez ve hiçbir biçimde geri getirilemez olduğunu bilmek gibi bir teselliniz olurdu. İşin aslı şu ki sürgünlerin çoğu için güçlük sadece yuvadan uzakta yaşamak zorunda bırakılmaktan kaynaklanmaz; daha çok günümüz dünyasında sürgünde olduğunuzu, yuvanızın aslında pek de uzakta olmadığını hatırlatan birçok şeyle birlikte yaşamaktan, çağdaş günlük hayatın normal akışının sizi eski yerinizle sürekli ona ulaşacak gibi olduğunuz ama bir türlü ulaşamadığınız bir temas halinde tutmasından kaynaklanır.

Bu yüzden sürgün bir arada kalma durumundadır, ne yeni ortamıyla tamamen birleşebilir ne de eskisinden tamamen kopabilir, ne bağlanmışlıkları tamdır ne de kopmuşlukları, bir düzeyde nostaljik ve duygusalsa bir başka düzeyde becerikli bir taklitçi ya da gizlice toplum dışına atılmış biridir. Hayatta kalmayı becermek asıl uğraş haline gelince sürekli tetikte durulması gereken bir tehdit çıkar ortaya: fazla rahat ve güvenlikli olma tehlikesi.

V. S. Naipaul'un A Bend in the River (Nehrin Dönemeci) adlı romanının başkişisi Salim, sürgündeki modern entelektüelin etkileyici bir örneğidir; Doğu Afrikalı, yerli kökenli bir Müslüman olan Salim doğup büyüdüğü sahili terk edip Afrika'nın ortalarına gitmiş, orada Mobuto'nun Zaire'sini örnek alan yeni bir devlette yaşamını güçbela sürdürmektedir. Naipaul'un olağanüstü bir romancıya özgü duyargaları Salim'in "nehrin dönemeci"nde sürdürdüğü hayatı bir tür "no-man's-iand"[1] olarak betimlemesini sağlar; buraya gelen (sömürgecilik döneminin idealist misyonerlerinin yerini alan) Avrupalı entelektüel danışmanlar, paralı askerler, vurguncular ve Üçüncü Dünya'nın çeşitli yerlerinden gelen ayaktakımının oluşturduğu bir ortam içinde yaşamak zorunda kalan Salim giderek artan kargaşa içinde önce malını mülkünü, sonra da dürüstlüğünü kaybeder. Romanın sonuna gelindiğinde, -yazarın buradaki ideolojik amacı şüphesiz tartışılabilir- Naipaul'un tüm sömürgecilik-sonrası rejimlerin simgesi olmasını amaçladığı hükümdar Büyük Adam'ın kaprisleri öylesine abesleşir, öylesine çivisinden çıkar ki ülkenin yerlileri bile kendi memleketlerinde sürgün haline gelirler.

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki geniş kapsamlı toprak düzenlemeleri muazzam nüfus hareketlerine yol açtı; örneğin Hintli Müslümanlar 1947'deki bölünmeden sonra Pakistan'a göç ettiler, Filistinliler İsrail'in kurulması sırasında Avrupa ve Asya'dan gelen Yahudilere yer açılması için büyük ölçüde dağıldılar; bu dönüşümler de melez politik formların doğmasına neden oldu. İsrail'in siyasal hayatına Yahudi diasporası" siyasetinin yanı sıra sürgündeki Filistin halkına ilişkin siyaset de yön verdi; bu iki siyaset birbirleriyle iç içe, rekabet halinde

var oldu.

Yeni kurulan Pakistan ve İsrail ülkelerinde yeni göçmenler bir nüfus mübadelesi sürecinin parçası olarak görülüyorlardı, ama siyasal olarak bu göçmenlere eskiden ezilen azınlıklarken yeni devletlerinde çoğunluk mensupları olarak yaşamaya teşvik edilen kişiler gözüyle bakılıyordu. Fakat bölünme ve yeni devletlerin ayrılıkçı İdeolojileri bağnaz bir tarafgirlikten kaynaklanan sorunları çözmek şöyle dursun genellikle daha da alevlendirdi. Ama ben burada daha çok Filistinliler gibi; varlıkları yaşadıkları yeni toplumların homojen olduğu varsayımını su götürür kılan kıta Avrupası'ndaki yeni Müslüman göçmenler gibi ya da İngiltere'deki Batı Hindistan'dan ve Afrika'dan gelen siyahlar gibi bulundukları yerlere çoğunlukla yerleşememiş sürgünler üzerinde durmak istiyorum. Kendisini, yerinden edilmiş ulusal topluluğu etkileyen daha genel bir durumun parçası olarak gören entelektüel, bu yüzden, bir kültür taşıyıcısı, bir uyumlandırma kaynağı değil de geçicilik duygusu ve istikrarsızlık yaratan biri olma eğilimindedir.

Sürgün olup da geldiği topluma uyum sağlama konusunda inanılmaz bir beceri gösteren kimse yoktur anlamına gelmez bu. Bugün Birleşik Devletler, yakın tarihlerde başa geçmiş iki başkanın yönetimi sırasında ülkelerinden sürgün edilmiş iki entelektüele (bu kişilerin hâlâ sürgün entelektüeller sayılıp sayılamayacağı gözlemcinin bakış açısına göre değişir), Nazi Almanyası'ndan Henry Kissinger'la komünist Polonya'dan Zbigniew Brzezinski'ye son derece yüksek kademede resmi görevler vermiş olmak gibi sıradışı bir konumdadır. Dahası Kissinger'ın Yahudi olması da onu, İsrail'in Temel Dönüş Yasası'na göre istediği zaman İsrail'e göç edebilmesi gibi tuhaf bir konuma oturtmaktadır. Fakat en azından yüzeyde Kissinger da Brzezinski de yeteneklerini tamamen iltica ettikleri ülkeye adamış gibi görünmektedirler; bunun sonucu da bugün Avrupa'da ya da ABD'de yaşayan Üçüncü Dünyalı sürgün entelektüellerin içinde bulundukları marjinal karanlık konumundan fersah fersah uzakta bir ün, maddi ödüller ve hem ülke hem de dünya çapında büyük bir nüfuz kazanmaları olmuştur. Uzun yıllar hükümete hizmet etmiş olan bu iki ünlü entelektüel şu sıralarda büyük şirketlere ve başka ülkelerin hükümetlerine danışmanlık yapmaktadırlar.

Thomas Mann gibi başka sürgünlerin İkinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa'da sürdürülen mücadeleyi Batı'nın kaderi, Batı'nın ruhu adına yapılan bir savaş olarak gördükleri anımsanırsa, Brzezinski ile Kissinger'ın toplumsal konumlarının sanılabileceği kadar istisnai olmadığı anlaşılır. Bu "iyi savaş"ta ABD kurtarıcı rolü oynamış, Batı faşizminden yeni Batı imperiumunun metropolisine kaçan

bilimadamları, sanatçılar ve akademisyenlerden oluşan bir kuşağın sığınağı olmuştu. Beşeri bjlimler ve toplum bilimleri gibi alanlarda son derece seçkin akademisyenlerden oluşan büyük bir grup Amerika'ya gitmişti. Bunlardan, Latin Dilleri ve Edebiyatı ile karşılaştırmalı edebiyat alanlarının büyük isimleri Leo Spitzer ve Erich Auerbach gibi bazıları Amerikan üniversitelerini yetenekleri ve Eski Dünya deneyimleriyle zenginleştirirlerken, aralarında Edward Teller ve Werner von Braun gibi bilimadamlarının da bulunduğu bir diğer grup kendilerini Sovyetler Birliği'ne karşı silahlanma ve uzay alanlarında sürdürülen yarışı kazanmaya adayan yeni Amerikalılar olarak Soğuk Savaş listelerine girmişlerdi. Yenilerde ortaya çıktığı üzere, bu büyük haçlı seferi savaştan sonra öyle abartılı bir hal almış ki toplum bilimleri alanında önemli yerlere gelmiş Amerikalı entelektüeller eski Nazileri sırf antikomünist oldukları için üniversitelere alabilmişler.

Siyasetteki hayli şaibeli nabza göre şerbet verme sanatının, bir başka deyişle net bir tavır almadan işlerini tıkırında götürme tekniğinin yanı sıra bir entelektüelin yeni ya da palazlanmakta olan egemen iktidar yapısı içinde yerini nasıl aldığı üzerinde sonraki iki konferansta duracağım. Burada bunun tam tersi bir durum üzerinde; sürgünlüğü yüzünden uyum gösteremeyen, daha doğrusu göstermeyen, bunun yerine çoğunluğun dışında kalmayı, iktidarda yer edinmemeyi, onunla işbirliği yapmayıp direnmeyi tercih eden entelektüel üzerinde odaklanmak istiyorum: Ama önce girizgâh kabilinden birkaç tesbitte bulunmam gerek.

İlk olarak, aslında fiili bir durum olmakla birlikte sürgünü burada kendi amaçlarım açısından metaforik bir durum olarak ele alacağım. Şunu kastediyorum: Sürgündeki entelektüel hakkındaki teşhisim konferansın başında anlattığım göçlerin ve yerinden edilmelerin toplumsal ve siyasal tarihinden kaynaklanıyor olsa da bu tarihle sınırlı değil.

Hayatları boyunca bir toplumun mensubu olmuş entelektüeller bile, bir bakıma, içerdekiler ve yabancılar diye ikiye ayrılabilirler: Bir yanda toplumun mevcut haline tamamen ait olanlar, onun içinde yoğun bir aykırılık ya da uyumsuzluk duygusu hissetmeksizin barınanlar ki bunlara evet-diyiciler diyebiliriz; öte yanda hayır-diyenler, toplumlarıyla yıldızı barışmayan, bu yüzden de imtiyaz, güç ve şan şöhret edinmeme anlamında yabancı ve sürgün olan bireyler. Yabancı olarak entelektüelin izlediği mecrayı belirleyen kalıbı en iyi anlatan söz sürgünlüktür. Yani asla tamamen uyumlu olmama; kendini her zaman, deyim yerindeyse, "yerliler"in işgal ettiği aşina muhabbet dünyasının dışında hissetme; çoğunluğa intibak etmek ve milli çıkarları gözetmek gibi tuzaklardan uzak durma eğiliminde olma,

hatta bu tür tuzaklardan hiç hazzetmeme durumu. Bu metafizik anlamıyla sürgün entelektüel için huzursuzluk, hareketlilik, devamlı tedirgin olup başkalarını da tedirgin etmek demektir. Geçmişte kalmış ve herhalde daha istikrarlı bir nitelik arz eden evde olma durumuna geri dönemezsiniz; maalesef yeni evinize de asla varamazsınız, yeni eviniz ya da durumunuzla asla özdeşleşemezsiniz.

İkinci olarak -bu gözlemi biraz hayret ederek yaptığımı görüyorum şu anda- sürgün olarak entelektüel mutsuzluk fikriyle mutlu olma eğilimindedir, öyle ki hazımsızlığa yaklaşan bir memnuniyetsizlik, abusluğa varan bir naletlik onun için bir düşünce tarzı olmaktan öte geçici de olsa yeni meskeni sayılabilir. İleri geri konuşan bir Thersites olarak entelektüel denebilir belki. On sekizinci yüzyıldan güçlü bir şahsiyet, Jonathan Swift, anlatmak istediğim kişinin tarihteki iyi bir örneği. Swift 1714'te İngiltere'de Torylerin iktidarı devretmelerinden sonra uğradığı nüfuz ve prestij kaybının etkisini asla atlatamamış, hayatının geri kalan bölümünü İrlanda'da sürgün olarak geçirmişti. Zehir zemberek sözleri ve öfkesi neredeyse dillere destan olan Swift - mezar taşında kendisi için söylediği saeve indignatio[2] sözleri yazılıdır- İrlanda'ya bir yandan ateş püskürüyor bir yandan da onu İngiliz tiranlığına karşı savunuyordu; İrlanda edebiyatının doruklarında gezinen Gütiver'in Seyahatleri ve Kumaşçının Mektupları adlı yapıtları büyük bir kafanın yaşadığı ıstırabı nasıl verimli bir hale getirebildiğini gösterir.

İngiltere'de oturduğu halde sürekli hareket halinde olan, Karayipler ve Hindistan'daki köklerini tekrar tekrar ziyaret edip sömürgeciliğin ve sömürgecilik sonrası dönemin buralarda bıraktığı enkazı elekten geçiren, bağımsız devletlerin ve bu devletlerin yeni müritlerinin yanılsamalarını ve zulmünü acımasızca yargılayan V.S. Naipaul da denemeci ve gezi yazarı kimliğinin öne çıktığı ilk döneminde modern entelektüel sürgünün önemli bir örneği sayılabilir bir ölçüde.

Theodor Wiesengrund Adorno sürgün kimliğini Naipaul'dan bile daha katı ve daha kararlı bir biçimde taşımıştı. Sert ama son derece ilginç biri olan Adorno, hayatı boyunca faşizm, komünizm ve Batı kitle tüketimciliği tehlikeleriyle mücadele etmiş ve bence yirminci yüzyıl ortalarının entelektüel vicdanı olmuştu. Üçüncü Dünya'daki eski ülkelerine sürekli gidip gelen Naipaul'un tersine Adorno felsefe, müzik (Berg ve Schoenberg'in öğrencisi ve hayranıydı, sosyoloji, edebiyat, tarih ve kültür analizi alanlarında profesyonellik ölçüsünde, şaşırtıcı bir ehliyete, özetle yüksek kültürlerin en yükseğine sahip, kumaşı salt bu kültürle dokunmuş, tamamen Avrupalı bir adamdı. Kısmen Yahudi kökenli bir aileden gelen Adorno doğup büyüdüğü Almanya'yı Nazilerin iktidarı ele geçirmelerinden kısa bir süre sonra, 1930'ların

ortalarında terk etti: Önce Oxford'a felsefe okumaya gidip orada Husserl üzerine son derece çetin bir kitap yazdı. Etrafı pozitivistlerle ve ana kaygıları gündelik dil olan felsefecilerle çevriliyken Adorno, o Spenglervari kasveti ve Hegelciliğin âlâsı denebilecek metafizik diyalektiğiyle oralarda iyice mutsuz olmuştur herhalde. Almanya'ya geri dönüp bir süre kaldı, fakat Frankfurt Üniversitesi Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nün diğer üyeleriyle birlikte, güvenlik nedeniyle, istemeyerek de olsa Birleşik Devletler'e göç etmek zorunda kaldı. Önce bir süre New York'ta (1938-41), sonra da güney Kaliforniya'da oturdu.

Adorno 1949'da Frankfurt'a dönüp oradaki profesörlüğüne kaldığı yerden devam ettiyse de Amerika'da geçirdiği yıllar ona sonsuza kadar çıkmayacak bir sürgün damgası vurmuştu. Cazdan ve popüler kültürle ilgili her şeyden tiksiniyordu; doğa manzaralarıyla hiç arası yoktu; hep bir mandarin gibi davranmaya devam etti; bu yüzden ve Marksist-Hegelci bir felsefe geleneğinde yetişmiş olduğu için, Amerikan filmlerinin, sanayiinin, günlük yaşam alışkanlıklarının, olgu ağırlıklı öğretim sisteminin ve pragmatizminin bütün dünyayı etkisi altına alması tüylerini diken diken ediyordu.

Aslında Adorno Amerika'ya gitmeden önce de metafizik bir sürgün olmaya son derece yatkındı: Avrupa'dayken de burjuva beğenisi değen şeye aşın eleştirel bir biçimde yaklaşıyordu, mesela müziğin ne olması gerektiğine ilişkin standartları Schoenberg'in olağanüstü zor, bizzat Adorno'nun dinlenmeme onuruna yazgılı olduğunu gösterdiği dinlenmesi imkânsız yapıtları tarafından belirlenmişti. Paradoksal, ironik, acımasızca eleştirel: İster kendi tarafına ait olsun ister başkalarına bütün sistemlerden eşit ölçüde nefret eden Adorno tam bir entelektüeldi. Ona göre hayat en çok bir bütün halini aldığı zaman sahteleşiyordu -bir keresinde, bütün her zaman yanlıştır, demişti-; bu da öznelliğin, bireyin bilincinin, tamamen güdümlenen toplum içinde tasnif edilemeyen şeylerin daha da büyük bir değer kazanmalarına yol açıyordu.

Ama Adorno 153 fragmandan oluşan, 1953'te yayımlanan ve altbaşlığı Örselenmiş Hayattan Düşünceler olan olağanüstü başyapıtı Minima Moraliâyı Amerika'da sürgünken yazmıştı. Kitabın ne belli bir sıra takip eden bir otobiyografi, ne izleksel bir akıl yürütme hatta ne de yazarın dünya görüşünün sistemli bir biçimde açımlanışı olarak tanımlanabilecek, parçalı ve kafa bulandırıcı ölçüde egzantrik biçimi bize yine Turgenyev'in 1860'lann ortalarında Rusya'daki hayatı anlatan Babalar ve Oğullar romanının kahramanı Bazarov'un tuhaflıklarını hatırlatıyor. Turgenyev modern nihilist entelektüelin prototipi olan Bazarov'u anlatısal bir bağlam içinde sunmaz; Bazarov

kısa bir süre görünür ve sonra ortadan kaybolur. Onu kısa bir süre yaşlı ana babasıyla birlikte görürüz, ama kendisini bile isteye onlardan kopartmış olduğu çok açıktır. Bundan, entelektüelin hayatını farklı normlara göre yaşadığı için bir hikâyeye değil, sadece bir tür istikrarsızlaştırıcı etkiye sahip olduğu sonucunu çıkartırız; entelektüel sismik şoklar yaratır, insanları sarsar, ama ne geçmişine ne de arkadaşlarına bakılarak açıklanabilir.

Turgenyev'in kendisi bundan hiç bahsetmez: Sanki entelektüelin ebeveynlerinden ve çocuklarından ayrı bir varlık olmakla kalmayıp yaşam tarzının ve onu hayata geçirme biçimlerinin de zorunlu olarak ele avuca sığmaz bir nitelik arzettiğini ve sadece bir dizi bağlantısız, kopuk edimle gerçekçi bir biçimde temsil edilebileceklerini söylemek istercesine gözümüzün önüne serer. Adorno'nun Minima Moralia'sı da aynı mantığı izler gibi görünmektedir, ama Auschwitz'den, Hiroşima'dan, Soğuk Savaş'ın başlamasından ve Amerika'nın kazandığı zaferden sonra entelektüeli dürüst bir biçimde temsil etmek, Turgenyev'in yüzyıl önce Bazarov'a yaptıklarını yapmaktan çok daha zahmetli bir şeydir.

Adorno'nun entelektüeli hem eskiyi hem de yeniyi aynı ustalıkla bertaraf eden daimi bir sürgün olarak temsil edişinin özünde aşırı ölçüde işlenmiş bir yazım üslubu vardır. Bir kere bölük pürçüktür bu üslup, ani iniş çıkışlarla doludur, süreksizdir; izlenecek bir anlatı örgüsü ya da önceden belirlenmiş bir düzen yoktur. Bu üslup entelektüelin bilincini hiçbir yerde dinlenemeyen, başarının yaltaklanmalarına karşı sürekli tetikte duran bir bilinç olarak temsil eder; bu da sapkın eğilimleri olan Adorno için kasten hemen, kolayca anlaşılmamaya çalışmak demektir. Tam bir mahremiyete çekilmek de mümkün değildir, zira Adorno'nun yaşamının son yıllarında söylediği gibi entelektüel dünya üzerinde bir etki yaratmayı değil, bir gün, bir yerde birilerinin onun yazdıklarını tam da onun yazdığı gibi okuyacağını umar.

Minima Moralia'daki 18 numaralı fragman sürgünün anlamını çok iyi yakalar. "Sözcüğün bilinen anlamıyla bir yere yerleşmek' der Adorno, "artık imkânsızdır, İçinde büyüdüğümüz geleneksel meskenler tahammül edilemez bir hale gelmişlerdir: Bun ardaki her bir konforun bedeii bilgiye ihanet etmek, her barınak izinin bedeli aile çıkarlarıyla küf kokulu anlaşmalara girmektir." İnsanların savaştan, Nazizmden önce sürdürdükleri hayat için bunları diyor Adorno. Sosyalizm ve Amerikan tüketim ideolojisi de daha matah sayılmaz: Buralarda " insanlar kenar mahallelerde değilse bile, her an sazdan kulübelere, römorklara, arabalara, kamplara ya da açık havaya dönüşebilecek bungalovlarda yaşarlar" Nitekim, der Adorno, "ev bitmiştir...Bütün

bunlar karşısında en iyi davranış tarzı bağlanmamış, arada kalmış davranıştır hâlâ...Bugün insanın evindeyken kendini evinde hissetmemesi bir ahlâk sorunudur."

Ama Adorno açık bir sonuca ulaşır gibi göründüğü anda onu tersine çevirir: "Fakat bu paradoksun tezi yıkıma, şeylere yönelik ve zorunlu olarak insanlara da karşı dönen sevgisiz bir umursamazlığa yoi açar; antitezi ise, daha dile getirildiği andan itibaren, vicdan azabı çekerek de olsa ellerindekini korumayı isteyenlerin ideolojisi olur çıkar. Yanlış bir hayat doğru yaşanmaz,."1

Başka bir deyişle, askıda kalmaya çalışan sürgün için bile gerçek bir kaçış yolu yoktur, çünkü bu arada olma durumunun kendisi de, sahteliğinin üzeri zamanla örtülen, insanın kolayca alışabileceği katı bir ideolojik konum, bir tür mesken haline gelebilir. Adorno yine de ısrar eder. "Şüpheci yoklamalar yapmakta her zaman fayda vardır, özellikle de entelektüelin yazması söz konusuysa. "Artık bir anavatanı olmayan biri için yazı yaşanacak bir yer halini alır", ama yine de - Adorno son bir rötuş daha yapar- kendini analiz ederken katı tutumun gevşetilmesi diye bir şey söz konusu edilemez:

Kişinin kendisini kendisine acımaya karşı katılaştırması talebi, düşünsel gerilimin herhangi bir biçimde gevşemesini sonuna kadar tetikte olarak engellemek ve yapıtın üzerinde kabuk bağlamaya ya da her yöne çekilebilir hale gelmeye başlayan her şeyi, önceki aşamalardan birinde, gelişmeyi sağlama açısından faydalı olan sıcak atmosferi yaratma işlevi görmüş bile olsa artık yavanlaşıp bayatladığı için geride bırakılan dedikodu kabilinden her şeyi çıkarmak gibi teknik bir zorunluluğu içerir. Sonuçta yazarın yazısı içinde yaşamasına izin verilmez.2

Tam Adorno'ya özgü kasvetli ve anlamını kolay ele vermeyen bir parça bu. Sürgün entelektüel Adorno, yapıtının insana belli bir tatmin verebileceği, hiçbir yerde "yerleşmemiş" olmanın getirdiği endişe ve marjinalliği biraz olsun erteleyebilecek alternatif bir yaşama tarzı sağlayabileceği düşüncesiyle alay ediyor. Adorno'nun bahsetmediği şeyse sürgünün verdiği hazlar; sürgünün bazen entelektüele, belki endişelerini ya da acı yalnızlık duygusunu yatıştırmadan da olsa yaptıklarına can katan farklı hayat düzenlemeleri ve egzantrik bakış açıları sunabilmesi.

1. Theodor Adorno, Mirama Moralia: Reflections from Damaged Life, ing. çev. E. F. N. Jephcott (Londra: New Left Books, 1951), s. 38-9.

2. Adorno, Minima Moralia, s. 87.

Sürgün ayrıcalığın, iktidarın ve (deyim yerindeyse) evde olmanın sağladığı konforların dışında marjinal bir figür olarak duran entelektüeli karakterize eden durumdur demek doğru olsa da, bu durumun kendisiyle birlikte belli ödüller ve hatta ayrıcalıklar getirdiğini vurgulamak da çok önemli. Yani ne ödüller kazanıyor ne de parti çizgisine ayak uydurmayan cansıkıcı başbelalarını dışlamayı âdet haline getirmiş bütün o kendinden memnun paye dağıtım cemiyetlerinde hoş karşılanıyor olsanız da sürgün ve marjinal olmak size olumlu bir şeyler kazandırır . Bunlardan biri şaşırmanın, hiçbir şeyi peşin doğru saymamanın, çoğu insanı kafa karışıklığına ya da dehşete sürükleyecek istikrarsız ortamlarda ayakta kalmayı öğrenmenin verdiği hazdır şüphesiz. Entelektüel bir hayat temelinde bilgi ve özgürlükle ilgili bir hayattır. Ama bu sözcükler -şu bildik "iyi bir hayat yaşayabilmek için iyi bir eğitim almalısın cümlesinde olduğu gibi -soyutlamalar olarak değil, fiilen yaşanan deneyimler olarak görüldüklerinde anlamlıdırlar. Bir entelektüel gemisi battıktan sonra karada değil karayla birlikte yaşamayı öğrenen birine benzer; amacı küçük adasını sömürgeleştirmek olan Robinson Crusoe değil, olağanüstü şeyler yaşadığı duygusunu hiç kaybetmeyen ve bir bedavacı, fatih ya da yağmacı değil de her zaman bir gezgin, geçici bir misafir olan Marko Polo'dur.

Sürgün, şeylere hem geride bırakılanın hem de şimdi ve burada olanın açısından baktığı için onları hiçbir zaman tecrit edilmiş bir biçimde görmeyen bir çifte perspektife sahiptir. Yeni ülkedeki her sahne ya da durum eskisindeki muadilini kendine çeker zorunlu olarak. Entelektüel açıdan bu, bir fikir ya da deneyimin her zaman bir başkasıyla karşı karşıya konduğu ve böylece her ikisine de yeni ve önceden tahmin edilemeyen bir ışıkta bakılmaya başlandığı anlamına gelir: Bu karşı karşıya koyma işlemi sayesinde bir durumda bir başkasına oranla, sözgelimi insan haklarıyla ilgili bir sorun hakkında nasıl düşünmek gerektiğine dair, daha iyi, hatta belki de daha evrensel bir fikir geliştirilebilir.

Örneğin Batı'da İslami fundamentalizm hakkında yapılan telaşlı ve temelden sakat tartışmaların çoğunun, tam da Yahudi ve Hıristiyan fundamentalizmleriyle kıyaslama yapmadıkları için entelektüel anlamda haksız olduklarını düşünüyorum ki bu iki fundamentalizm de benim Ortadoğu'ya ilişkin kendi deneyimlerimde eşit ölçüde yaygın ve eleştirilmeye açık bir yer tutuyorlar. Genelde onaylanmış bir düşmana karşı hüküm verme gibi basit bir konu olarak görülen şey, sürgünün çifte perspektifi içinde, Batılı entelektüeli olaya çok daha geniş bir açıdan bakmaya, sadece geleneksel olarak altı çizilenlere karşı değil,

bütün teokratik eğilimlere karşı laik (ya da değil) bir konum almaya itmektedir artık.

Sürgünün bakış açısı diyebileceğimiz şeyin entelektüele sağladığı ikinci bir avantaj ise şeyleri sadece şu an oldukları gibi değil, nasıl o hale geldikleri açısından görme eğiliminde olmanızdır. Karşınızdaki durumlara kaçınılmaz değil de olumsal; doğal ya da tanrı vergisi, bu yüzden de değiştirilemez, geri çevrilemez ve kalıcı şeyler olarak değil de insanlar tarafından yapılan bir dizi tarihsel seçimin sonuçları olarak, yine insanlar tarafından yaratılan toplumsal olgular olarak bakmamızdır.

Uzunca bir süredir benim kahramanlarım arasında yer alan, on sekizinci yüzyıl İtalyan filozofu Giambattista Vico bu entelektüel konumun muhteşem prototipini oluşturur. Vico'nun, kısmen hayatını güçbela sürdürebilen, Kilise'yle de yakın çevresindekilerle de uyuşamayan, ne idüğü belirsiz Napolili bir profesör olarak yaşadığı yalnızlığın ürünü olan büyük keşfi şudur: Toplumsal gerçekliği anlamanın doğru yolu onu, her zaman son derece mütevazı ortamlarda tesbit edilebilen bir başlangıç noktasından doğan bir süreç olarak anlamaktır. Vico'nun muhteşem yapıtı Yeni Bilimde dediği gibi, yetişkin insan nasıl yarım yamalak konuşan çocuktan geliyorsa, şeylerin de belirli başlangıçlardan evrimleştiği anlamına gelir bu.

Vico dindışı dünya konusunda benimsenebilecek tek bakış açısının bu olduğunu iddia eder ve bu dünyanın vahyedilmiş bir dünya değil, kendine özgü yasaları ve süreçleri olan tarihsel bir dünya olduğunu tekrar tekrar belirtir. Bu da insan toplumunun yüceltilmesini olmasa bile ona saygı duyulmasını getirir beraberinde.

En büyük iktidarlara bile nerelerden başladığı ve nerelere gidebileceği açısından bakarsınız; o yüce şahsiyet ya da müthiş kurum karşısında siz hûşûya kapılmazsınız, oysa bir yerli, azametini her zaman gördüğü (bu yüzden de hürmet ettiği bu iktidarın kaynağındaki o kadar da azametli olmayan insani kökenleri göremediği için genellikle suskunluğa ve ona sersemce itaat etmeye itilir. Sürgün entelektüel zorunlu olarak ironik, kuşkucu ve hatta oyunculdur, ama kinik değildir.

Son olarak, bütün gerçek sürgünlerin doğrulayacağı gibi, bir kere yurdunuzdan ayrıldıktan sonra nereye giderseniz gidin orada hayata kaldığınız yerden devam edemez, o yeni yerin bir başka yurttaşı olup çıkamazsınız. Ya da bunu yapsanız bile, her şeyi öyle yüzünüze gözünüze bulaştırırsınız ki harcadığınız çabaya değmez. Zamanınızın büyük bir bölümünü yitirdiklerinize yanarak, etrafınızdaki, hep

yurdunda, sevdiklerinin yanında olmuş, ne bir zamanlar kendilerine ait olan bir şeyi kaybetme deneyimini ne de, daha önemlisi, asla geri dönemeyecekleri bir hayatın kavurucu hatıralarını yaşamak zorunda kalmış insanlara gıpta ederek geçirebilirsiniz. Öte yandan, Rilke'nin bir zamanlar dediği gibi, her şeye yeniden başlayan biri haline gelebilirsiniz ki bu da sıradışı bir hayat tarzınız olmasını, herşeyden önce de, farklı ve genellikle de son derece egzantrik bir ömür sürmenizi sağlar.

Entelektüel için sürgünle yerinden olma, asli yapıtaşlarını "idare etme"nin ve çizilmiş yollardan gitmenin oluşturduğu bildik bir hayat yaşamaktan kurtulmak demektir. Sürgün her zaman bir marjinal olacağınız ve önceden belirlenmiş bir yolu izleyemediğiniz için bir entelektüel olarak yaptığınız her şeyi kendi kendinize yapmanız gerektiği anlamına gelir. Bu yazgıyı bir mah-rumiyet, hayıflanılacak bir şey olarak değil de bir tür özgürlük; her şeyi önünüze koyduğunuz belli bir amaç tarafından belirlenen, kendi kendinize oluşturduğunuz bir modele göre yaptığınız, hangi konu ilginizi çekiyorsa onunla uğraştığınız bir keşif süreci olarak yaşayabilirseniz eşi benzeri olmayan bir haz alırsınız. Bunu İngiltere'ye iki Dünya Savaşı arasında kriket oyuncusu olarak gelmiş olan, Trinidadlı denemeci ve tarihçi C.L.R. James'in macerasında görmek mümkün; James, Sınırların Ötesinde adlı entelektüel otobiyografisinde kriket oynayarak geçen hayatını ve sömürgecilik döneminde kriket sporunu anlatır.

James'in diğer çalışmaları arasında on sekizinci yüzyılın sonlarında Toussaint L'Ouverture'nin önderliğinde gerçekleşen Haiti'deki siyah kölelerin ayaklanmasını konu alan heyecan verici bir tarih kitabı, Siyah Jakobenler de var; Amerika'da hatiplik yapmış, çeşitli örgütlerin kurulmasına katkıda bulunmuş; Herman Melville hakkında Denizciler, Firariler ve Kazazedeler adlı bir inceleme, Panafrikacılık hakkında çeşitli yapıtlar, popüler kültür ve edebiyat hakkında düzinelerce deneme yazmış. Egzantrik, göçebe bir hayat; günümüzde oturmuş profesyonel bir kariyer dediğimiz şeyle uzaktan yakından hiçbir benzerliği yok, ama müthiş bir taşkınlık, bitimsiz bir kendini keşfetme süreci barındırıyor içinde.

Hiçbirimiz Adorno ya da C.L.R. James gibi sürgünlerin yazgısını aynen yaşayacak değiliz elbette, yine de çağdaş entelektüelin içinde bulunduğu durumla çok yakından ilgisi var bu isimlerin. Yerleşmenin, evet-demenin, uyum sağlamanın sunduğu ödüller tarafından ayartılan, hatta dört bir yandan kuşatılan entelektüel için bir modeldir sürgün. Kişinin gerçek bir göçmen ya da sürgün olmasa bile, öyleymiş gibi düşünmesi, her türlü engele rağmen hayal kurup sorgulaması ve merkezi otoritelerden uzaklaşıp daima uçlara çekilmesi mümkündür

hâlâ. Bu uçlarda alışılmış ve rahat olanın ötesine hiçbir zaman geçmemiş kafaların göremediği şeyler görür insan.

Sorumsuzca ya da uçarı gibi görünebilen marjinallik durumu, adımlarını her zaman dikkatli atmak zorunda olmaktan, pişmiş aşa su katmaktan korkmaktan, sizinle aynı gruba dahil arkadaşlarınızı kırma endişesinden kurtarır sizi. Kimse bağlılıklardan ve duygulardan kurtulamaz elbette. Teknik ehliyetini kiraya veren ve önüne gelene satan o sözde yüzergezer entelektüel de değil kafamdaki. Dediğim şu: Bir entelektüel için gerçekten sürgün olan biri kadar marjinal ve yabancı olmak, otorite ve güç sahibine değil gezgine, alışkanlığa değil geçiciliğe ve rizikoya, otoritenin belirlediği statükoya değil yeniliğe ve deneye duyarlı olmak demektir. Sürgünsoylu entelektüel cüret ve küstahlığa açıktır, alışılmışın mantığına değil, değişimi ve hareket halinde olmayı temsil eder, olduğu yerde saymayı değil.

IV. PROFESYONELLER VE AMATÖRLER

1979'da çokyönlü ve becerikli bir Fransız entelektüeli, Regis Debray'ın, Fransız kültür hayatına ilişkin derinlikli bir inceleme olan Öğretmenler, Yazarlar, Ünlüler: Modern Fransa'nın Entelektüelleri başlıklı bir kitabı yayımladı. 1 1958'deki Küba Devrimi'nden sonra Havana Üniversitesi'nde dersler veren Debray'ın kendisi de bir zamanlar ciddi bir sol eylemciydi. Birkaç yıl sonra Bolivya mahkemeleri Che Guevera'yla birlikte çalıştığı için Debray'a otuz yıl hapis cezası verdiler, ama sadece üç yıl yattı. Debray, Fransa'ya döndükten sonra yarı-akademik bir siyaset bilimci, sonra da Başkan Mitterand'ın danışmanlarından biri oldu. Yani entelektüeller ile kurumlar arasındaki, hiçbir zaman statik olmayan, daima hareket halindeki ve kimi zaman şaşırtıcı ölçüde karmaşıklaşan ilişkiyi anlamak için benzersiz konumda olan biriydi Debray.

> 1. Regis Debray, Teachers, Writers, Celebrities: The Intellectuals of Modern France, ing. çev. David Macey (Londra: New Left Books, 1981).

Debray'ın kitaptaki tezi şu: 1880 ile 1930 arasında esasen Sorbonne'la bağlantılı olan Parisli entelektüeller hem kiliseden hem de Bonapartizmden buraya sığınan laik mültecilerdi; laboratuvarlar, kütüphaneler ve sınıflarda entelektüel, profesör sıfatıyla koruma altına alınıyor, bilgi alanında önemli ilerlemeler sağlayabiliyordu. 1930'dan sonra Sorbonne otoritesini yavaş yavaş kaybedip yerini Nouvelle Revue Frangaise gibi yeni yayınevlerine bıraktı; Debray'a göre entelijansiyadan ve editörlerinden oluşan "manevi aile" bu

yayınevlerinde başını sokacak daha konuksever bir çatı bulmuştu. Yaklaşık 1960 yılına kadar Sartre, de Beauvoir, Camus, Mauriac, Gide ve Malraux gibi yazarlar geniş kapsamlı yapıtları, özgürlüğe duydukları inanç ve "kendilerinden önceki ruhani ciddiyet ile kendilerinden sonraki reklamcılığın çığırtkanlığı arasındaki orta yoiü'(2) oluşturan söylemleri sayesinde onlardan önce gelen profesörler kuşağını aşmış olan entelijansiyayı meydana getiriyorlardı.

1968 yılına varmadan entelektüeller, yayıncılardan oluşan cemaatlerini büyük ölçüde terk etmiş; bunun yerine gazeteci, talk-show konuğu ya da düzenleyicisi, danışman, yönetici vs.

olarak kitle iletişim araçlarına doluşmuşlardı. Artık muazzam bir izleyici kitlesine sahip oldukları gibi, ömürleri boyu entelektüel olarak yaptıkları çalışmalar da seyircilerine, oralarda bir yerde bulunan ve çehreleri seçilmeyen tüketiciler haline gelmiş olan "ötekiler"in onaylayıp onaylamamasına veya unutuluşa terk edip terk etmemesine bağlı olmaya başlamıştı. "Kitle iletişim araçları alımama sahasını genişleterek entelektüel meşruiyetin kaynaklarını azaltmışlar; klasik meşruiyet kaynağı olan profesyonel entelijansiyânın etrafını onun kadar talepkâr olmayan ve bu yüzden de daha kolay kazanılan daha geniş eşmerkezii dairelerle kuşâtmışlârdır...Kitle iletişim araçları geleneksel entelijansiyânın kapalılığını kırarken, sahip olduğu değerlendirme normlarını ve değerlerskâ/âs/nı da tahrip etmişierdir."(3)

2. Debray, Teachers, VVriters, Celebrities, s.71.

3. a.g.y., s. 81.

Debray'ın betimlediği durum hemen hemen tamamen Fransa'ya özgü; laik, emperyal ve ruhani güçler arasında Napolyon döneminden beri süregelen mücadelenin sonucu olan bir durumdur. Bu yüzden de Fransa'ya ilişkin olarak sunduğu resmin başka ülkeler için geçerli olabilmesi pek mümkün değildir. Sözgelimi, Britanya'da İkinci Dünya Savaşı öncesinde büyük üniversiteler Debray'ın terimleriyle nitelenemezler. Oxford ve Cambridge'deki öğretim üyeleri bile kamusal alanda öncelikle (Fransızların yüklediği anamda) entelektüel kimlikleriyle tanınıyor değillerdi; İngiltere'deki yayınevleri de, her ne kadar iki dünya savaşı arasında güç ve nüfuz sahibi kurumlar olmuş olsalar da, yazarlarıyla birlikte Debray'ın sözünü ettiği türden bir manevi aile oluşturdukları söylenemezdi. Yine de genel olarak vurgulanmak istenen nokta geçerlidir: Birey grupları kurumlarla ittifak kurar ve bu kurumlar sayesinde güç ve otorite kazanırlar. Kurumların ağırlığı arttıkça ya da azaldıkça, onlara bağlı (Antonio

Gramsci'nin yerinde nitelemesiyle) "organik entelektüellerin önemi de artar ya da azalır.

Gene de maaş aldıkları üniversitelerle, parti çizgisine bağlılık talep eden siyasi partilerle, kişiye bir yandan araştırma yapma özgürlüğü sağlarken belki de bir yandan da çok daha incelikli yollardan onun yargılama yetisini budayan ve eleştirel keskinliğini körelten "think tank"lerle girdiği ilişkiler yüzünden onlara minnettar ve bu yüzden de kısıtlanmış olmayan bağımsız, özerk entelektüel diye bir şey olup olmadığı ya da olup olmayabileceği sorusu hâlâ ortadadır. Debray'ın belirttiği gibi, bir entelektüelin çevresi, kendisine benzer entelektüellerden oluşan bir grubun ötesine genişlediği zaman -bir diğer deyişle, tartışma ve yargıda bulunma konusunda entelektüellere duyulan bağımlılığın yerini bir izleyici kitlesini ya da bir işvereni memnun etme kaygısı aldığı zaman- entelektüelin yaptığı işte, verdiği uğraşta bir şeyler, yürürlükten kalkmasa bile, kesinlikle ketlenmiş olur.

İşte yine ele aldığım ana temaya, entelektüelin temsil ettiklerine, dönmüş olduk. Entelektüel bir bireyi düşündüğümüz zaman -ki burada asıl derdim bireyledir-, portresini çizdiğimiz kişinin bireyselliğini mi vurguluyoruz, yoksa bireyin mensup olduğu grubu ya da sınıfı mı merkez alıyoruz?

Bu soruya verilecek cevap entelektüelin bize nasıl hitap edeceğine ilişkin beklentilerimizi bariz bir şekilde etkiler: Şu dinlediğimiz ya da okuduğumuz bağımsız bir görüş mü yoksa bir hükümeti, örgütlü bir siyasi davayı, bir lobi grubunu mu temsil ediyor? On dokuzuncu yüzyılda entelektüele ilişkin temsiller bireyselliği vurgulama eğilimindeydi; entelektüel genellikle Turgenyev'in Bazarov'u ya da James Joyce'un Stepnen Dedalus'u gibi topluma hiçbir biçimde uyum göstermeyen ve bu yüzden de yerleşik kanıların tamamen dışında bir asi olan yalnız, insanlara sokulmayan bir figürdü. Yirminci yüzyılda entelektüeller ya da entelijansiya -fikirleri karşılığı para alan yöneticiler, profesörler, gazeteciler, bilgisayar ya da hükümet uzmanları, lobiciler, allâmeler, sendikah köşe yazarları, danışmanlar- adı verilen genel bir gruba ait olan insanların sayısındaki artışla birlikte, insan artık bağımsız bir ses olarak entelektüel birey var olabilir mi diye sormak zorunda kalıyor.

Bu son derece önemli soru tabii ki kinizmle değil, gerçekçilikle idealizmi birleştirerek ele alınmalı. Oscar Wilde'ın dediği gibi, kinik her şeyin bedelini bilen, ama hiçbir şeyin değerini bilmeyen biridir. Bütün entelektüelleri sadece hayatlarını bir üniversitede ya da gazetede çalışarak kazandıkları için satılmış olmakla suçlamak kaba ve

son kertede anlamsız bir ithamdır. "Dünya öylesine yozlaşmış ki eninde sonunda herkes para denen puta teslim oluyor" demek tam bir kinizm örneğidir. Öte yandan entelektüel bireyi bir ideal, maddi çıkarlarla hiçbir alakası olmayacak ölçüde saf ve soylu bir tür şövalye olarak görmek de ciddi bir tutum sayılamaz. Böyle bir sınavdan kimse geçemez, Joyce'un Stephen Dedalus'u bile; Dedalus o kadar saf, o kadar hırçın bir idealliktedir ki sonunda hiçbir şey yapamaz hale gelir ve, daha beteri, susar.

İşin özü, entelektüel ne salt yumuşak yüzlü bir teknisyen olup çıkacak denli tartışma ve huzursuzluk çıkarmaktan kaçınan biri olmalıdır ne de tüm zamanını naletlik yapmakta haklı ama sözüne kimse kulak vermeyen bir Cassandrtf olmaya çalışarak geçirmelidir.

Toplum ne kadar özgür ve açık olursa olsun, birey ne kadar bohem olursa olsun herkes bir toplumun zaptı altındadır. Her halükârda entelektüelin sesini duyurması ve pratikte tartışmalara, hatta mümkünse ihtilaflara yol açması gerekir. Ama yegâne seçenekler topyekün atalet ya da topyekün isyan değildir.

Reagan yönetimi son demlerini sürerken Russell Jacoby adında Amerikalı, muhalif, solcu bir entelektüelin çok tartışma yaratan bir kitab yayımlandı; sözkonusu tartışmalarda kitabın tezleri çoğunlukla onaylanıyordu. Son Entelektüeller adını taşıyan kitapta, doğruluğu su götürmezmiş gibi görünen şu tez savunuluyordu: ABD'de "akademik olmayan entelektüel" tamamen ortadan kalkmış, onun yerini de kendilerinden başka kimsenin anlamadığı bir jargonla konuşup yazan ürkek üniversite mensuplarından oluşan bir grup almıştır ki onları da toplumda kimse pek umursamamaktadır.(4) Jacoby'nin geçmişte kaldığını belirttiği entelektüel için çizdiği model, bu yüzyılın ilk yarısında çoğunlukla Greenwich Village'da (Latin Quarter'ın ABD'deki karşılığı) oturan ve New Yorklu entelektüeller diye bilinen birkaç isimden ibaret. Bunlar çoğunlukla Yahudi, solcu (ama çoğu antikomünist) ve kalemleriyle geçinmeyi başarabilen entelektüellerdi. İlk kuşak Edmund Wilson, Jane Jacobs, Lewis Mumford, Dwight McDonald gibi kişilerden oluşuyordu; onlardan kısa bir süre sonra yerlerini alanlar arasında ise Philip Rahv, Alfred Kazin, Irving Howe, Susan Sontag, Daniel Bell, William Barrett ve Lionel Trilling bulunuyordu. Jacoby'ye göre, bu tür insanların benzerleri savaş sonrasında ortaya çıkan çeşitli toplumsal ve siyasal etkenlerden dolayı iyice azaldı. Jacoby bu etkenleri şöyle sıralıyor: Varoşlara kaçış (ona göre entelektüel kentli bir yaratıktır çünkü); safları terk edip hayattaki önceden tayin edilmiş mevzilerden çekilmenin öncülüğünü yapan Beat kuşağının sorumsuzlukları; üniversitenin genişlemesi ve eskiden bağımsız olan Amerikan solunun kampüslere sürüklenmesi.

Bunların sonucunda günümüz entelektüeli, garantili bir kazancı olan ve dershane dışındaki dünyayla alâkası olmayan, kabuğuna çekilmiş bir edebiyat profesörü olup çıkmıştır.

4. Russell Jacoby, The Last Intellectuals: American Culture in the Age of Academe (New York: Basic Books, 1987).

Jacoby'ye göre bu tür insanlar, asıl amacı toplumu değiştirmek değil akademik kariyer yapmak olan içrek ve barbarca bir üslupla yazmaktadırlar. Bu arada yeni muhafazakâr hareket adı verilen hareketin -bu hareket çoğunlukla toplumsal analist Irving Kristol ve felsefeci Sidney Hook gibi eskiden solcu ve bağımsız entelektüellerken Reagan döneminde pek itibar kazanan isimlerden oluşuyordu- yükselişiyle birlikte açıkça gerici ya da en azından muhafazakâr bir gündem öneren birçok yeni dergi çıkmaya başladı (Jacoby özellikle aşırı sağcı The New Criterion dergisini zikreder). Bu güçler, der Jacoby, genç yazarları, eskilerden bayrağı teslim alabilecek olası entelektüel liderleri kendi saflarına çekme konusunda çok daha gayretlidirler. Oysa Amerika'nın liberal düşünceleri savunan, en prestijli dergisi ol'an New York Review of Books bir zamanlar yeni ve radikal yazarlara cüretli fikirlerini ifade etme olanağı tanırken, artık bayatlamaya başlayan İngilizperverliği ile "New York tatlısından çok Oxford çayına" benzeyen "esef verici" bir sicil sergilemektedir. Jacoby'nin vardığı sonuç şudur: New York Review "genç Amerikalı entelektüelleri besleyen bir kaynak olmaktan çıktığı gibi onları umursamamaktadır da. Çeyrek yüzyıldır hiçbir yeni yatırım yapmaksızın kültür bankasındaki hesabını tüketmektedir. Bugün yeni bir işlem yapabilmesi için dışarıdan, daha çok da İngiltere'den entelektüel sermaye ithal etmesi gerekmektedir." Tüm bunlar kısmen "eski kentsel kültür merkezlerinin lokavta gitmesinin, daha doğrusu iflas edip kapanmasının sonucudur.5

Jacoby entelektüeli "kimseden medet ummayan, iflah olmaz ölçüde bağımsız bir ruh' olarak tanımlayıp, bu tanıma sık sık geri döner. Artık elimizdeki tek şey, der Jacoby, kayıp bir kuşaktır; bu kuşağın yerini ise belli kurumların kiraladığı ceketlerinin önü ilikli, söylediklerini kimsenin anlamadığı, asıl kaygısı patronlarını ve çalıştığı ajansları memnun etmek olan, tartışmalara öncülük etmektense kendi ünlerini pekiştiren ve uzman olmayanları ürküten bir toplumsal otoriteye ve bir sürü akademik unvana sahip olan dershane teknisyenleri almıştır. Son derece ruh karartıcı bir manzara bu, ama doğru mu acaba? Jacoby'nin entelektüellerin yokoluşunun nedeni olduğunu söylediği şey doğru mu, yoksa daha doğru bir teşhiste bulunabilir miyiz?

5. Jacoby, The Last Intellectuals, s. 219-20.

Bir kere üniversiteden ya da hatta ABD'den gocunmak yanlış bence. Fransa'da, İkinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre sonra, Sartre, Carmıs, Aron, de Beauvoir gibi bir avuç seçkin, bağımsız entelektüelin; on dokuzuncu yüzyıldaki Ernest Renan ve Wilhelm von Humboldt gibi büyük (ama maalesef çoğunlukla mitik) prototiplerinin mirası olan klasik entelektüel fikrini -ama fikir gerçeklik demek değildir ille de- temsil eder gibi göründükleri kısa bir dönem olmuştu. Ama Jacoby bir şeyden bahsetmiyor ki o da yirminci yüzyılda entelektüellerin çalışmalarının sadece, Julien Benda'nın savunduğu ve belki de Bertrand Russell'la New Yorklu birkaç bohem entelektüelin örneklediği türden kamusal tartışmalarla ve ateşli polemiklerle değil, aynı zamanda ve daha çok, eleştiri ve büyübozumuyla, sahte peygamberlerin ifşa edilmesiyle, eski geleneklerin ve kutsal sayılan isimlerin ipliğinin pazara çıkarılmasıyla ilgilendiğidir.

Ayrıca entelektüel olmak hiç de akademisyen olmakla ya da, sözgelimi, piyanist olmakla bağdaşmaz bir şey değildir. Olağanüstü Kanadalı piyanist Glenn Gould (1932-1982) meslek hayatı boyunca büyük şirketlerle sözleşme yapmış bir sanatçıydı; ama bu onun klasik müziğe putkırıcı denebilecek ölçüde sıradışı yorumlar getirmesini ve klasik müzik eserlerinin icra edilme ve değerlendirilme tarzları üzerinde muazzam bir etki yaratmasını engellemedi. Keza akademik entelektüeller de -mesela tarihçiler-tarihyazımı, geleneklerin istikrarı, dilin toplumdaki rolü hakkındaki düşüncelerimizi topyekün yeniden biçimlendirmişlerdir. İngiltere'den Eric Hobsbawm, E.P. Thompson, ya da Amerika'dan Hayden White geliyor akla hemen. Bu tarihçilerin çalışmaları akademi içinde doğup gelişmesine rağmen akademi dışında da etkileri oldu.

Entelektüel hayatın doğallığını yitirmesinin baş suçlusunun ABD olduğu da su götürür bir iddia; çünkü bugün nereye bakarsanız bakın (hatta Fransa'da bile) bir bohem, bir cafe-filozofu olmaktan çıkmıştır artık entelektüel; birçok farklı kaygıyı, çarpıcı bir biçimde değişmiş, son derece farklı yollarla temsil eden bambaşka biri olmuştur.

Bu konferansların başından beri belirttiğim gibi, entelektüelin temsil ettiği şey heykelimsi bir put değil, bireysel bir iş, bir enerji, kendi dili ve toplumu içinde bir dizi meseleyi bir taraf alarak, net ve açık bir biçimde kendisine dert edinen inatçı bir güçtür ki bu meselelerin hepsi de son kertede aydınlanma ve özgürleşmeyle, yani özgürlükle bağlantılıdır. İster Batı'da olsun ister Batı dışında, entelektüele yönelik asıl tehdit ne akademiden ne varoşlardan ne de basının ve yayınevlerinin insanın kanını donduracak ölçüde ticarileşmiş olmasından gelir; ben asıl tehdidi profesyonelizm dediğim bir tutumda görüyorum. Profesyonelizmle kastettiğim şey, bir entelektüel olarak

yaptığınız işi geçim kaygısıyla, sabah saat dokuz ila akşam saat beş arasında (bir gözünüzü saatten ayırmadan, öbür gözünüz devamlı profesyonel davranış standartlarına uygun davranıp davranmadığınız üzerinde) yaptığınız bir şey diye düşünmenizdir -denizi bulandırmamanız, kabul edilmiş paradigmaların ya da sınırların dışına çıkmamanız, pazarlanabilir ve öncelikle de "prezentabl" olmak uğruna kendinizi "aman bir tatsızlık çıkmasın da" diye düşünen, apolitik ve "nesnel" biri haline getirmenizdir.

Sartre'a dönelim. Sartre tam insanın (eril "man" sözcüğünü kullanır; kadınlardan bahsetmez hiç) kendi yazgısını seçmekte özgür olduğunu savunur gibi görünürken, bu özgürlüğün tam olarak hayata geçirilmesini "durum"un -Sartre'ın gözde sözcüklerinden biridir bu- engelleyebileceğini de belirtir. Ama, diye ekler, yazarı ya da entelektüeli tek yönlü olarak ortamın ya da durumun belirlediğini söylemek yanlış olur: Daha çok yazarla ortamı arasında sürekli olarak gidip gelen bir hareket olduğu söylenebilir. Sartre 1947'de yayımlanan ve bir entelektüel olarak amentüsü olduğu söylenebilecek Edebiyat Nedir? adlı kitabında entelektüel yerine yazar sözcüğünü kullanır; ama şu pasajda olduğu gibi, entelektüelin toplumdaki rolünden söz ettiği açıktır:

Öncelikle yazmayı özgür bir biçimde, kendim amaçladığım için yazarımdır. Ama bunun dolaysız sonucu olarak, başka insanların bir yazar olduğunu düşündükleri, yani belli bir talebe cevap vermek zorunda olan ve kendisine bel i i bir toplumsal işlev yüklenen bir insan haine gelirim. Yazar hangi oyunu oynamak isterse istesin başkalarının onun hakkındaki tasarımı temelinde oynamak durumundadır.

Belirii bir toplumda edebiyat adamına [entelektüele] atfedilen karakteri değiştirmek isteyebilir; ama değiştirebilmesi için önce bu karaktere bürünmesi gerekir. Yani kamu, âdetleriyle, dünya görüşüyle, toplum ve edebiyatın bu toplum içindeki yerine ilişkin anlayışıyla, müdahalede bulunur. Yazarın etrafını kuşatır ve yazara yönelttiği buyurgan ya da sinsi talepler, reddettiği ve görmezden geldiği şeyler, bir yapıtın inşa edilebileceği temeii sağlayan veriiiolguları oluştururar".^)

Entelektüelin dünyadan elini eteğini çekmiş ve bu yüzden de idealize edilmesi ve tapılması gereken bir tür filozof-kral olduğunu söylemiyor Sartre. Tam tersine entelektüel sadece içinde bulunduğu toplumun taleplerine değil aynı zamanda ayrı bir grubun mensupları olarak entelektüellerin statüsündeki tözsel değişimlere de tâbi durumdadır -bugünlerde entelektüellerin yokoluşuna ağıt yakanların gözden

kaçırdıkları bir şey bu-. Günümüzdeki ortamı eleştirenler, entelektüelin toplumun ahlâki ve zihinsel hayatı üzerinde bir egemenliğe ya da bir tür sınırsız otoriteye sahip olması gerektiğini varsayarlarken, son dönemlerde entelektüellerin kendi kendilerini temsil ediş tarzlarında meydana gelen köklü değişikliklerle birlikte, söz konusu otorite konumuna karşı koymak, hatta saldırmak yolunda ne kadar çok enerji sarf edildiğini görmezden geliyorlar.

Günümüz toplumu da, bazen ödüller vererek, sıklıkla entelektüellerin çalışmalarını hor görerek, hatta bunlarla alay ederek, daha da sıklıkla entelektüelin sadece kendi sahasında uzman olan bir profesyonel olması gerektiğini söyleyerek yazarın etrafını kuşatmayı sürdürmektedir. Ben Sartre'ın entelektüelin ille de üniversite dışında kalması gerektiğini söylediğini hatırlamıyorum. Entelektüelin en çok şöyle ya da böyle olması için toplum tarafından dörtbir yandan kuşatıldığı, tatlı sözlerle kandırılmaya çalışıldığı, gözdağı verildiği zaman entelektüel olduğu, çünkü entelektüel çalışmaların ancak o zaman ve bu temel üzerinde inşa edilebileceğini söyler Sartre. 1964'te Nobel Ödülü'nü reddettiğinde tam da bu ilkelere göre hareket etmiştir.

6. Jean-Paul Sartre, What is Literature? (Londra: Methuen, 1967) [Edebiyat Nedir?, çev. Bertan Onaran, Payel Y., 1982].

Bugün entelektüelin karşılaştığı baskılar nelerdir? Ve benim profesyonel izm dediğim şeyle nasıl uyuşurlar? Şimdi bana göre, entelektüelin yaratıcılığına ve iradesine meydan okuyan dört baskıyı tartışmak istiyorum. Bunlardan hiçbirisi sadece tek bir topluma özgü değildir. Oldukça yaygın olmalarına rağmen âmâtörizm adını vereceğim tutumla her birine karşı çıkmak mümkündür. Nedir amatörizm? Kâr ya da ödül beklentisiyle değil, tabloyu daha geniş çizmeye, belli çizgiler ve engeller arasında bağlantılar kurmaya duyulan aşk ve dinmek bilmez merakla; bir uzmanlık alanına kapatılmayı reddederek, belli bir meslekten olmanın insana getirdiği her türlü kısıtlamaya rağmen düşüncelere ve değerlere özen göstererek hareket etme isteğidir.

Bu baskıların ilki uzmanlaşmadır [specialization]. Günümüzde insan eğitim sistemi içinde ne kadar yukarılara çıkarsa o kadar dar bir bilgi alanıyla sınırlanmaktadır. İmdi, yeterliliğe kimsenin bir diyeceği olmaz olmasına da, yeterlilik kişinin kendi dolaysız alanı -mesela Viktorya dönemi başı aşk şiirleri- dışındaki her şeyle ilişiğini kesmesi ve kendi genel kültürünü bir dizi otoriteye ve kural sayılan düşüncelere feda etmesi anlamına geldiği zaman uğruna ödenen bilgiye değmeyeceği açıktır.

Örneğin, benim özel ilgi alanım olan edebiyat eleştirisinde, uzmanlaşma, teknik bir biçimciliğin giderek artması ve bir edebiyat yapıtının oluşumuna fiilen hangi gerçek deneyimlerin dahil olduğuna ilişkin tarihsel anlayışın giderek yitirilmesi anlamına geldi. Uzmanlaşma sanat yapılırken ya da bilgi üretilirken harcanan katıksız çabayı gözden kaçırmak demektir: Bunun sonucunda bilgiye ve sanata seçimler ve kararlar, bağlılıklar ve ittifaklar düzeyinde bakamaz, bunları salt gayri şahsi teoriler ya da metodolojiler düzeyinde görürsünüz. Edebiyat alanında uzman olmak çoğu zaman tarihi, müziği ya da siyaseti devre dışı bırakmak anlamına gelir. En sonunda edebiyat alanında tamamen uzmanlaşmış bir entelektüel olarak alanınızda sözde liderlerin her dediğini kabul eden, ehlileştirilmiş biri olur çıkarsınız. Uzmanlaşma heyecan duyma ve bir şeyler keşfetme duygusunu da öldürür ki bunların her ikisi de bir entelektüelde mutlaka bulunması gereken duygulardır. Son tahlilde bana öyle geliyor ki uzmanlaşmaya teslim olmak tembelliktir; çünkü uzmanlık alanınızın gereklerine uyarak başkalarının sizden yapmanızı istediği şeyleri yaparsınız.

Uzmanlaşma her yerdeki bütün eğitim sistemlerinde bulunan genel ve etkili bir tür baskı iken, bilirkişilik [expertise] ve diplomalı bilirkişi kültü daha çok savaş sonrası dünyaya özgü bir baskıdır. Bilirkişi olabilmek için uygun otoritelerden tasdikname almak zorundasınızdır; bunlar size doğru dili konuşmayı, doğru otoriteleri zikretmeyi, doğru sahada bulunmayı öğretirler. Hassas ve/veya kârlı bilgi alanları söz konusu olduğunda bu daha da geçerlidir. Yakın tarihlerde "siyasal doğruculuk" [political correctness] adı verilen bir tutum hakkında pek çok tartışma yapıldı. Akademideki hümanistler için kullanılan sinsi bir tamlamaydı bu; bu hümanistler, deniyordu sık sık, kendi başlarına bağımsız bir biçimde değil, solcu bir kumpas komitesinin belirlediği normlara göre düşünüyorlar; bu normların da insanların güya "açık" bir biçimde tartışmasını sağlamaktansa, ırkçılık, cinsiyetçilik gibi konularda aşırı hassas davranmalarına yol açtığı söyleniyordu.

İşin aslı, siyasal doğruculuk karşıtı kampanya esasen çeşitli muhafazakâr kesimler ve aile değerlerinin diğer savunucuları tarafından düzenlendi. Söyledikleri bazı şeyler bir ölçüde yerindeyse de -bilhassa düşünmeden konuşup yazma aptallığını örneklerle göz önüne sermelerinden bahsediyorum- yürüttükleri kampanyada, sözgelimi askeri ulusal güvenlik, dış politika ve ekonomik politika alanlarında hüküm süren hayret verici uyumculuk ve siyasal doğruculuk örneklerini tamamen görmezden geldiler. Örneğin savaştan hemen sonraki yıllarda, Sovyetler Birliği söz konusu olduğunda Soğuk Savaş'ın öncüllerini ("Sovyetler Birliği denen fesat yuvası" vs. vs.) sorgusuz sualsiz kabul etmeniz bekleniyordu. Daha da

uzun süren bir dönem boyunca (kabaca 1940'ların ortalarından 1970'lerin ortalarına kadar) resmi Amerikan düşüncesine göre Üçüncü Dünya'da özgürlük demek komünizmden kurtulmak demekti; bu düşünceye pek fazla karşı çıkılmadığı gibi buna bir alay sosyolog, antropolog, siyaset bilimci ve iktisatçının durmak bilmeden geliştirdikleri bir başka düşünce daha eşlik etti. Buna göre "gelişme" Batı'dan kaynaklanan, ideoloji-dışı bir şeydi ve ekonomik kalkınmayı, modernleşmeyi, antikomünizmi ve bazı siyasi liderlerin ABD ile resmi ittifaklar kurmak istemelerini içeriyordu.

ABD ve onun Britanya, Fransa gibi bazı müttefikleri, savunma ve güvenlikle ilgili bu görüşleri genellikle emperyalist politikalar izlemeleri gerektiği anlamında yorumladılar. Bu politikalarda önemli bir yer tutan karşıayaklanmacılık [counterinsurgency] ve (daima komünizme ve Sovyetler Birliği'ne meyleden bir şey olarak görülen) yerli milliyetçiliğe acımasızca karşı çıkış, (Vietnam'da olduğu gibi) maliyeti çok yüksek savaşlar ve işgaller, (Batı'nın Endonezya, El Salvador ve İsrail gibi müttefiklerinin yaptığı türden) işgallere ve katliamlara dolaylı olarak destek verilmesi, ekonomileri inanılmaz derecede bozulmuş kukla rejimlerin desteklenmesi gibi muazzam felaketlere yol açmıştır. Bütün bunlara karşı çıkmak, sonuç olarak, ulusal girişimleri ilerletme amacıyla biçimlendirilmiş olan bir bilirkişiler grubunun denetimindeki bir piyasaya müdahale etmek anlamına geliyordu. Örneğin Amerikan üniversite sistemi içinde yetiştirilmiş, gelişme kuramına ve ulusal güvenliğe sağlıklı bir saygı besleyen bir siyaset bilimci değilseniz, söylediklerinize kulak verilmiyor, hatta bilirkişi olmadığınız gerekçesiyle kimi zaman konuşmanıza bile izin verilmiyordu.

Çünkü "bilirkişilik"in bilgiyle pek alâkası yoktu işin aslına bakarsanız. Noam Chomsky'nin Vietnam savaşı ile ilgili olarak topladığı malzemenin kapsamı ve doğruluğu, tasdiknameli bilirkişilerin aynı konudaki yazılarındakilerden çok daha fazladır. Ama Chomsky o bildik şoven -"biz"im müttefiklerimizin yardımına koştuğumuz yahut Moskova ya da Çin kökenli bir darbeye karşı özgürlüğü savunduğumuz türünden- anlayışların ötesine geçip ABD yönetiminin davranışlarının altında yatan gerçek güdüleri gösterirken, Dışişleri Bakanlığı'nın kendilerine danışmasını ya da Rand Corporation için çalışmayı arzulayan tasdiknameli bilirkişiler bu alana hiç girmediler. Chomsky, matematikçiler tarafından, dilbilimci sıfatıyla kendi teorileri hakkında konuşması için sık sık davet aldığını ve matematik jargonunu pek iyi bilmemesine rağmen söylediklerinin saygı ve ilgiyle dinlendiğini anlatmıştır. Ama ABD'nin dış politikasını muhalif bir bakış açısından anlatmaya çalıştığında, dış politika alanında önde gelen bilirkişiler onun konuşmasını bu konunun uzmanı olmadığı

gerekçesiyle engellemeye çalışmışlardır. Chomsky'nin tezlerini çürütme yolunda pek bir şey önerilmezken, sadece kabul edilebilir bir tartışma ya da uzlaşmanın muhatabının Chomsky olmadığı söylenir.

Profesyonelizmin getirdiği üçüncü baskı ise taraftarlarının kaçınılmaz olarak iktidar ve otoriteye doğru, iktidarın gerekleri ve imtiyazlarına doğru, ayan beyan iktidar adına çalışmaya doğru sürüklenmeleridir. ABD'nin dünya üzerinde hegemonya kurmak için Sovyetler Birliği'yle yarıştığı dönemde, Birleşik Devletler'de ulusal güvenlik gündemi akademik araştırmaların zihniyetini ve önceliklerini insanı afallatacak ölçülerde belirlemiştir. Sovyetler Birliği'nde de benzer bir durum vardı, ama Batı'da kimse orada özgürce araştırma yapıldığını düşünmüyordu zaten. Bütün bunların ne anlama geldiğine daha yeni yeni uyanıyoruz: Üniversitelerin bilim ve teknoloji araştırmalarına en çok bağışta bulunan kurumlar Amerikan Savunma ve Dışişleri Bakanlıkları olmuştur. Otuz kırk yıldır en fazla bağışı alan üniversitelerse MİT ve Stanford olmuştur.

Hükümetin aynı dönemde üniversitelerin insan bilimleri bölümlerine aynı genel gündemi gözeterek yardımda bulunduğu da bir vakıadır. Bütün toplumlarda buna benzer şeyler olur elbette, ama ABD'deki durum dikkate değer boyutlardaydı çünkü ABD'nin Üçüncü Dünya'da -öncelikle de Güneydoğu Asya, Latin Amerika ve Ortadoğu'da- izlediği politikayı desteklemek için yapılan bazı araştırmalar doğrudan doğruya gizli faaliyetlere, sabotajlara ve hatta düpedüz savaşa tahvil ediliyordu. Bazı toplum bilimcilerin sadece dünya üzerindeki çeşitli toplumların nasıl çözüldüğünü değil, aynı zamanda bu çözülmenin nasıl önlenebileceğini de araştırmak için Ordu adına yürüttükleri, 1964'te başlayan o meşum Camelot Projesi'nde olduğu gibi sözleşmenin gereklerinin yerine getirilebilmesi için ahlâk ve adalet gibi sorunlar bir kenara bırakılabiliyordu.

Hepsi bu kadarla da kalmıyor. Cumhuriyetçi ve Demokrat partiler gibi Amerikan sivil toplumunun merkezi güçleri; silah imal eden şirketlerin, petrol ve tütün şirketlerinin yarattığı ya da finanse ettiği endüstriyel özel çıkar lobileri; Rockefeller'ların, Ford'ların, Mellor'ların kurduğu büyük vakıflar: İşte bu kurum ve kuruluşların hepsi de hem ticari hem de siyasi gündemleri belirleyen araştırma ve inceleme programlarını yürütmeleri için bünyelerinde akademik uzmanlar çalıştırmaktadırlar.

Bir serbest piyasa sisteminde normal karşılanan bir davranış bu elbette; Avrupa'nın her yerinde ve Uzak Doğu'da da olan bir şey. Think-tank'lerden alınan burslar, akademik izinler, basım parasını devletin verdiği kitaplar; meslekte ilerleme şansı ve itibar da cabası.

Bu sistemde her şey gözler önünde ve, demin de belirttiğim gibi, liberal ve demokratik toplumlardaki ileri kapitalizm ortamında insan davranışlarına hükmeden rekabet ve piyasa standartlarına göre de kabul edilebilir nitelikte. Ama totaliter yönetim sistemlerinde düşünceye ve entelektüel özgürlüğe getirilen kısıtlamalar hakkında kaygılanarak bir sürü zaman harcadığımız halde; entelektüel uyumculuğu ödüllendiren, kişiyi bilimin değil hükümetin koyduğu amaçlara ulaşmaya teşvik eden, araştırmaların ve teşviklerin piyasadan daha büyük pay kapmak amacıyla denetlendiği bir sistemin entelektüel bireye yönelttiği tehditleri dikkate alma konusunda pek titiz davrandığımız söylenemez.

Bir başka deyişle, bireysel ve öznel entelektüel temsile; sorular sormaya ve insanlara payeler, ödüller dağıtan devasa bir toplumsal programın ya da bir savaşın ne kadar akıllıca olduğunu sorgulamaya ayrılan mekân, Stephen Dedalus'un bir entelektüel olarak görevinin hiçbir iktidara ya da otoriteye hizmet etmemek olduğunu söyleyebildiği yüzyıl öncesinden bu yana çarpıcı bir biçimde küçülmüştür. Bazılarının -bence biraz fazla duygusal davranarak- söylediği gibi, üniversitelerin bu kadar büyük olmadığı, sundukları fırsatların bu kadar mebzul miktarda olmadığı zamanlara dönelim demek istemiyorum. Bana göre, Batı üniversitesi (tabii ki Amerika'dakiler de) entelektüele, yeni baskı ve kısıtlamalar altında da olsa, düşünmeyi ve araştırmayı sürdürebileceği yarı-ütopik bir mekân sunabilmektedir hâlâ.

Bu yüzden entelektüelin sorunu, modern profesyonelleşmenin saldırılarıyla onları yok sayarak ya da nüfuzlarını yadsıyarak değil, farklı bir dizi değer ve önceliği temsil ederek baş etmeye çalışmaktır. Ben bu temsil edimine amatörizm diyorum, yani kârla ve bencil, dar uzmanlaşmayla değil, özenle ve sevgiyle beslenen bir etkinlik.

Bugün entelektüel bir amatör olmalıdır; toplumun düşünen ve ilgili bir üyesi olmak için kişinin, ülkesine ve iktidarına; ülkesinin kendi yurttaşları ve diğer toplumlarla ilişki kurma tarzına dair en teknik ve profesyonelleşmiş faaliyetlerin bile özünde yatan ahlâki meseleleri gündeme getirmeye yükümlü olduğunu düşünen biri. Dahası, entelektüelin amatör ruhu, çoğumuzun yaşadığı katıksız profesyonel rutinin içine girip onu çok daha hayati ve radikal bir şeye dönüştürebilir; insan kendisinden yapması beklenen şeyi yapmak yerine bunu niye yaptığını, bundan kimin yarar sağladığını ve kendi kişisel projesiyle ve orijinal düşüncelerle bunun arasında nasıl yeniden irtibat kuracağını sorabilir.

Her entelektüelin bir dinleyicisi ve bir muhatabı vardır. Mesele o

dinleyicinin orada memnun edilmesi gereken bir müşteri konumunda mı durduğu yoksa entelektüelin meydan okuyup doğrudan muhalefete ve topluma daha demokratik bir biçimde daha fazla katılmaya teşvik edebileceği biri mi olduğudur. Ama her iki durumda da otorite ve iktidarı, entelektüelin bu otorite ve iktidarla ilişkisini es geçmenin yolu yoktur. Entelektüel otoriteye nasıl hitap eder: Profesyonel bir ricacı olarak mı yoksa onun itibar görmeyen amatör vicdanı olarak mı?

V. İKTİDARA HAKİKATİ SÖYLEMEK

Uzmanlaşma, profesyonelizm ve entelektüelin iktidar ve otorite sorunuyla nasıl yüzleştiği meseleleri üzerinde biraz daha durmak istiyorum. 1960'ların ortalarında, Vietnam savaşı karşıtı hareketin sesinin gürleşmesinden ve yaygınlaşmasından kısa bir süre önce, Columbia Üniversitesi'nde yaşlıca görünümlü bir öğrenci bana gelip sınırlı sayıda öğrenciyi kabul ettiğim bir dersi almak istediğini söyledi. Savaşta hava kuvvetlerinde görev aldığını anlattı. Lâf arasında bir an profesyonel zihniyetin ürkütücülüğünü kavrayıverdim; işini anlatırken -yetişmiş bir pilotmuş- ancak "meslekten" birinin kullanabileceği kelimeler sarf ediyordu. Israrlı bir biçimde sorduğum, "Hava kuvvetlerinde tam olarak ne yapıyordunuz?"sorusuna, "hedef iktisab"" diye cevap verince yaşadığım şoku asla unutamam. İşinin aslında bombardıman pilotluğu olduğunu neden sonra anlayabildim, ama sıradan bir yabancının dolaysız sorgularını bertaraf etmeyi amaçlayan profesyonel bir dil kullanarak örtbas ediyordu asıl işini.

Bu arada onu derse kabul ettim; herhalde hem gözüm üzerinde olsun diye hem de onu insanın kanını donduran o jargonla konuşmaktan vazgeçmeye ikna ederim diye düşünüyordum. "Hedef iktisabı'ymış, ne lâf ama!

Siyasi kararların alındığı çevrelere yakın olan ve iş, maaş, terfi indirimi ya da arttırımı yapabilen bir patronaj konumunda olan entelektüeller, profesyonel anlamda hizaya gelmeyen ve üstlerinin gözünde işbirliğine yanaşmayıp mesele çıkartan tipler olan bireyleri gözetleme işini çok daha tutarlı ve istikrarlı bir biçimde yapmaktadırlar. Bir işi yaptırmak istiyorsanız -diyelim ki içinde yer aldığınız ekip gelecek hafta Dışişleri Bakanlığı'na Bosna'yla ilgili politik bir rapor sunacaksa-, yanınıza bakanlık çevresine bağlı, onlarla aynı varsayımları paylaşıp aynı dili konuşan insanlar çekmeniz gerektiği bellidir. Bense her zaman, bu konuşmalarda anlattığım türden şeyleri temsil eden bir entelektüel için, temelde iktidara hizmet edip ondan payeler aldığı böylesi profesyonel bir konumda olmanın, o

eleştirel ve nispeten bağımsız çözümleme ve yargılama ruhunu hayata geçirmeye (ki bana göre entelektüelin işi budur) hiçbir yararı olmadığını düşünmüşümdür. Bir başka deyişle, sözün gerçek anlamıyla entelektüel, kendini tamamen bir hükümetin siyasi hedeflerine, büyük bir şirkete ya da kafaları aynı biçimde çalışan profesyonellerden oluşan bir loncaya teslim etmiş bir memur ya da işçi değildir. Bu tür durumlarda kişiyi ahlâki vicdanını unutmaya, sadece uzmanlık alanı içinden düşünmeye ya da başkalarına ayak uydurmak için şüpheciliği rafa kaldırmaya iten ayartılar çok güçlüdür. Birçok entelektüel bu ayartılara tamamen teslim olurlar; aslında bir ölçüde hepimiz teslim oluruz. Kimse, en özgür ruhlu kişi bile, tek başına ayakta duramaz, kendine yetemez.

Nispi entelektüel bağımsızlığı korumak için bir profesyonel değil de bir amatör tutumu takınmanın daha iyi olduğunu belirtmiştim. Ama izin verin, şimdi daha pratik ve kişisel örnekler vereyim. Bir kere, bilirkişilerin ve profesyonellerin denetimindeki dışa kapalı bir lonca alanındansa kamusal alanın rizikolarını ve belirsiz sonuçlarını -geniş ve sınırsız bir dolaşımı olacak bir konferans vermeyi, bir kitap ya da makale yazmayı- tercih etmek demektir amatörizm.

Geçen iki yıl içinde birkaç kere medyadan ücretli danışmanlık yapma teklifi aldım. Bunu reddettim, bir televizyon kanalı ya da gazeteyle ve bu piyasanın kaypak siyasal dili ve kavramsal çerçevesiyle sınırlı kalmak istemedim. Keza, düşüncelerinizin sonraları nasıl kullanılacağı konusunda hiçbir fikrinizin olmadığı bir iş olan, yönetim makamları için danışmanlık yapmakla da hiç ilgilenmedim. Hem doğrudan ücret karşılığı bilgi vermek, bir üniversite sizden halka açık bir konferans vermenizi istediğinde başka, sadece az sayıda memurdan oluşan kapalı bir çevreye konuşmanız istendiğinde başka bir anlama geliyor. Bu ayrım bana çok bariz göründüğünden üniversite konferanslarını her zaman kabul ederken diğerlerini her zaman reddettim. Son olarak, siyasi düzeyde de Filistinli bir grup benden ne zaman yardım istese, ya da bir Güney Afrika üniversitesi ne zaman ülkelerini ziyaret edip ırk ayrımcılığına karşı ve akademik özgürlükten yana bir konuşma yapmamı talep etse istinasız kabul ettim.

Sonuç olarak inandığım değer ve ilkelerle uyumlu oldukları için fiilen desteklemeyi seçtiğim davalar ve fikirler bana büyük bir heyecan veriyorlar. Bu yüzden de kendimi edebiyat konusundaki profesyonel eğitimimle sınırlı görmediğim gibi, sadece modern Avrupa ve Amerikan edebiyatı öğretme ehliyetim olduğu için de kamusal siyaset meselelerine bulaşmamam gerektiğini düşünmedim. Geniş kapsamlı meseleler hakkında hem konuşuyorum hem de yazıyorum çünkü dar profesyonel kariyerimin ötesinde yer alan bağlılıklar, halis bir amatör

olarak beni tahrik ediyor. Şüphesiz ders verirken öğrencilerime hiçbir zaman aktarmadığım bu görüşlerimi yeni ve daha geniş bir-dinleyici kitlesine iletebilmek için bilinçli bir gayret sarf ediyorum.

Fakat kamusal alana yapılan bu amatör baskınlar gerçekte neyle ilgilidirler? Entelektüeli, entelektüel eyleme iten şey asli, bölgesel, içgüdüsel bağlılıkları mıdır -ırkı, halkı, dini-; yoksa kişinin nasıl konuşup yazdığını belirleyebilecek ve belki de fiilen belirlemekte olan daha evrensel ve akılcı bir ilkeler manzumesi var mıdır? Aslında entelektüelin temel sorusudur bu sorduğum: Kişi hakikati nasıl söyler? Hangi hakikati? Kimin için ve nerede?

Maalesef entelektüelin bu sorulara dolaysız cevaplar vermesini sağlayacak denli geniş ve kesin hiçbir sistem ya da yöntemin olmadığını daha en baştan söylememiz gerekiyor. Laik dünyada -bizim dünyamızda, insanların çabalarıyla oluşturulmuş tarihsel ve toplumsal dünyada- entelektüel sadece laik araçlarla çalışabilir; vahiy ve ilham özel hayatta gayet iyi iş görebilen kavrayış tarzları olabilseler de teorik kafalı insanlar tarafından kullanıldıklarında feci, hatta barbarca sonuçlar doğururlar. Hatta ben daha da ileri giderek entelektüelin, kutsal metinlerin ve inançların (sâyılâmâyâcâk kadar çok tahribata yoi açan ve herhangi bir görüş ayrılığına ve çeşitliliğe tahammül edemeyecek kadar katı olari) bütün gardiyanlarıyla ömür boyu süren bir mücadele içine girmesi gerektiğini söyleyeceğim. Entelektüelin tek dayanağı ödünsüz düşünce ve ifade özgürlüğüdür: Bu özgürlüğü savunma hattını gevşetmek veya dayandığı temellerden herhangi birinin kurcalanmasına göz yummak entelektüelin işine ihanet etmesi demektir. Salman Rushdie'nin Şeytan Ayetleri romanının savunulması, hem kitabın kendisi için hem de gazetecilerin, romancıların, denemecilerin, şairlerin, tarihçilerin düşüncelerini ifade etme hakkına karşı girişilebilecek tüm diğer saldırılara karşı koyabilmek içi son derece hayati önem taşıyan bir mesele olmuştur.

Ayrıca bu sadece İslam dünyasındakiler için değil, Yahudi ve Hıristiyan dünyasındakiler için de geçerli bir meseledir. Düşünce ve. ifade özgürlüğü haksız bir biçimde sadece bir bölgede istenirken diğer bir bölgede savsaklanabilecek bir şey değildir. Çünkü ilahi fermanı savunma yolunda laik bir hakka sahip olduklarını öne süren otoriteler için tartışma diye bir şey söz konusu olamaz; oysa entelektüelin yaptığı faaliyetin özünü oluşturan ve sıkı bir arayışa dayanan tartışma, kendine vahiy inmeyen entelektüelin gerçekte yaptığı şeyin sahnesini ve ortamını oluşturur. Fakat yine birinci maddeye dönmüş olduk: Kişi hangi hakikati ve ilkeleri savunmalı, benimsemeli ve temsil etmelidir? Güç bir durumdan yakayı sıyırmak için sorulan tumturaklı bir soru değil, bugün entelektüelin nerede durduğunu ve etrafının nasıl

haritası çıkarılmamış, hain bir mayın tarlasıyla kuşatıldığını konu alan bir araştırmanın zorunlu başlangıcıdır bu.

Olguların nesnelliği ya da doğruluğu denen, aşırı ihtilaflı konuyla başlayalım isterseniz: 1988'de Amerikalı tarihçi Peter Novick'in, başlığı bu konudaki tereddütleri son derece çarpıcı bir biçimde örnekleyen hacimli bir çalışması yayımlandı. Kitabın başlığı Şu Soylu Düş, altbaşlığı ise "Nesnellik Sorunu" ve Amerikan Tarihçiliği idi. Novick ABD'deki tarihçilerin bir yüzyıl içinde yazdıkları metinlerden alınan malzemeye dayanarak, tarihsel araştırmanın özünün (yani, bir tarihçinin olguları olabildiğince gerçekçi ve doğru bir biçimde aktarmasına fırsat tanıyan nesnellik idealinin) nasıl yavaş yavaş birbirleriyle rekabet eden iddia ve karşıiddialardan oluşan bir bataklığa dönüştüğünü; tüm bu iddiaların tarihçilerin nesnelliğin ne olduğu konusunda uzlaşmış oldukları görüntüsünü nasıl darmadağın ettiğini göstermişti. Nesnellik, savaş sırasında "bizim" -yani faşist Almanya'ya karşı Amerika'nın- hakikatimiz olarak iş görmüştü; savaştan sonraki barış dönemindeyse birbirleriyle mücadele eden her bir ayrı grubun -kadınların, Afroamerikalıların, Asyalı Amerikalıların, eşcinsellerin, beyazların vs.-ve her bir okulun (Marksist, yapıçözümcü, ortodoks, kültürel) kendi nesnel hakikati vardı. Novick böylesi bir bilgiler karmaşasının ardından bir yöndeşme sağlanması mümkün mü, diye sorup sözlerini üzüntülü bir tonla şöyle bağlıyor: "Geniş bir söylem topluluğu olarak; ortak amaçları, ortak standartları ve ortak hedefleri aracılığıyla birleşen bilimadamlarından oluşan bir topluluk olarak tarih disiplini ortadan kalkmıştır...[Tarih] profesörü Eski Ahit'teki Hakimler Kitabı'nın son cümlesinde anlatılan durumdadır: O günlerde İsrail'de kral yoktu; herkes kendisi neyi doğru buluyorsa onu yapıyordu."(1)

Bundan önceki konferansta belirttiğim gibi, yüzyılımızın başlıca entelektüel faaliyetlerinden biri otoritenin, yıkılması demesek bile, sorgulanması olmuştur. Yani Novick'in bulgularına bir ek yapacak olursak, nesnel gerçekliği oluşturan şeyin ne olduğu konusunda bir konsensüs kalmadığı gibi, Tanrı dahil geleneksel otoritelerin çoğu da büyük ölçüde silinip süpürülmüştür.

1. Peter Novick, That Noble Dream: The 'Objectivity Ouestion' and the American Historical Profession (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), s. 628.

Hatta aralarında Michel Foucault'nun da öncü bir yer işgal ettiği filozoflardan oluşan güçlü bir okul, ortada bir otorite/yazar [author]* olduğundan söz etmenin son derece maksatlı, dahası ideolojik bir abartma olduğunu ileri sürmüştür.

Bu dikkate değer saldırı karşısında ümitsizlikten doğan bir iktidarsızlık da, global yeni-muhafazakâr hareketin yaptığı gibi, kaba kuvvetle geleneksel değerleri yeniden benimsetmeye çalışmak da işe yaramaz. Bence, nesnelliğe ve otoriteye yönelik eleştirinin laik dünyada insanların kendi hakikatlerini nasıl inşa ettiklerini ve mesela, beyaz adamın üstün olduğu yolundaki (klasik sömürge imparatorluklarının kurduğu ve koruduğu) sözde nesnel hakikatin de Afrika ve Asya halklarının üzerindeki şiddetli baskıya dayandığını vurguladığı için olumlu bir hizmet vermiş olduğu söylenebilir. Afrika ve Asya halklarının kendilerine özgü bağımsız bir düzen kurmak için kendilerine dayatılan bu "hakikat'le mücadele ettikleri de aynı ölçüde doğrudur. Yani artık herkes dünya hakkında yeni ve genellikle birbirleriyle çelişen görüşlerle ortaya çıkmaktadır: Her biri diğerlerini dışlayan tamamlanmış bir program sunan Yahudi-Hıristiyan değerleri, Afrika-merkezli değerler, Müslüman hakikatleri, Doğu hakikatleri, Batı hakikatleri hakkında bitmez tükenmez lâflar ediliyor. Bugün her yerde, tek bir sistemin başa çıkabileceğinden daha fazla tahammülsüzlük ve kulak tırmalayıcı bir iddiacılık var.

Bunun sonucunda, her ne kadar lâfta "bizim" değerlerimizin (artık neyin nesiyse bunlar) aslında evrensel olduğu söylense de, evrenselliğin neredeyse tamamen ortadan kalktığı söylenebilir. Bütün entelektüel hilelerin en bayağılarından biri, bir başkasının kültüründeki bozukluklar hakkında ahkâm keserken kendi kültüründeki tam tamına aynı uygulamalara mazeretler bulmaktır. Klasik liberal ve Batılı demokratik değerlere inanmak üzere eğitilmiş olan çoğumuz için söz konusu değerleri neredeyse harfi harfine cisimleştiren olağanüstü on dokuzuncu yüzyıl Fransız entelektüeli Alexis de Tocqueville, bunun en klasik örneğidir bence. Tocqueville Amerika'daki demokrasiyle ilgili değerlendirmesini yazıp Amerikalıların kızılderililere ve siyah kölelere reva gördükleri kötü muameleyi eleştirdikten sonra, 1830ların sonlarıyla 1840'larda Fransızların Cezayir'de izledikleri politikayla da ilgili bir şeyler yazmıştır.

Bu dönemde Mareşal Bugeaud'nun komutası altındaki Fransız işgal ordusu Cezayirli Müslümanlara karşı vahşice bir sindirme savaşı yürütmüştü. Tocqueville'in Cezayir hakkında yazdıklarını okurken, Amerikalıların kötülüklerine insani bir biçimde itiraz ederken kullandığı normları Fransızların eylemleri karşısında askıya aldığını görürüz birdenbire. Birtakım gerekçeler sıralamadığı söylenemez; sıralar sıralamasına da bunlar, Tocqueville'in milli gurur dediği şey adına Fransız sömürgeciliğini haklı göstermeyi amaçlayan sudan mazeretlerden başka bir şey değildirler. Katliamlar karşısında kılı kıpırdamaz; Müslümanlar, der, aşağı bir dine inanırlar ve disiplin

altına alınmaları gerekir. Kısacası, Amerika hakkında yazarken kullandığı dilin görünüşteki evrenselciliğini kendi ülkesine kasten uygulamaz; hem de kendi ülkesi Fransa da benzer insanlıkdışı politikalar izlediği halde.(2)

Bununla birlikte, Tocqueville'in (ve, mesela, İngiltere'deki demokratik özgürlüklerhakkındaki takdire şayan fikirlerinin Hindistan için geçerii olmadığını söyleyen John Stuart Millin) uluslararası davranışlara ilişkin evrensel bir norm konusundaki düşüncelerin esasen Avrupa iktidarının ve Avrupa'nın diğer halklar hakkındaki tasarımlarının hüküm sürmesi anlamına geldiği bir dönemde yaşadığı da unutulmamalı. Dahası on dokuzuncu yüzyılda yaşayan Batılılara göre, sömürgeci orduların kara ya da kahverengi derili ırklara hiçbir ayrım gözetmeksizin uyguladıkları yasaların olağanüstü gaddarlığına karşı çıkabilecek güçte hiçbir Afrika ya da Asya halkı yoktu. Onların yazgısı yönetilmekti. Frantz Fanon, Aime Cesaire ve C.L.R. James -üç büyük, siyah, antiemperyalist entelektüel- yirminci yüzyılda yaşayacak ve yazacaklardı; yani onların ve birer parçası oldukları kurtuluş hareketlerinin, sömürge halklarının eşit muamele görme hakkını tesis ederek kültürel ve politik anlamda sağladıkları kazanımlardan Tocqueville'in de Mill'in de haberi yoktu.

2. Culture and Imperialism (Londra: Vintage, 1994), s. 204-224'te bu konuyu emperyalizm bağlamı içinde ayrıntılı olarak ele aldım.

Ama bu perspektif değişikliklerinden çağdaş entelektüellerin haberleri olmasına rağmen çoğunlukla bundan o kaçınılmaz sonucu, yani temelde insan adaletini savunmak istiyorsanız bunu sadece kendi tarafınızın, kendi kültürünüzün ve kendi milletinizin onayladıkları için değil herkes için yapmanız gerektiği sonucunu çıkarmıyorlar.

Bu yüzden temel sorun kişinin kendi kimliğini ve kendi kültürüne, toplumuna ve tarihine ilişkin gerçekleri diğer kimlikler, kültürler ve halkların gerçekliğiyle nasıl uzlaştıracağıdır. Bu, kişinin tercihini zaten kendisinin olandan yana yapmasıyla asla çözülemeyecek bir sorundur: "Bizim" kültürümüzün ihtişamı ya da "bizim" tarihimizdeki zaferler yüzünden şişinmek entelektüelin enerji harcamasına değmez; hele birçok toplumun hiçbir formüle indirgenemeyecek ölçüde farklı ırklardan ve tarihlerden oluştuğu günümüzde hiç değmez. Burada göstermeye çalıştığım gibi, entelektüellerin temsil eylemlerini gerçekleştirdikleri kamusal alan aşırı karmaşık bir niteliktedir ve rahatsız edici özellikler içerir; fakat, ancak entelektüelin, milletler ve bireyler arasında farklar olmasına izin verirken aynı zamanda bu farkları gizli hiyerarşilere, tercihlere ve değerlendirmelere tâbi tutmayan bir adalet ve hakkaniyet kavrayışına sarsılmaz bir inanç

duyması halinde, bu alana etkili bir müdahalede bulunmanın bir anlamı olabilir. Bugün herkes için eşitlikten ve uyumdan dem vuran liberal dili kullanmayan yok. Entelektüelin sorunu ise bu kavramları, eşitlik ve adalet lâfları ile o kadar da hoş olmayan gerçeklik arasındaki uçurumun son derece büyük olduğu fiili durumlarla ilişkilendirmektir.

Bu durum en iyi, uluslararası ilişkiler alanında görülür; bu konferanslarda uluslararası ilişkiler konusunu bu denli vurgulamamın nedeni de budur zaten. Neyi kastettiğimi son zamanlardan birkaç örnekle göstereyim. Irak'ın uluslararası hukuku hiçe sayarak Kuveyt'i işgal etmesinden hemen sonraki dönemde Batı'da kamusal platformda yapılan tartışmalar haklı olarak, inanılmaz bir vahşetle Kuveyt'in varlığını ortadan kaldırmayı amaçlayan saldırının kabul edilemezliği üzerinde odaklandı. Amerika'nın aslında Irak'a karşı askeri güç kullanma niyetinde olduğu açıklığa kavuştukça, bu tartışmalarda -BM Anayasası'na dayanarak- BM tarafından Irak'a karşı çeşitli yaptırımlar uygulanmasını ve gerekirse güç kullanılmasını talep eden kararlar alınması istendi.

Hem Irak'ın işgalinde hem de sonrasında Çöl Fırtınası Harekatı'nda büyük ölçüde Amerikan kuvvetlerinin kullanılmasına karşı çıkan az sayıda entelektüel arasından, benim bildiğim kadarıyla hiç kimse Irak işgalini mazur göstermeye çalışmadı.

Fakat Bush yönetimi karşısaldırının başladığı 15 Ocak tarihinden önce işgale müzakereler yoluyla son verilmesi yolundaki sayısız olanağı görmezden gelip BM'in bizzat ABD'nin ya da onun bazı yakın müttefiklerinin karıştığı diğer yasadışı toprak işgali olaylarında aldığı kararlan tartışmayı reddederek, sahip olduğu o muazzam güçle BM'ye savaşa girilmesi yönünde baskı yaptığı andan itibaren Amerika'nın Irak'a karşı savunduğu davanın gücünü büyük ölçüde yitirdiği haklı olarak belirtilmişti. Tabii ki ABD açısından Körfez'deki asıl mesele Bush yönetiminin beyan ettiği ilkeler değil, petrol ve stratejik güç hesaplarıydı; ülke çapında, güç kullanarak toprak elde etmenin kabul edilemez bir şey olduğunu tekrar tekrar vurgulayan entelektüel tartışmalar bu düşünceyi evrensel olarak geçerli görmeme gibi bir hatayla maluldü. Savaşı destekleyen birçok Amerikalı entelektüel, ABD'nin kendisinin daha yenilerde egemen bir devlet olan Panama'yı işgal etmiş olmasını meseleyle alakalı görmüyor gibiydiler. Eğer Irak eleştiriliyorsa ABD'nin de aynı eleştiriyi hak ettiği açık değil miydi? Ama yo: "Bizim" daha yüce gerekçelerimiz vardı, Saddam Hitler'den farksızdı, oysa "biz" büyük ölçüde özgeci ve çıkar gözetmeyen gerekçelerle hareket ediyorduk; bu yüzden de haklı bir savaştı bu.

Ya da Sovyetler'in aynı ölçüde yanlış ve aynı ölçüde mahkûm edilmesi

gereken bir biçimde Afganistan'ı işgal etmesi olayını düşünelim. Fakat Ruslar Afganistan'a girmeden önce ABD'nin İsrail ve Türkiye gibi müttefikleri de uluslarası hukuku hiçe sayarak başka ülkelerin topraklarını işgal etmişlerdi.

Keza ABD'nin bir başka müttefiği, Endonezya 1970'lerin ortalarında Doğu Timor adalarını işgal ederek yüzbinlerce Timorluyu katliamdan geçirmişti; ABD'nin Doğu Timor savaşı dehşetini bildiğini ve desteklediğini gösteren yeterince kanıt vardır, ama her zamanki gibi Sovyetler Birliği'nin suçlarıyla meşgul olan Amerikalı entelektüellerin çok az bir kısmı bundan söz etmiştir. (3) ABD'nin Hindiçin'i işgal edip zaten kötü durumda olan küçük, çoğunlukla köylülerden oluşan toplumlara yıkımdan başka bir şey götürmediğini de kimse unutmadı. Burada eğer bir ilkeden söz edilebilecekse tek ilkenin şu olduğu görülüyor: ABD'nin dış ve askeri politikası üzerinde çalışan profesyonel uzmanların dikkatlerini öbür süpergüce ve onun Vietnam'daki ya da Afganistan'daki vekillerine karşı yürütülen savaşı kazanmakla sınırlamaları ve bizim yediğimiz herzelerin ağza alınmaması gerektiği. Realpolitik alanında işler böyle yürüyor, deniyor.

Herhalde öyle yürüyordur da ben burada başka bir konu üzerinde durmak istiyorum: Eskiden nesnel ahlâki normlar ve makûl otorite diye bilinen şeylerin ortadan kalkmasıyla kafası zaten karışmış olan bir dönemde yaşayan çağdaş entelektüelin kendi ülkesinin davranışlarını körü körüne desteklemesi ve işlediği suçları görmezden gelmesi ya da lakayt bir tavırla "Bütün ülkeler böyle yapıyor herhalde, dünyanın kanunu bu" demesi kabul edilebilir şeyler midir? Oysa burada söylememiz, söyleyebilmemiz gereken şey, entelektüellerin aşırı hatalar yapan iktidara yaltaklanarak hizmet ettikleri için entelektüel vasıflarını yitirmiş profesyoneller değil, -yinelersek- sonuç olarak iktidara hakikati söylemelerini sağlayan alternatif ve daha ilkeli bir duruşu olan entelektüeller olduklarıdır.

Bununla herkesin günahkâr ve aslen kötü olduğunu beyan eden Tevratvari, gök gürültüsünü andıran suçlamalar yağdırmayı kastetmiyorum. Çok daha mütevazı Ve çok daha etkili bir şeyi kastediyorum. Uluslararası davranışlara ve insan haklarının desteklenmesine ilişkin standartların benimsenmesinde tutarlılıktan söz etmek, esin ya da vahiy yoluyla insana doğru yolu gösterecek bir ışık bulmak için kendi içimize bakmak anlamına gelmiyor. Dünya üzerindeki ülkelerin hepsi değilse bile çoğu, 1948'de beyan ve kabul edilen, BM'e üye olan her yeni devletin onayladığı Evrensel İnsan Haklan Bildirgesi'ne imza atmış durumdalar. Savaş kuralları, tutsaklara nasıl davranılması gerektiği, işçilerin, kadınların,

çocukların, göçmenlerin ve mültecilerin haklan konularında ciddi sözleşmeler var.

3. Bu şüphe uyandırıcı entelektüel işleyişlerin anlatımı için bkz. Noam Chomsky, Necessary lllusions: Thought Control in Democratic Societies (Londra: Pluto Press, 1989).

Bu belgelerin hiçbirinde niteliksiz ya da daha az eşit ırklar veya halklar olduğu söylenmiyor. Bütün ırklar ve halkların aynı özgürlüklerden yararlanmaya hakları vardır.(4) Bugün Bosna'daki soykırımın gösterdiği gibi, bu haklar her gün çiğneniyor şüphesiz. Amerikalı, Mısırlı ya da Çinli bir hükümet görevlisi bu haklara tutarlı değil "pratik" bir açıdan bakar olsa olsa. Ama iktidarın normlarıdır bunu gerektiren; bu normlar tam da entelektüele ait olmayan normlardır, çünkü onun rolü, en azından, artık uluslararası topluluğun tamamı tarafından kâğıt üzerinde zaten kabul edilmiş olan standartları ve davranış normlarını ayrım gözetmeksizin uygulamaktır.

Yurtseverlikle ve kişinin halkına duyduğu bağlılıkla ilgili sorunlar var şüphesiz. Entelektüel de matematiksel bir biçimde inşa edilmiş yasa ve kuralları körü körüne izleyen düzayak bir robot değildir şüphesiz. Ve yine şüphesiz, korku ve tek bir kişinin üzerindeki zaman, dikkat ve kapasite sınırları da çok etkilidirler. Ama nesnelliği sağlayan şeyin ne olduğu üzerindeki konsensüsün ortadan kaybolmuş olmasına hayıflanmakta haklı olsak bile bu, tamamen kendine gömülmüş bir öznelliğin sularında sürüklendiğimiz anlamına gelmez. Bir mesleğe ya da milliyete sığınmak (daha önce de söylediğim gibi) eninde sonunda bir şeylere sığınmaktır sadece; hepimizin salt sabah haberlerini okuyarak bile olsa sinirlendiğimiz şeylere yanıt değildir.

Kimse hayatının her anında her konu hakkında söz alamaz. Ama insanın kendi toplumunun, yurttaşlarına hesap vermek zorunda olan yerleşik ve yetkili güç odaklarına seslenme konusunda özel bir görevi olduğuna inanıyorum ben; özellikle de bu güçler apaçık ahlakdışı ve kendisinden çok daha güçsüz bir tarafa karşı yürütülen bir savaşta ya da kasten ayrımcılığı, baskı yapmayı ve toplu zulümü hedefleyen programlar için kullanıldığında. İkinci konferansta söylediğim gibi, hepimiz ulusal sınırlar içinde yaşarız, ulusal dillerimizi kullanırız, (çoğunlukla) ulusal topluluklarımıza sesleniriz.

4. Bu savın daha geliştirilmiş bir versiyonu şu yazımda bulunabilir: "Nationalism, Human Rights and Interpretation", Freedom and Interpretation: The Oxford Amnesty Lectures 1992 içinde, der. Barbara Johnson (New York: Basic Books, 1993), s. 175-205.

Amerika'da yaşayan bir entelektüelin yüzleşmesi gereken bir gerçeklik vardır ki o da şudur: Ülkemiz her şeyden önce inanılmaz kaynaklara ve başarılara sahip olan ve çok zengin bir çeşitlilik arz eden bir göçmen toplumudur, ama aynı zamanda görmezden gelinemeyecek iç eşitsizliklerden ve dış müdahalelerden oluşan korkunç bir yanı da vardır. Gerçi başka yerlerdeki entelektüeller adına konuşamam ama vurgulamak istediğim noktanın genelde geçerli olduğu söylenebilir herhalde. Bir farkla: Başka ülkelerde söz konusu devlet ABD gibi küresel bir güç değildir.

Bütün bu örneklerde bir durumun entelektüel anlamına eldeki bilinen olguları, yine eldeki bilinen bir normla kıyaslayarak ulaşılır. Bu kolay bir iş değildir, zira bilginin genellikle bölük pörçük, paramparça ve zorunlu olarak kusurlu bir biçimde sunulduğu göz önünde bulundurulursa bunun ötesine geçmek için belgeler, araştırmalar, sondajlar gerekir. Ama birçok durumda bir katliam yapılıp yapılmadığını ya da resmi bir kılıf uydurulup uy-durulmadığını belirlemek mümkündür bence. Yapılacak ilk iş, münferit bir olay olarak değil (sınır çizgileri arasına bir aktör olarak kişinin kendi ülkesinin de dahil olduğu) süregelen tarihin bir parçası olarak neyin, niçin olduğunu bulmaktır. Apolojistlerin, stratejisyenlerin ve planlamacıların yaptığı standart dış politika analizlerindeki tutarsızlık bir durumun nesneleri olarak başkaları üzerinde odaklanırken "bizim" müdahalemiz ve yol açtığı sonuçlar üzerinde nadiren durmalarıdır. İşin içine ahlâki bir normun karıştırıldığı daha da nadirdir.

Bizimki gibi son derece güdümlü bir kitle toplumunda hakikati söylemenin amacı esasen, bilinen olgulara uygulanmış bir dizi ahlaki ilkeye -barış, uzlaşma, acıların azaltılması gibi-daha çok tekabül eden, daha iyi bir durumun ortaya çıkarılmasıdır. Amerikalı pragmatist filozof C. S. Peirce buna olası kılma [abduction]* adını vermiş ve bu tasım günümüzde ünlü entelektüel Noam Chomsky tarafından ustalıkla kullanılmıştır.(5)

İnsanın konuşup yazmasının amacı tabii ki cümle aleme ne kadar haklı olduğunu göstermek değil; ahlâki iklimde, saldırganlığın adının saldırganlık konulmasını, halkların ya da kişilerin haksız yere cezalandırılmasından vazgeçilmesini ya da bunun önlenmesini, hakların ve demokratik özgürlüklerin bir norm olarak sadece seçilmiş bir azınlık için değil herkes için tanınmasını sağlayacak bir değişiklik yapmaya çalışmaktır. Ancak kabul etmek gerekir ki bunlar idealistçe ve genellikle gerçekleştirilmesi imkânsız amaçlardır; ve bir anlamda, hep söylediğim gibi, çoğunlukla geri çekilme ya da hizaya gelme eğiliminin hüküm sürdüğü bir zamanda burada ele aldığım konuyla entelektüelin bireysel performansı kadar alâkalı değildirler.

Bence hiçbir şey entelektüeli sakınganlığa, doğru olduğunu bildiği ama benimsememeye karar verdiği güç ve ilkeli bir konuma tipik bir biçimde sırt çevirmeye iten zihinsel alışkanlıklar kadar tekdire layık değildir. Fazla politik görünmek istemezsiniz; adınızın oyunbozana çıkmasından korkarsınız; patronunuzdan ya da bir otoriteden onay almanız gerekir; dengeli, nesnel, ılımlı biri olarak kazandığınız ünü korumak istersiniz; kendisine fikir sorulan, danışılan biri, bir yönetim kurulu ya da prestijli bir komiteye üye olmak, sorumlu vasatlar arasından ayrılmamak gibi bir umudunuz vardır; günün birinde bir şeref payesi, büyük bir ödül, hatta belki de bir elçilik kapma peşindesinizdir.

Bir entelektüel için bu zihinsel alışkanlıklar par excellence* yozlaştırıcıdır. Tutkulu bir entelektüel hayatı biçimsizleştirebilecek, soğurabilecek, ve nihayetinde öldürebilecek bir şey varsa o da bu alışkanlıkların içselleştirilmesidir. Ben şahsen bütün güncel sorunlar arasında en çetinlerinden biri olan Filistin sorunu etrafında bu alışkanlıklarla karşılaştım; modern tarihin en büyük haksızlıklarından biri olan bu konu hakkında açık açık konuşmaktan duydukları korku, hakikati bilen ve ona hizmet edebilecek bir mevkide olan birçok kişinin gözlerine bağ, ayaklarına köstek, ağızlarına tıkaç oldu. Ama Filistinlilerin kendi kaderlerini tayin etme hakkım açık açık destekleyen herkes kötü muameleye ve iftiraya maruz kalsa da ortada korkusuz ve insaf sahibi bir entelektüel tarafından söylenmeyi, temsil edilmeyi hak eden bir hakikat var.

13 Eylül 1993'te FKÖ ile İsrail arasında imzalanan Oslo İlke Antlaşması'ndan sonra bu durum daha da geçerli. Bu son derece sınırlı ilk adımın yarattığı büyük sevinç, söz konusu anlaşma metninin Filistinlilerin haklarını garanti altına almak şöyle dursun, aslında İsrail'in İşgal Altındaki Topraklardaki denetiminin sürmesini garantilediğinin gözden kaçırılmasına yol açtı. Bunu eleştirmek, sonuç itibarıyla "umut" ve "barış"a karşı tavır almak anlamına geliyordu.(6)

Son olarak entelektüel müdahalenin yapılış tarzına ilişkin birkaç söz. Entelektüel bir dağa ya da kürsüye tırmanıp yücelerden atıp tutmaz. Tabii ki söyleyeceklerinizi en iyi nereden duyulacaksa oradan söylemek istersiniz; ayrıca söylediklerinizi süregelen, fiili bir süreci, sözgelimi barış ve adalet davasını etkileyecek bir biçimde temsil etmek istersiniz. Evet, yalnız başına konuşur entelektüel, ama ancak kendisini bir hareketin gerçekliğiyle, bir halkın özlemleriyle, müşterek bir idealin peşinde ortak olarak koşanlarla birleştirdiğinde yankı bulur sesi. Filistin terörünü ve ölçüsüzlüğünü uzun uzadıya eleştirmeye pek düşkün olan Batı'da, oportünizm sizin de Filistinlileri bir güzel kınayıp İsrail demokrasisine övgüler düzmenizi gerektirir. Sonra barış

hakkında birkaç güzel lâf etmeniz de şık olur. Entelektüel sorumluluk ise Filistinlilere bütün bunları söylemenizi, ama asıl derdinizi en etkili olabileceğiniz New York, Paris ve Londra gibi yerlerde anlatırken Filistin'e özgürlük fikrini ve sadece en zayıf ve en kolay ezilebilecek tarafın değil bütün tarafların teröründen ve aşırılığından kurtulmak gerektiği düşüncesini de vurgulamanızı gerektirir elbette.

İktidara hakikati söylemek Panglosvari bir idealizm değildir: Seçenekleri dikkatle tartıya vurup doğru olanı seçmek ve onu en yararlı olabileceği, doğru yönde değişmeye yol açabileceği yerde zekice temsil etmektir.

6. Şu yazıma bkz. "The Morning After", Landon Review of Books, 21 Ekim 1993, C. 15, No. 20, 3-5 [Said'in FKÖ-İsrail anlaşmasına ilişkin bir yazısı Türk-çede de yayımlandı: "FKÖ'nün Yahudi Pazarlığı", Almancadan çev. Tanıl Bora, Birikim, 54, Ekim 1993].

VI. TANRILAR HEP İFLAS EDER

1978 yılında Batı'da tanıştığım, çok güzel konuşan, karizmatik, İranlı bir entelektüeldi. Hatırı sayılır başarıları olan, iyi öğrenim görmüş bir yazar ve öğretmen olarak ,Şah yönetiminin halk nez-dinde hiç itibarı kalmadığına dair ve aynı yılın son dönemlerinde de çok yakında Tahran'da iktidara gelecek olan yeni isimlere dair bilgilerin yayılmasında önemli bir rol oynadı. O sıralarda İmam Humeyni'den saygıyla bahsediyordu; kısa bir süre sonra da Humeyni'nin etrafındaki, Ebüi Hasan Beni Sadr ve Sadık Gofbazade gibi görece genç, şüphesiz Müslüman olan ama kesinlikle militan İslamcı sayılamayacak insanlarla açıktan açığa ilişkiye girdi.

İran İslam devriminin ülke içinde iktidarını sağlamlaştırmasından birkaç hafta sonra, yeni hükümetin kurulmasında çalışmak üzere İran'a gitmiş olan ahbabım önemli bir metropoliten merkeze büyükelçi olarak Batı'ya geri döndü.

Şah'ın düşüşünden sonra onunla birlikte Ortadoğu hakkındaki panellere çoğunlukla dinleyici, bir iki kere de konuşmacı olarak katıldığımızı hatırlıyorum. Onu o çok uzun süren (Amerika'daki adıyla) rehine krizi sırasında gördüm; elçiliğin ele geçirilip elli civarında sivilin rehine alınmasını planlayıp gerçekleştirmiş olan çapulcuların yaptıklarından duyduğu üzüntüyü ve hatta öfkeyi sık sık dile getiriyordu. Kendisini yeni düzene, onu dış ülkelerde savunacak, hatta sadık bir elçi olarak ona hizmet edecek ölçüde adamış dürüst bir adam izlenimi vermişti bana. Onu dininin gereklerini yerine getiren,

ama hiçbir biçimde fanatik olmayan biri olarak tanıyordum. Hükümetine yönelik şüphe ifadelerini ve saldırıları ustalıkla savuşturuyor ve bunu da bence inanarak ve gerekli ayrımları koyarak yapıyordu; ama İran hükümetindeki bazı arkadaşlarıyla arasında fikir ayrılıkları olmasına ve bu düzeyde olayların çok hızlı geliştiğini düşünmesine rağmen İran'da tek otoritenin İmam Humeyni olduğuna ve olması da gerektiğine herkesi -ama beni değil- ikna ediyordu. Humeyni'ye öylesine bağlıydı ki bir keresinde Beyrut'a geldiğinde bana, "İmamı eleştirdiği için" Filistinli bir liderle el sıkışmayı reddettiğini (FKÖ ile İslam Devrimi'nin müttefik olduğu bir dönemde oluyordu bu) söylemişti.

Sanırım 1981 yılının başlarında rehinelerin salıverilmesinden birkaç ay önce elçilik görevinden istifa edip, bu kez Cumhurbaşkanı Beni Sadr'ın özel asistanı olmak üzere İran'a döndü. Ancak daha o zamanlar bile Cumhurbaşkanı ile İmam arasındaki husumet iyice belirginleşmişti ve tabii ki kaybeden Cumhurbaşkanı oldu. Humeyni'nin kendisine yol vermesinden, yani azletmesinden kısa bir süre sonra Beni Sadr sürgüne gitti; İran'dan çıkmak için akla karayı seçmesine rağmen arkadaşım da onun ardına düştü. Bir yıl kadar sonra Humeyni İranı'nın çok gürültü koparan baş eleştiricisi olup çıkmıştı; hükümete de Humeyni'nin şahsına da New York ve Londra'da, bir zamanlar bu ikisini de savunmak için çıktığı platformlardan saldırmaya başlamıştı. Ama Amerika'nın oynadığı role eleştirel bakmaktan vazgeçmemişti ve tutarlı bir biçimde ABD emperyalizminden söz etmeyi sürdürüyordu: Daha öncelerden, Şah rejimine ve Amerika'nın bu rejime verdiği desteğe ilişkin hatırladıkları içine işlemişti.

Bu yüzden, 1991'deki Körfez Savaşı'ndan birkaç ay sonra, Amerika'nın Irak'a karşı giriştiği bu savaşı destekler biçimde konuştuğunu duyduğumda daha da üzüldüm. Avrupalı birkaç solcu entelektüel gibi o da emperyalizm ile faşizm arasındaki bir çatışmada her zaman emperyalizmden yana olmak gerektiğini söylüyordu. Bana göre gereksiz yere sulandırılmış bu alternatifleri formüle edenlerden hiçbirinin, hem entelektüel hem de politik gerekçelerle faşizmi de emperyalizmi de reddetmenin mümkün ve arzu edilir bir seçenek olacağını kavrayamamış olmalarına şaşırmıştım.

Her neyse, bu küçük hikâye, kamusal alan dediğim alana duyduğu ilgi sadece teorik ve akademik bir düzeyde kalmayıp doğrudan katılımı da içeren çağdaş bir entelektüelin karşısındaki açmazlardan birini gayet özlü bir biçimde ifade ediyor. Bir entelektüel bu katılımı nereye kadar sürdürmelidir? Bir partiye katılmalı, fiili siyasal süreçler, şahsiyetler ve işlerde cisimleştiği biçimiyle bir fikre hizmet edip, böylece gerçek

bir mümin haline gelmeli midir? Yoksa sonradan ihanetin ve hüsranın acısını yaşamadan katılımda bulunmanın daha farklı -ama daha lakayt ve gevşek değil- bir yolu var mıdır? Kişinin bir davaya duyduğu bağlılık onu davaya tutarlı bir biçimde sadık olma yolunda nereye kadar götürmelidir? Kişi kafa bağımsızlığını korurken aynı zamanda herkesin önünde mezhebinden dönüp günah çıkarma ıstırabını yaşamayabilir mi?

İranlı arkadaşımın İslami teokrasiye girip çıktığı hac yolculuğunun hikâyesinin yarı yarıya bir din değiştirme sürecinin, akabinde çok çarpıcı bir biçimde inançların tersine çevrilmesinin ve yine geri dönüşün hikâyesi olması tam anlamıyla rastlantısal sayılamaz. Zira onu ister İslami devrimin önce savunucusu sonra da devrim saflarında yerini alan entelektüel bir asker olarak, ister bu devrimi neredeyse darmadağın olarak, tiksintiyle terk eden ve onu sözünü sakınmadan eleştiren biri olarak görmüş olayım arkadaşımın samimiyetinden asla şüphe etmedim. İkinci rolünde de ilkinde olduğu kadar inandırıcıydı - tutkulu, net ve göz kamaştırıcı ölçüde etkili bir tartışmacıydı hep.

Arkadaşımın bu ateşten gömleği sırtında taşıdığı süre boyunca ben uzak bir yabancı olarak kalmışım gibi davranamam. Yetmişli yıllarda Filistinli bir milliyetçi olarak, Şah'a destek çıktığını ve İsrail'i adaletsiz ve anakronik bir biçimde teskin edip desteklediğini düşündüğümüz ABD'nin oynadığı aşırı müdahaleci role karşı onunla ortak bir davayı güttüm.

İkimiz de kendi halkımızı zulme varacak ölçüde duyarsız politikaların kurbanları olarak görüyorduk: Baskı, mülksüzleştirme, yoksullaştırma politikalarının kurbanları. İkimiz de sürgündük elbette, ama itiraf etmeliyim ki ben daha o zaman bile ömrüm boyunca sürgün kalmaya hazırlamıştım kendimi. Deyim yerindeyse, arkadaşımın tuttuğu takım kazanınca çok sevindim, hem de yalnızca nihayet yurduna dönebileceği için değil. Arapların 1967'deki yenilgisinden beri, -en sofistike Marksist Ortadoğu uzmanlarının bile akıl sır erdiremediği olanaksız görünen bir ittifakın, ruhban sınıfıyla sıradan halkın ittifakının, sayesinde başarılan-İran devrimi Batı'nın bölgedeki hegemonyasına indirilen ilk büyük darbeydi. İkimiz de buna bir zafer gözüyle bakıyorduk.

Ama belki de aptalca laik kalmakta inat eden bir entelektüel olduğum için, Humeyni'nin kendisine hiçbir zaman, ülkesinin tek hâkimi olarak o karanlık, zorba ve dediği dedik kişiliğini gözler önüne sermesinden önceki dönemlerde bile, özel bir yakınlık duymadım. Tabiatım gereği parti gibi oluşumlara katılmaya itibar etmediğim için hiçbir zaman resmi bir görevli olarak hizmet vermemiştim. Kıyılarda, iktidar

halkasının dışında kalmaya kesinlikle alışmıştım ve belki de bu büyülü halkanın içinde bir mevki sahibi olacak yetenekten yoksun olduğum için dışarıda kalmanın erdemlerini rasyonalize ettim. Çeşitli güçlere komuta eden, partilere ve ülkelere öncülük eden, kimsenin karşı çıkamadığı bir otoritesi olan insanlara -zira eninde sonunda onlar da sadece insandırlar- hiçbir zaman tamamen inanamadım. Kahramanlara tapınmaya, hatta siyasal liderler için kullanıldığı zaman kahramanlık kavramının kendisine bile hep soğuk baktım. Arkadaşımın, çoğunlukla tantanalı bağlılık ve red törenleri yaparak (Batılı bir ülkeye at pasaportunu geri vermek ve sonra tekrar almak gbi), taraf değiştirip durmasını seyrederken, muhtemelen tek yazgımın Amerikan yurttaşı olan bir Filistinli olarak kalmak olmasından, hayatımın geri kalan bölümünü artık ona çeşni katacak daha çekici alternatiflerden yoksun olarak geçirecek olmaktan garip bir hoşnutluk duydum.

Ondört yıl boyunca sürgündeki Filistin parlamentosu Filistin Ulusal Konseyi'nde bağımsız üye olarak yer aldım, ama benim katıldığım konsey toplantılarının sayısı toplasan bir haftayı geçmez. Bir dayanışma, hatta meydan okuma edimi olarak kaldım Konsey'de, çünkü Batı'da kişinin kendisinin Filistinli olduğunu bu şekilde, kendini kamu nezdinde İsrail politikalarına direnme ve Filistin'e kendi kaderini tayin hakkı verme mücadelesine adayan biri olarak beyan etmesinin simgesel anlamda önemli olduğunu düşünüyordum. Resmi mevkilere geçmem için yapılan bütün teklifleri reddettim; hiçbir partiye ya da hizibe katılmadım. İntifada'nın üçüncü yılında ABD'deki resmi Filistin politikalarından rahatsız olduğum zaman görüşlerimi Araplara yönelik birçok forumda açıkladım. Mücadeleyi asla terk etmediğim gibi tabii ki İsrail ya da Amerika tarafına da geçmedim; hâlâ halkımızın çektiği acıların baş müsebbibi olarak gördüğüm güçlerle işbirliği yapmayı reddettim. Keza Arap devletlerinin politikalarını asla onaylamadım, onlardan gelen resmi davetleri bile kabul etmedim.

Benimsediğim belki de fazla protestocu kaçan bu konumların, aslında imkânsız ve genelde insana hiçbir kazanç getirmeyen bir şeyin, yani Filistinli olmanın sonuçları olduğunu kabul etmeye hazırım: Üzerinde egemenlik kurduğumuz bir toprağımız yok, kazandıklarımız ufak zaferler ve bu ufak zaferleri kutlayacak bir yer bulmakta bile zorlanıyoruz. Belki başka insanlar gibi kendimi bir davaya ya da partiye tamamen adamak, inanç ve bağlılık yolunda gidilebilecek en son uca kadar gitmek konusunda duyduğum isteksizliğin nedeni de budur. Bunu yapmak gelmedi elimden bir türlü; yabancı ve kuşkucu kalmanın getirdiği özerkliği, gerçek müminlerin ve yeni din değiştirmişlerin duydukları şevkin -bence- belli belirsiz dini havasına

tercih ettim. Ağustos 1993'te İsrail - FKÖ antlaşması imzalandıktan sonra bu eleştirel uzaklığın bana yararı dokunmuş olduğunu anladım (gerçi buna yarar denip denemeyeceğinden hâlâ pek emin değilim ama). Mutluluk ve tatmin olmuşluk beyan eden resmi açıklamalar da, medyanın zorlamasıyla yaratılan sevinç havası da gerçeğin çirkin yüzünü, yani FKÖ liderlerinin sadece İsrail'e teslim olduklarını gizliyor gibi geliyordu bana.

O zaman böyle şeyler söylemek insanı küçük bir azınlıkta kalmaya itiyordu, ama entelektüel ve ahlâki gerekçelerle bunun yapılması gerektiğini düşünüyordum. Biraz önce anlattığım İranlı arkadaşın deneyimleri, yirminci yüzyılın entelektüel deneyiminde sık sık görülen diğer saf değiştirme ve kamu nezdinde pişmanlık beyan etme olaylarıyla doğrudan doğruya bağlantılıdır; şimdi burada en iyi bildiğim yerler olan Batı'da ve Ortadoğu'da görülen bu tür olaylar üzerinde durmak istiyorum.

Lâfı gevelemeden hemen söyleyeyim: Herhangi bir türden siyasi tanrıya inanmaya ve o tanrının saflarına katılmaya karşıyım. İkisinin de entelektüel için yakışıksız davranışlar olduğunu düşünüyorum. Entelektüelin suyun kenarında kalması, suya ara sıra ayaklarını soksa da çoğunlukla kuru kalması gerektiği anlamına gelmiyor bu. Bu konuşmaların her satırında tutkuyla müdahale etmenin, risk almanın, kendini ortaya koymanın, belli ilkelere bağlanmanın, tartışmada yara almaktan korkmamanın ve dünyevi davalar gütmenin bir entelektüel için taşıdığı önem vurgulanıyor. Örneğin, daha önce profesyonel entelektüelle amatör entelektüel arasında yaptığım ayrım tam da buna dayanıyor: Profesyonel mesleği yüzünden bütün bunlardan uzak durmak gerektiğini savunur ve nesnellik kılıfına bürünürken; amatörü heyecanlandıran şey alacağı ödüller ya da kariyerinde bir üst basamağa tırmanacak olması değil, kamusal alanda belli fikirler ve değerleri kendini adayarak savunmaktır. Entelektüel zaman içinde doğal olarak siyasal dünyaya yönelir, çünkü akademinin ya da laboratuvarın tersine, bu dünyaya, tüm bir toplumu ya da milleti yönlendiren ve Marx'ın dediği gibi, entelektüeli yorumlamayla ilgili görece kopuk sorunlardan toplumsal değişim ve dönüşümle ilgili çok daha önemli sorunlara götüren (büyük harflerle yazılmış) iktidar ve çıkar kaygıları hayatiyet verir.

Belli görüşleri, fikirleri ve ideolojileri dile getirip temsil etmeyi kendine iş edinmiş her entelektüel, mantıksal olarak bunların toplumda yer edinmesini de ister. Sadece kendisi için, ya da saf bilgi, soyut bilim aşkı uğruna yazdığını iddia eden entelektüele inanmak mümkün değildir ve inanmamak gerekir. Yüzyılımızın büyük yazan Jean Genet'nin dediği gibi, bir toplumda yazdıklarınızı yayımlattığınız

anda siyasal hayata girmişsiniz demektir; bu yüzden eğer siyasetten uzak durmak istiyorsanız yazdıklarınızı yayımlatmayın ya da düşüncelerinizi hiçbir platformda açıklamayın.

Saf değiştirme olgusunun özünde yalnızca ittifak kurma değil, geçilen safa hizmet etme ve insanın kullanmak bile istemediği bir sözcük olan, işbirlikçilik yatar. Bunun genelde Batı'da, özelde de ABD'de en yakışıksız ve nahoş örneği herhalde Soğuk Savaş sırasında, bir alay entelektüelin bütün dünyadaki insanların gönüllerini ve akıllarını çelmeyi amaçladığı düşünülen savaşa katılmasıyla yaşandı. 1949'da Richard Crossman tarafından yayıma hazırlanan ve entelektüel Soğuk Savaş'ın o tuhaf, Mani dinini andıran veçhesini özlü bir biçimde ifade eden çok ünlü bir kitabın başlığı İflas Eden Tanrı idi; kitabın neleri içerdiğini pek kimseler hatırlamasa bile bu cümle ve taşıdığı açıkça dini eda hafızalarda yer etti. İçeriğini şöyle kısaca bir hatırlatmakta fayda var.

Önde gelen Batılı entelektüellerin -bunlar arasında İgnazio Silone, Andre Gide, Arthur Koestler ve Stephen Spender da vardı-nasıl aldanabildiklerini gözler önüne sermeyi amaçlayan İflas Eden Tanrı âz her yazar Moskova'ya giden yoldaki deneyimlerini, buraya vardıklarında kaçınılmaz olarak ortaya çıkan hayal kırıklıklarını ve sonra da antikomünizm yönünde iman tazelemelerini anlatıyordu. Crossman kitaba yazdığı sunuşu şöyle teolojik bir dille bitiriyordu: "Şeytan da bir zamanlar Cennette otururdu, bu yüzden onu daha önce görmemiş olanların ilk gördüklerinde meleklerle karıştırmaları mümkündür.(1) Sadece siyaset değil ruhani bir piyes bu tabii ki. Akla hitap eden savaşın ruha hitap eden bir savaşa dönüştürülmesinin entelektüel hayat için çok zararlı sonuçları oldu. Sovyetler Birliği ve uydularındaki durum da buydu şüphesiz; göstermelik mahkemeler, kitlesel temizlik hareketleri ve devasa bir cezalandırma sistemi demir perdenin öbür tarafında yaşanan ıstırabın dehşet verici örnekleriydi.

Batı'da eski yoldaşların çoğunun sık sık halka açık nedamet getirme törenleri yapmaları gerekti; İflas Eden Tanrı kitabında bir araya gelen ünlü isimler için bile yeterince yakışıksız olan bu törenler -özellikle mahut bir örnek olarak Birleşik Devletler'de- kitlesel bir isteriye yol açtıklarında iyice berbat bir hal aldılar.

1. The God That Failed, der. Richard Crossman (Washington, D.C.: Regnery Gateway, 1987), s. vii.

Benim gibi, McCarthyciliğin gemi azıya aldığı 1950'lerde okul çağında bir çocuk olarak Ortadoğu'dan ABD'ye giden birinin gözlemlerini dikkate alacak olursanız, bugüne dek son derece abartılı bir iç ve dış

tehdit edebiyatından beslenmiş ve her nedense gözünü kan bürümüş olan entelijansiyayı biçimlendiren etken de bu oldu. Düşünmekten aciz bir Maniciliğin akılcı ve özeleştirel çözümlemeyi yenilgiye uğrattığını gösteren, can sıkıcı bir biçimde kendi kendini dolduruşa getirmekten kaynaklanan bir krizden başka bir şey değildi bütün bunlar.

İnsanlar entelektüel başarılarına göre değil, komünizmin kötülüklerini kanıtladıkları, pişman oldukları, dostlarına veya çalışma arkadaşlarına istihbari bilgiler verdikleri yahut da eski dostların düşmanlarıyla tekrar işbirliği yaptıkları için kariyer yapar oldular. Antikomünizm, "ideolojinin sonu" okulunun sözde pragmatizminden onun son yıllardaki ömrü kısa sürmüş varisi "tarihin sonu" okuluna kadar bir dizi söylem sistemine kaynak oluşturdu. ABD'deki örgütlü antikomünizm pasif bir özgürlük savunucusu olmak şöyle dursun, CIA'in -İflas Eden Tanrının dünyanın çeşitli yerlerinde basılmasını sağlayan ve Encountergibi dergileri finanse eden- Kültürel Özgürlük Kongresi gibi pek fazla itiraz edilemeyecek gruplara örtülü destek vermesinin yanı sıra işçi sendikalarına, öğrenci derneklerine, kiliselere ve üniversitelere de sızmasına zemin hazırladı.

Bir hareket olarak antikomünizm adına yapılan birçok başarılı şey destekçileri tarafından kayıtlara geçirildi tabii ki. Ama pek de hayran olunacak şeyler olmayan diğer özellikleri fazla Vurgulanmadı. Neydi bunlar? Birincisi, sofuca ve son kertede akıldışı bir "şunu yap, bunu yapma" talimatları (bugünkü "siyasal doğruculuğun ataları) sistemi yüzünden açık entelektüel tartışmaların ve sağlıklı kültürel müzakerelerin ortadan kalkması; ikincisi kamu önünde kendi geçmişini reddetme âdetinin bugüne dek uzanan çeşitli biçimleri. Bu ikisi yetmiyormuş gibi, aynı bireyin bir taraftan çeşitli payeler ve imtiyazlar kazandıktan sonra öbür tarafa geçip yeni hamisinden de payeler alması türünden aşağılık alışkanlıklar da yerleşti.

Burada saf değiştirme ve mezhebinden dönmenin çirkinliği, estetikdışılığı üzerinde özellikle durmak istiyorum; kamu önünde önce rıza sonra da döneklik gösterileri yapmak, güya hizmet ettiği insanlar ve süreçlerle bağlantısı kopmuş entelektüelde bir tür narsisizm ve teşhircilik eğilimi yaratır. Bu konuşmalarda birkaç kere entelektüelin ideal olarak özgürleşmeyi ve aydınlanmayı temsil ettiğini, ama bunları birer soyutlama ya da hizmet edeceği kansız cansız, nerede olduğu bilinmeyen tanrılar olarak görmemesi gerektiğini söyledim. Entelektüelin temsilleri -neyi temsil ettiği ve bu düşüncelerin bir dinleyici kitlesine nasıl temsil edildiği- her zaman toplumda sürmekte olan bir deneyime (yoksulların, imtiyazsızların, sesi çıkmayanların, temsil edilmeyenlerin, güçsüzlerin deneyimlerine bağlıdır ve bu

deneyimin organik bir parçası olarak kalmalıdır. Bunlar somut ve devam etmekte olan şeylerdir; bir öğreti, dini fetva, profesyonel yöntem haline çevrilip dondurulurlarsa yaşayamazlar.

Bu tür çevrimler entelektüel ile bir parçası olduğu hareket ya da süreç arasındaki canlı bağlantıyı koparırlar. Ürkütücü bir tehlike daha vardır ki o da insanın kendisini, kendi görüşlerini, kendi istikametini ve duruşunu çok önemli sanmasıdır. İflas Eden Tanrıdaki tanıklıkları okumak içime sıkıntı veriyor. Şunu sormak istiyorum: Bir entelektüel olduğun halde niçin bir tanrıya inandın ki zaten? Hem, eski inancının ve sonra ondan duyduğun hayal kırıklığının bu kadar önemli olduğunu düşünme hakkını kim verdi sana? Dini inanç kendi içinde hem anlaşılır hem de son derece kişisel gördüğüm bir şey: Laik entelektüel, bir alanın bir başka alanı nahoş ve istenmeyen bir biçimde istila ettiğini; bir süreç, canlı bir alışveriş yerine, bir tarafın tamamen masum ve iyi, öbür tarafınsa iflah olmaz ölçüde kötü olduğu bütüncül, dogmatik bir sistem konduğu zaman düşünür. İşte o zaman siyaset dinsel taşkınlık haline gelir -bugün eski Yugoslavya'da olduğu gibi-, bunun sonucu da düşünmesi bile korkunç etnik temizlikler, toplu kıyımlar ve bitmez tükenmez çatışmalardır.

İşin komik yanı eski dönekle yeni müminin genellikle aynı ölçüde hoşgörüsüz, aynı ölçüde dogmatik ve saldırgan olmalarıdır. Geçtiğimiz yıllarda aşırı soldan aşırı sağa kayış, sözde bağımsızlığı ve aydınlanmayı savunan ama, özellikle ABD'de, aslında sadece Reagancılığın ve Thatchercılığın yükselişini yansıtan cansıkıcı bir gayretkeşliğe yol açtı maalesef.

Kendi kendilerinin reklamını yapan bu güruhun Amerikan kolu kendine İkinci Düşünceler adını takmıştı; o asi 60'larda savundukları ilk düşüncelerin hem radikal hem de yanlış olduğunu belirtiyorlardı akıllarınca. 1980'lerin sonlarında, İkinci Düşünceler grubu sadece birkaç ay içinde, Bradley ve Olin Vakıfları gibi sağcı hamilerin son derece iyi finanse ettikleri bir hareket haline gelmişti. Birbiri ardına, hepsi birbirine benzeyen ve çoğunlukla ışığı görüp, onlardan birinin sözleriyle, "katı bir Amerikancı ve ant/komünist" haline gelen eski radikallerin ifşaatlarından oluşan kitaplar kaleme alan David Horowitz ve Peter Collier grubun emprezaryolarıydı.(2)

Altmışların radikalleri, Vietnam savaşı ve Amerika karşıtı polemikleriyle kendilerine ne kadar fazla güveniyor ve inançlarını ne kadar fazla dramatikleştiriyor idiyseler İkinci Düşünceciler de kendilerine o kadar güveniyor, o kadar patırtı koparıyorlardı. Tabii tek sorun artık ortada komünist dünya, şer imparatorluğu diye bir şey kalmamış olmasıydı, ama geçmişte söylediklerini işine geldiği gibi

budama ve sofuca pişmanlık duaları okuma faslının sonu gelmeyecek gibiydi. Aslında bir tanrıdan yeni bir tanrıya geçmekten başka bir şeyi kutladıkları yoktu. Bir zamanlar kısmen de olsa heveskâr bir idealizme ve statükodan duyulan hoşnutsuzluğa dayanarak ortaya çıkmış olan bir hareket, sonradan İkinci Düşünceciler tarafından, Amerika'nın düşmanları karşısında alçalmak ve komünist vahşeti görmezden gelip onlarla suç ortaklığı yapmak olarak görülüp basitleştirildi ve olduğundan çok farklı bir hale sokuldu.(3)

Arap dünyasında ise 1970'lerde etkisini yitiren Nasır döneminin genellikle ayakları yere basmayan ve zaman zaman da yıkıcılaşabilen ama cesur Panarap milliyetçiliğinin yerini, çoğu halk tarafından sevilmeyen, silik azınlık rejimlerinin acımasız yönetimi altında olan bir dizi yerel ve bölgesel itikat aldı.

2. Christopher Hitchens, Far the Sake of Argument: Essays and Minority Reports (Londra: Verso, 1993), s. 111-14'te bir ikinci Düşünce konferansını zekice ve eğlendirici üslupla anlatır.

3. Kendini inkâr etmenin değişik biçimleri hakkında önemli bir melin için bkz. E. P. Thompson, "Disenchantment ör Apostasy? A Lay Sermon", Powef and Consciousness içinde, der. Conor Cruise O'Brien (New York: New York University Press, 1969), . 149-182.

Şu anda bunlar çeşitli İslamcı hareketlerin tehdidi altındalar. Yine de tek tek bütün Arap ülkelerinde laik, kültürel bir muhalefetin de sürdüğü söylenebilir; en yetenekli yazarlar, sanatçılar, siyasi yorumcular ve entelektüeller, çoğu sessizliğe ve sürgüne itilen bir azınlık oluştursalar da bu muhalefetin bir parçası durumundalar.

Petrol zengini devletlerin gücü ve serveti daha da uğursuz içerimleri olan bir olgu. Sansasyonel Batı medyasında Suriye ve Irak'ın Baas rejimleri ikide bir haber konusu olurken, harcayacak bir sürü parası olan ve akademisyenler, yazarlar ve sanatçılara cömertçe hâmilik eden hükümetlerin uyguladığı sessiz ve sinsi baskıdan pek söz edildiği söylenemez. Körfez krizi ve savaşı sırasında bu baskı özellikle hissedildi. Krizden önce Nâsırizm davasını ve Bandung Konferansı'yla bağlantısızlar hareketinin antiemperyalist ve bağımsızlık taraftan tutumunu sürdürdüklerine inanan ilerici entelektüeller Arabizmi eleştirellikten uzak bir biçimde destekleyip savunmuşlardı. Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinin hemen ardından entelektüeller dramatik bir biçimde yeni saflar oluşturdular. Mısır yayıncılık endüstrisinin tamamının ve birçok gazetecinin yüz seksen derecelik bir dönüş yaptıkları söylendi. Eski Arap milliyetçileri, geçmişte nefret ettikleri düşmanları, şimdiyse yeni dostları ve hamileri olan Suudi Arabistan ve

Kuveyt'i öven şarkılar söylemeye başladılar birdenbire.

Bu yüz seksen derecelik dönüşü sağlamak için epey ödül de dağıtılmış olsa gerek, ama Arap İkinci Düşüncecileri yine birdenbire İslam'a tutkuyla bağlı olduklarını ve şu ya da bu Körfez hanedanının benzersiz erdemlerini de keşfettiler. Daha bir iki yıl önce çoğu (Saddam Hüseyin'e para yardımı yapan Körfez rejimleri dahil) Arabizmin kadim düşmanı "Farslar"la savaştığı için Irak'a şarkılar düzüyor, adına şenlikler düzenliyorlardı. O günlerde kullanılan dil eleştirellikten uzak, tumturaklı ve duygusal bir dildi ve fena halde kahraman tapınması kokuyor, yan-dinsel bir hava taşıyordu. Suudi Arabistan George Bush'u ve ordularını davet edince bu sesler tam tersine döndü. Bu kez mevcut yöneticilere yine eleştirellikten uzak bir biçimde destek veriyor ve kaba bir pastişe indirgedikleri Arap milliyetçiliğini çok kullanılmış, resmi bir dille reddediyorlardı.

Birleşik Devletler'in bugün Ortadoğu'daki en büyük yabancı güç olarak öne çıkması Arap entelektüellerinin işlerini daha da karmaşıklaştırdı. Bir zamanların otomatik olarak, hiç düşünmeden dile getirilen -dogmatik, klişelerle dolu, gülünç denecek ölçüde basit- Amerikan aleyhtarlığı, bir emirle Amerikancılığa dönüşüverdi. Arap dünyasındaki birçok gazete ve dergide, ama özellikle de yardıma her an hazır Körfez ülkelerinden para aldıkları bilinenlerde, ABD'ye yönelik eleştiriler çarpıcı bir biçimde yumuşatıldı, hatta bazen ortadan kalktı; buna artık neredeyse tanrısallaştırılan malum rejimleri eleştirmeye yönelik bildik yasaklar da eşlik etti.

Bir avuç Arap entelektüel de aniden Avrupa ve ABD'de kendilerine uygun yeni bir rol olduğunu keşfettiler. Bunlar bir zamanların, çoğunlukla Troçkist, militan Marksistleri ve Filistin hareketinin destekleyicisiydiler. İran devriminden sonra bazıları İslamcı olmuşlardı. Tanrıları uçup giden ya da ellerinden alınan bu entelektüeller suspus olmalarına rağmen, hizmet edecek yeni tanrılar bulmak için surda burda dikkatli sondajlar yapmayı da sürdürdüler. Bunlardan özellikle biri, bir zamanlar sadık bir Troçkist olan bir adam sonraları solculuğu bırakıp başka birçokları gibi, yüzünü Körfez'e çevirdi ve orada inşaat işinden yükünü tuttu. Bu adam tam Körfez krizinden önce yeniden ortaya çıkıp Arap rejimlerinden özellikle birinin ateşli bir eleştiricisi oluverdi. Yazılarında hiçbir zaman kendi adını kullanmadı, fakat kimliğini (ve çıkarlarını) gizleyen bir dizi takma adla yazarak bir bütün olarak Arap kültürüne karşı, gerekli hiçbir ayrımı yapmadan, isterik bir biçimde atıp tuttu; bunu da öyle bir tarzda yaptı ki Batılı okuyucuların ilgisini çekmeyi başardı.

Şimdi Batı'nın büyük medya kuruluşlarında ABD politikalarını ya da

İsrail'i eleştiren bir şey söylemeye çalışmanın son derece güç, öte yandan bir halk ve kültür olarak Araplara ya da bir din olarak İslam'a karşı düşmanca şeyler söylemenin gülünç denecek ölçüde kolay olduğunu herkes biliyor. Zira Batı'nın sözcüleri ile Müslüman ve Arap dünyasının sözcüleri arasında kültürel bir savaş var esasında. Böylesine alevli bir ortamda, bir entelektüel olarak yapılacak en güç şey eleştirel olmak, belli bir noktaya bomba yağdırmanın dildeki karşılığı olan belagatli bir üslup takınmaktan kaçınıp bunun yerine ABD'nin halklarını ezen kukla rejimlere verdiği destek gibi konular üzerinde odaklanmaktır ki ABD'de yazan biri için bunu yapmak eleştirilere davetiye çıkarmak demektir.

Öte yandan eğer bir Arap entelektüel olarak ABD politikasını ateşli bir biçimde, hatta körü körüne desteklerseniz; bu politikayı eleştirenlere saldırır ve bunlar Arapsa ne kadar alçak olduklarını gösteren kanıtlar icat eder, Amerikalıysa ikiyüzlülüklerini kanıtlayan hikâyeler ve durumlar uydurursanız; Araplar ve Müslümanlarla ilgili, geleneklerine kara çalan, tarihlerini tahrif eden, zaaflarını (ki tabii ki bir sürü zaafları vardır) vurgulayan hikâyeler anlatırsanız söylediklerinize kulak verecek bir dinleyici kitlesi bulacağınız kesindir. Hele bir de resmen onaylanmış düşmanlara, yani Saddam Hüseyin'e, Baasçılığa, Arap milliyetçiliğine, Filistin hareketine ve Arapların İsrail hakkındaki görüşlerine saldırırsanız beklediğiniz mükâfatlar mutlaka gelir: cesaretinizden dem vurulur, sözünüzü sakınmıyorsunuzdur, ateşlisinizdir vs. vs. Yeni tanrı şüphesiz Batı'dır. Araplar, dersiniz, Batı'ya daha çok benzemeye çalışmalıdırlar, Batı'ya bir kaynak ve referans noktası olarak bakmalıdırlar. Batı'nın gerçekte neler yaptığının önemi yok-tur, bunlar tarih olmuştur. Körfez savaşının yıkıcı sonuçları da tarih olmuştur. Hasta olanlar biz Araplar ve Müslümanlarız, sorunlarımızın tek kaynağı biziz: (4)

1 Boş. Sahipsiz ya da sahipliği tartışmalı olan alan. (ç.n.)

2 Truva'yı kuşatan Akha ordusunda, kralları kızdıran ileri geri laflar eden bir asker, (ç.n.)

Burada bir dizi şey göze çarpıyor. Bir kere burada evrenselcilik diye bir şey yoktur. Siz bir tanrıya sorgusuz sualsiz taptığınız için bütün iblisler öteki taraftadır: Bu siz bir Troçkistken de doğruydu, sabık bir Troçkist olduğunuz şu anda da doğru. Siyaseti karşılıklı ilişkiler düzeyinde ya da örneğin, Arapları ve Müslümanları Batı'ya, Batı'yı da onlara bağlayan uzun süreli ve karmaşık dinamikler gibi ortak tarihler düzeyinde düşünmüyorsunuz. Oysa gerçek entelektüel analiz bir tarafa masum ötekine kötü demeyi yasaklar. Aslında kültürler söz konusu olduğunda bir taraftan söz etmek bile hayli sorunlu bir şeydir, çünkü

kültürlerin çoğu tamamen homojen, ya salt kötü ya da salt iyi, su geçirmez küçük paketler değildirler.

4. Bu tavırlardan bazıların ın tipik örneklerini sergileyen bir çalışma için bkz. Daryush Shayegan, Cultural Schizophrenia: Islamic Societies Confronting the West, İng. çev. John Howe (Londra: Saqi Books, 1992).

Ama gözünüz haminizin üstündeyken bir entelektüel gibi düşünemezsiniz. Sadece bir mürit gibi düşünebilirsiniz. Aklınızın köşesinde bir yerlerde onu memnun etmeniz, üzmemeniz gerektiği düşüncesi vardır.

İkincisi, önceki efendilerinize hizmetle geçen tarihinizi çiğner geçer ya da şeytani bir şey haline getirirsiniz tabii; ama bu tarih sizde kendinize yönelik en ufak bir kuşku uyandırmaz, bir tanrıya ille de hizmet etmeniz gerektiği öncülünü ve hiç düşünmeden bir başka tanrıya da aynı şeyi yapmaya başlayabilmenizi sorgulama yolunda herhangi bir istek duymanıza yol açmaz. Tam aksine: Geçmişte bir tanrıdan ötekine yalpaladığınız gibi bugün de aynı şeyi yapmayı sürdürürsünüz; doğru, biraz daha kinik bir tavırla yaparsınız bunu, ama sonuç değişmez.

Halbuki gerçek entelektüel laik bir varlıktır. Her ne kadar entelektüeller yüce şeyleri ya da nihai değerleri temsil ettikleri iddiasında olsalar da, entelektüellerin şu içinde yaşadığımız laik dünyadaki etkinlikleriyle başlar ahlâk: Ahlâkın nerede ortaya çıktığı, kimin çıkarlarına hizmet ettiği, tutarlı ve evrenselci bir elikle ne ölçüde uyuştuğu, iktidar ile adalet arasında nasıl bir ayrım yaptığı, kişinin seçimleri ve öncelikleri hakkında neler söylediğidir önemli olan. O hep iflas eden tanrıların entelektüelden talep ettikleri şeyse sonuçta sadece müritleri ve düşmanları tanıyan türden bir mutlak kesinlik, bütüncül, dikişsiz bir gerçeklik görüşüdür.

İnsanın zihninde kuşkuya ve her an tetikte, şüpheci bir ironiye (tercihen bizzat kendisini de hedef alan bir ironiye de) nasıl yer ayıracağı konusu bana çok daha ilginç geliyor. Tamam, inançların vardır ve yargılarda bulunursun, ama bu inanç ve yargılara işleyerek, başkalarıyla, başka entelektüellerle birlikte, tabandan gelen bir hareket, süregelen bir tarih, yaşanmış hayatlar içinde olduğun duygusuyla ulaşılır. Soyutlamalara ya da ortodoksilere gelince, bunların derdi devamlı teskin edilmek ve okşanmak istemelerindedir. Bir entelektüelin ahlâkı ve ilkeleri, düşünce ve eylemi tek bir yönde götüren ve tek bir yakıt kaynağı olan bir motorla işleyen bir tür kapalı dişli mahfazası oluşturmamalıdır. Entelektüel etrafta dolaşmak, ayakta

durup otoriteye cevap verebileceği bir mekâna sahip olmak zorundadır, bugünün dünyasında otoriteye sorgusuz sualsiz boyun eğmek aktif ve ahlâklı bir entelektüel hayatın karşısındaki en büyük tehditlerden biridir çünkü.

Bu tehdide tek başına karşı koymak güçtür, hem inançlarınla tutarlı olmanın hem de aynı zamanda serpilecek, düşünce değiştirecek, yeni şeyler keşfedecek veya bir zamanlar bir kenara attığın şeyleri yeniden keşfedecek kadar özgür kalmanın bir yolunu bulmak daha da güçtür. Bir entelektüel olmanın en çetin yanı, yazdıkların ve yaptığın müdahaleler aracılığıyla vazettiğin şeyi, bir kuruma, bir sistemin ya da yöntemin emriyle harekete geçen bir tür robota dönüşüp katılaşmadan temsil etmektir. Hem bunu hem de tetikte durup iradeni gevşetmemeyi başarabilmiş olmanın coşkusunu hissetmiş olan varsa, bu çakışmanın ne kadar nadir gerçekleştiğini takdir edecektir. Fakat bunu başarabilmenin tek yolu, bir entelektüel olarak, elinizden geldiğince iyi ve aktif bir biçimde hakikati temsil etmek ile bir haminin ya da otoritenin sizi yönlendirmesine pasif bir biçimde izin vermek arasında seçim yapmanın sizin elinizde olduğunu kendinize hatırlatmamızdır. Laik entelektüel için o tanrılar hep iflas eder.

Table of Contents

ENTELEKTÜEL: SÜRGÜN, MARJİNAL, YABANCI
EDWARD W. SAİD
İÇİNDEKİLER
SUNUŞ
1993 REITH KONFERANSLARI
- I. ENTELEKTÜELİN TEMSİL ETTİKLERİ
- II. MİLLETLERE VE GELENEKLERE PES ETMEMEK
- III. ENTELEKTÜEL SÜRGÜN: GÖÇMENLER VE MARJİNALLER
- IV. PROFESYONELLER VE AMATÖRLER
- V. İKTİDARA HAKİKATİ SÖYLEMEK
- VI. TANRILAR HEP İFLAS EDER